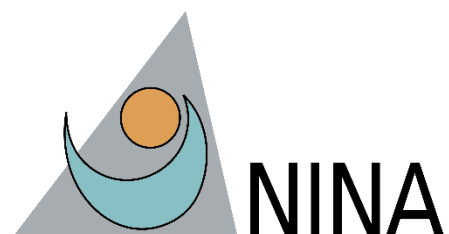

Besøksstrategi for Raet nasjonalpark og Søm landskapsvernområde: med naturen for framtida

**Raet
nasjonalpark**

Besøksstrategi for Raet nasjonalpark og Søm landskapsvernområde

Besøksstrategi for Raet nasjonalpark og Søm landskapsvernområde.....	2
1 Viktige elementer i besøksstrategien for Raet nasjonalpark	5
1.1 Mål	6
1.2 Hva er egentlig Raet – og hva er besøksverdiene?	6
1.3 Raet nasjonalpark – i balanse mellom naturverdier, et bærekraftig reiseliv og allmenhetens interesser	7
1.4 Et bærekraftig reiseliv: vertskapsrollen	8
1.5 Naturverdier: med naturen for framtida	9
1.6 Allmenhetens interesser: tilgang til nasjonalparken	9
1.7 Informasjon om Raet nasjonalpark.....	10
2 Bakgrunn, metode og rammeverk for besøksstrategien	11
2.1 Hvorfor Raet nasjonalpark?	11
2.2 Besøksstrategiens formål og målsettinger	11
2.3 Datagrunnlag og metoder for besøksstrategien.....	12
2.4 Rammeverk for besøksstrategien	13
2.4.1 Vernebestemmelsene.....	13
2.4.2 Utkast til forvaltningsplan.....	13
2.4.3 Forvaltningsmål.....	14
2.4.4 Begrensinger på ferdsel.....	15
2.4.5 Tidligere sikring og vern i forhold til dagens nasjonalparkstatus.....	15
2.4.6 Randsoneproblematikk	15
3 Områdebeskrivelse og kunnskapsgrunnlag	16
3.1 Hva er egentlig et ra?	16
3.2 Geologi.....	18
3.3 Raet nasjonalpark.....	19
3.4 Boliger og hytter.....	20
3.5 Reiseliv	20
3.6 Friluftsliv.....	20
3.7 Motorisert ferdsel	21
3.8 Kulturminner	21
3.9 Sensitive naturverdier.....	Feil! Bokmerke er ikke definert.
3.10 Sjeldne arter	22
3.11 Marine naturverdier.....	23
3.12 Geologi.....	23
3.13 Fiskeri	23
3.13 Landbruk.....	24
4 Interessentanalyse	25
4.1 Lokalt reiseliv med naturverdier som bærebjelke.....	25
4.2 Hva preger næringslivet knyttet til nasjonalparken?	26
5 De besøkende	32
6 Sårbarhetsanalyse.....	35
6.1 Hovedfunn.....	35
7 Besøksforvaltning i utenlandske nasjonalparker	37

7.1	Noen viktige erfaringer fra andre land	37
7.2	Erfaringer med gradienter av tilrettelegging og overvåking av naturtilstand.....	37
7.3	Prosjekter i Raet nasjonalpark som knytter seg til erfaringer nasjonalt og internasjonalt	38
8	Forvaltningstiltak.....	40
8.1	Hva er egentlig Raet – og hva er besøksverdiene?	41
8.2	Raet nasjonalpark – i balanse mellom naturverdier, et bærekraftig reiseliv og allmenhetens interesser	41
8.2.1	Et bærekraftig reiseliv: vertskapsrollen.....	41
8.2.2	Naturverdier: med naturen for framtida	42
8.2.3	Allmenhetens interesser: tilgang til nasjonalparken	42
8.3	Informasjon om Raet nasjonalpark.....	43
9	Innfallsporter.....	44
10	Ansvar for tiltak	77
11	Litteratur	79
12	Vedlegg.....	81

Forord

Denne besøksstrategien skal være et verktøy i forvaltningen av Raet nasjonalpark og Søm landskapsvernområde.

Strategien er produsert for nasjonalparkstyret for Raet nasjonalpark som har forvaltningsansvaret for de to verneområdene, og det er Norsk institutt for naturforskning (NINA) som i tett samarbeid med forvalter har stått for grunnarbeid og utforming. Prosjektmedarbeidere fra NINA har vært Oddgeir Andersen og Margrete Skår, som har stått for innhenting av data, intervjuer og skriving av selve strategien. Jeg er svært fornøyd med at strategien er klar og presis med tydelige målsetninger og tiltak rundt innfallsporter.

Teamet på sårbarhetskartlegging bestod av Bård Stokke (fugl), Marianne Evju (botanikk) og Odd Inge Vistad (ferdsel).

Det ble tidlig i prosessen med besøksstrategi klart at en bred involvering av ulike brukere var ønskelig, og referansegruppen ble satt til å være Rådgivende utvalg for Raet nasjonalpark. Der er ca. 50 ulike brukerinteresser representert i form av grunneierlag, velforeninger og interesseforeninger.

I tillegg ble det gjennomført et eget møte med næringslivet (62 deltakere), tre møter om infrastruktur og tiltak – ett i hver vertskommune (ca. 70 deltakere totalt) og møte i forbindelse med sårbarhetskartlegging med faglig innhold fra lokalkjente ressurspersoner (ca. 40 deltakere).

Vi gikk også ut med en generell mulighet til å sende inn innspill i mediene, og flere har benyttet denne muligheten til å komme med gode forslag til både formidling og tiltak i verneområdene. Det er kommet ca. 50 slike innspill.

Mer enn 750 unike kartreferanser er lagt inn i prosjektets arbeidskart. Mange innspill er knyttet til konkrete tiltak i verneområdene – mange av disse fremgår i kap. 9 Innfallsporter. Andre forslag ligger til vurdering for arealer utenfor innfallsportene der det skal være en mindre grad av tilrettelegging. Til sist er det mange forslag som ligger utenfor verneområdene, men som har betydning for tilgang og informasjon om Raet nasjonalpark og Søm landskapsvernområde. Disse tas med videre i prosesser inn mot kommuner, fylkeskommune herunder kollektivtransport, grunneiere og eksterne aktører.

Forslaget fra NINA og forvalter ble sendt ut til referansegruppa 7.juni 2019. Det ble satt en frist for innspill den 15.august 2019 og den 21.august ble innspillene oppsummert på et møte med Rådgivende utvalg. Styret vedtok den 21.juni 2019 at også kommunene og fylkeskommunen skulle få mulighet til å komme med innspill til utkastet, så den ble sendt ut til disse instansene den 22.juni 2019. De fikk en utvidet frist på tilbakemeldinger (for å gå igjennom politisk behandling) til den 15.september 2019. Styret fikk revidert strategi til godkjenning og den ble vedtatt av Raet nasjonalparkstyre den 19.september 2019.

Jenny M Gulbrandsen,
nasjonalparkforvalter

1 Viktige elementer i besøksstrategien for Raet nasjonalpark

Ifølge Miljødirektoratet sin veileder for besøksforvaltning i norske verneområder (2015) er formålet med en besøksstrategi å gi forvaltningsmyndigheten en bevisst, målrettet og forutsigbar plan for hvordan man kan møte besøkende. Besøksstrategier skal legge til rette for, og styre, bruken i nasjonalparker slik at opplevelsen for de besøkende og den lokale verdiskapingen blir størst mulig. Besøksstrategier skal også bidra til at forståelsen for vernet økes og verneverdiene ivaretas. Denne besøksstrategien er ingen forvaltningsplan, men et likestilt tillegg til utkast til «Forvaltningsplan for Raet nasjonalpark og Søm landskapsvernområde». Figur 1 viser hovedelementer i besøksstrategien for Raet nasjonalpark og Søm landskapsvernområde.

Figur 1. Målsettinger og hovedelementene i besøksstrategi for Raet nasjonalpark og Søm landskapsvernområde.

1.1 Mål

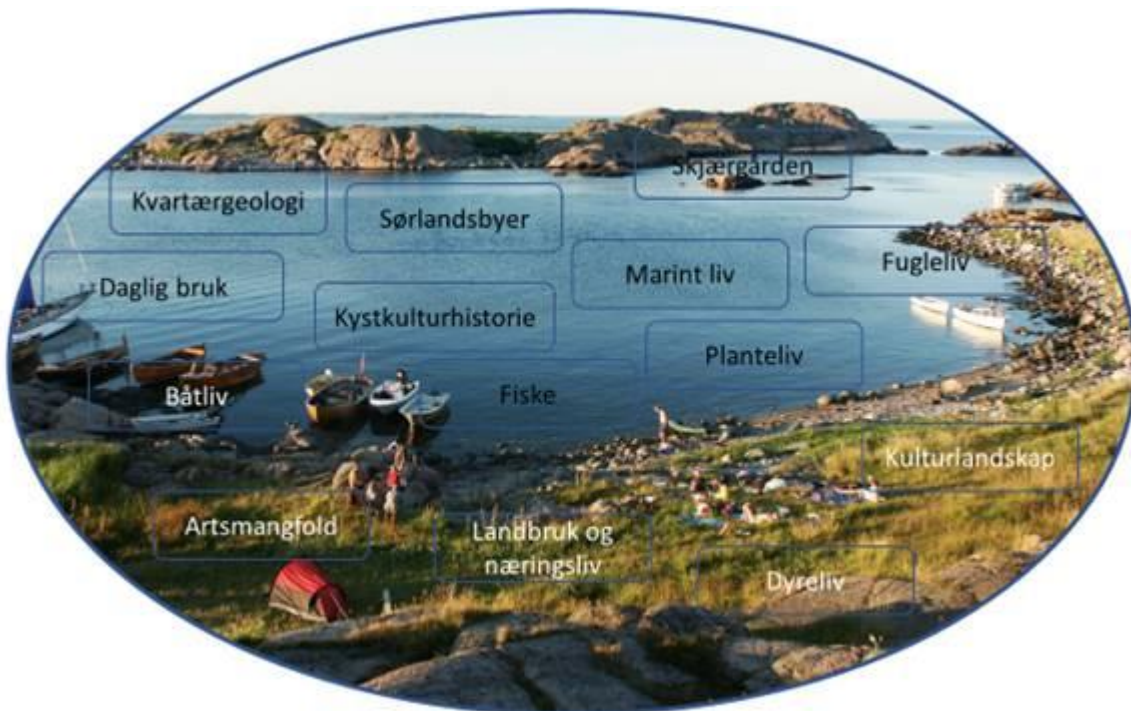
Dette er målene for besøksstrategien for Raet nasjonalpark og Søm landskapsvernområde:

- Verneområdene skal bevares som områder med liten grad av tilrettelegging og hvor verneverdiene ikke påvirkes negativt av besøkende.
- Verneområdene skal bidra til vekst og positiv utvikling for det lokale næringslivet i regionen og bidra til en bedre opplevelse for de besøkende i området.
- Gode opplevelser av nasjonalparken skal gi mer kunnskap, forståelse og stolthet for verneverdiene og kystkultur.

1.2 Hva er egentlig Raet – og hva er besøksverdiene?

Raet nasjonalpark har navnet sitt etter et geologisk fenomen – et *ra*. Når de besøkende forstår hva et ra er for noe bidrar det til å gi nasjonalparkvernet et formål. Men det ligger en stor utfordring i å formidle hva Raet er - på en måte som er forståelig for alle. Naturinteresserte og naturvitere vet gjerne litt om hva geologiske fenomener som endemorener, israndavsetninger eller løsmasser er. Folk flest vet i utgangspunktet lite om dette.

Kvartærgeologi er heller ikke interessant for alle. Men Raet nasjonalpark har mye å by på også utenom selve Raet - både natur, kultur og reiseliv knyttet til kysten. For å kunne markedsføre Raet nasjonalpark som noe særegent framover er det viktig å skape en felles forståelse av hva besøksverdiene i Raet nasjonalpark er. Noen av besøksverdiene finner vi igjen i verneverdiene, mens andre besøksverdier er knyttet til regionen som reiselivsmål. I figur 2 peker vi på sentrale besøksverdier.

Figur 2. Sentrale besøksverdier i Raet nasjonalpark og Søm landskapsvernområde.

Tiltak

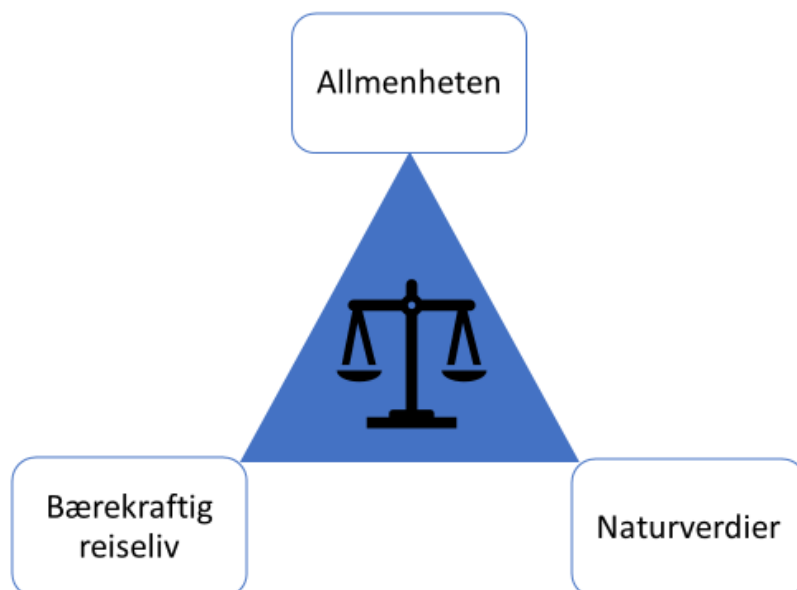
- All formidling om dannelsen av Raet bør skje med utgangspunkt i at folk flest i utgangspunktet vet lite om kvartærgeologiske prosesser.
- Enkle skisser av endemorener og animasjoner av isbredannelse vil bidra til en bedre forståelse av hva Raet er for noe.
- QR-koder på for eksempel informasjonstavler ved innfallsportene kan gi vei til mer plasskrevende informasjon om Raet på nasjonalparkens nettportal.
- Skape en felles forståelse av besøksverdiene i Raet nasjonalpark med fokus på naturverdier og bredden og mangfoldet av deltakere og interessenter.

1.3 Raet nasjonalpark – i balanse mellom naturverdier, et bærekraftig reiseliv og allmenhetens interesser

Raet nasjonalpark er der for å bevare et naturområde uten tyngre inngrep. Verneforskriftens formålsparagraf forteller hvorfor et slikt vern er viktig, og legger vekt på egenartede naturtyper, kvartærgeologi, planteliv, dyreliv (spesielt fugleliv), marine forekomster og kystkultur. Formålsparagrafen sier også noe om bruken av nasjonalparken: Allmenheten skal gis anledning til opplevelse av naturen gjennom utøvelse av et naturvennlig og enkelt friluftsliv med liten grad av teknisk tilrettelegging.

Søm landskapsvernområde skal ta vare på et særegent natur- og kulturlandskap med kvartærgeologiske forekomster og varmekjær flora.

Raet nasjonalpark er spesiell sammenlignet med de fleste andre norske nasjonalparker fordi den grenser til et tett befolket område som tiltrekker seg svært mange tilreisende, spesielt om sommeren. Besøksstrategien har som formål å legge til rette for at nasjonalparken skal bli et viktig og positivt element i det å bo eller besøke denne regionen. For å få det til må nasjonalparkforvaltningen balansere mellom tiltak som sikrer naturverdiene, tiltak som stimulerer til et bærekraftig reiseliv og tiltak som sikrer allmenhetens tilgang til nasjonalparken (figur 3). Hvis det er konflikt mellom disse interessene, skal tiltak som sikrer verneverdiene mot uønskete inngrep og aktivitet, prioriteres (Miljødirektoratet 2015). Verneverdiene utgjør selve råvaren i reiselivssammenheng og er grunnlaget for langsiktig verdiskaping. Begrepet bærekraft skal inneholde verdier som lavt fotavtrykk, lave utslipp og økologi – til forskjell fra økonomisk bærekraft. Utviklingen av reiselivet i nasjonalparken skal gjenspeile disse verdiene. Målet til forvaltningen vil alltid være å opprettholde eller forbedre verneverdiene i nasjonalparken og landskapsvernområdet. I sårbare områder vil ferdsel prioriteres ned til fordel for skjøtsel og skjerming.

Figur 3. Besøksstrategien forsøker å balansere tiltak som sikrer naturverdiene, tiltak som stimulerer til et bærekraftig reiseliv og tiltak som sikrer allmenhetens tilgang til nasjonalparken. Hvis det er konflikt mellom disse interessene, skal tiltak som sikrer verneverdiene mot uønskete inngrep og aktivitet, prioriteres.

1.4 Et bærekraftig reiseliv: vertskapsrollen

Her definerer vi en vert som et foretak som enten ligger inne i, eller bruker Raet nasjonalpark i forbindelse med sin næringsvirksomhet. Raet nasjonalpark har således mange verter. Mange små og store bedrifter knytter sin virksomhet til nasjonalparken. Dette bidrar til å gjøre denne nasjonalparken unik!

Gjennom arbeidet med besøksstrategien fortalte mange bedrifter og andre informanter at de gjerne vil være gode nasjonalparkverter. Men mange uttrykte også et savn etter mer kunnskap om det geologiske fenomenet Raet og hva besøksverdiene egentlig er, slik at man kan få til en helhetlig markedsføring. Bedre kjennskap til besøksverdiene i Raet vil bidra til å gi vertskapsrollen et innhold på tvers av ulike tilbud og aktiviteter.

Tiltak

➤ Nasjonalparkkurs for vertene

Et «nasjonalparkkurs» bør tilbys alle som har en vertskapsrolle i nasjonalparken. Kurset bør ta utgangspunkt i besøksverdiene og balansen mellom naturverdier, et bærekraftig reiseliv og tilrettelegging for bruk.

➤ Ferdigprodusert informasjon om nasjonalparken

Mange verter etterlyser ferdigprodusert informasjon om nasjonalparken som de kan tilby de besøkende. Dette kan for eksempel være montere med informasjon og linker (QR koder) til nasjonalparkens nettportal.

➤ **Hvor kan en gjøre hva i nasjonalparken?**

Vertene er avhengig av informasjon om tilbudene som finnes i og i tilknytning til nasjonalparken. På nasjonalparkens nettportal bør en kunne finne lett tilgjengelig og oppdatert informasjon om ulike tilbud i ulike sesonger, og denne informasjonen bør oppdateres fortløpende.

➤ **Nasjonalpark-sertifisering**

Fortsette arbeidet med nasjonalparksertifisering. Informere om ordningen til alle aktuelle aktører. Ordningen kan med fordel basere seg på «etiske retningslinjer» (bærekraftige prinsipper) for virksomheter i nasjonalparken og gir mulighet til å markedsføre seg med nasjonalparkens kommersielle logo for partnere og eventuelt ambassadører.

1.5 Naturverdier: med naturen for framtida

- Alle forvaltningstiltak skal ta utgangspunkt i bevaring av naturverdiene og verneformålene for nasjonalparken.
- Når naturverdiene utfordres skal det gjøres avbøtende tiltak.
- Forvaltningstiltak skal kanalisere besøkende bort fra de mest sensitive naturområdene for å skjerme sensitive verneverdier. Dette omfatter Sone A sjøfugl og andre viktige områder for sjøfugl (blant annet de fluktuerende A-lokalitetene), sårbare naturtyper, områder med stort artsmangfold og kulturminner.
- Forvaltningstiltak skal sikre noen godt tilrettelagte lokaliteter for allmennheten med vekt på universell utforming, mens majoriteten av nasjonalparkens øyer skal ha liten grad av tilrettelegging. Det er først og fremst de utvalgte innfallsportene (kap. 9) som vil ha stor grad av tilrettelegging.
- Kartfeste sensitive naturverdier på nettsiden.
- Med utgangspunkt i verneforskriftens formålsparagraf (fuglelivsfredning og tilrettelegging for enkelt friluftsliv) bør det utarbeides regelverk for motorisert ferdsel som avklarer begrensninger på for eksempel vannskutere, atv, elsykkel, rullestoler o.l. og som ivaretar hensyn til fugleliv og et enkelt friluftsliv i nasjonalparken og i nasjonalparkens tilknyttede områder. I dag utgjør spesielt vannskuternes kjøremønster en utfordring for disse interessene. Nasjonalparkstyret må ta tak i dette i samarbeid med Fylkesmannen i Agder og Miljødirektoratet.
- Forvaltning skal skje basert på forvaltningsplanen. Det trengs en avklaring av de ulike forvaltningsplanenes status i forhold til hverandre (tidligere forvaltningsplaner før etablering av nasjonalpark og utkast til forvaltningsplan for Raet nasjonalpark og Søm landskapsvernområde).
- Som supplerende til kommende, oppdatert forvaltningsplan skal det utarbeides skjøtselsplaner for utvalgte områder. I besøksstrategien henviser vi til erfaringer med sonering og overvåking av tilstand fra nasjonalparker i utlandet.

1.6 Allmenhetens interesser: tilgang til nasjonalparken

- Besøksstrategien har en målsetting om å bedre brukerens opplevelse av parken og legge til rette for bærekraftig reiseliv i verneområdet. Det er viktig å målrette produktutvikling og markedsføring slik at en også bevarer stedenes karakter som attraktive steder å besøke og bo. På mange steder ligger stedenes attraktivitet nettopp i at det er stille og rolig uten altfor mange mennesker og trafikk.

- Det er behov for en helhetlig gjennomgang av tilbud, behov og eventuelle stimuli for å bedre tilbudet av offentlig båttransport i nasjonalparken som helhet.
- Vurdere forbedringsmuligheter der parkeringsbegrensninger og tilgang på kollektivtransport utgjør en flaskehals for besøk i nasjonalparken.
- Målrette produktutvikling og markedsføring for å øke antall besøkende utover sommer-sesongen ved formidling av andre opplevelser.
- Gi informasjon om teltingsmuligheter, helst via oversikt på kart over gode/tilrettelagte teltplasser. Bedret kontroll av 2-døgnsregelen i Friluftsløven.
- Peke ut områder hvor universell utforming av tiltak gjennomføres.
- Målrette informasjonen som gis, for eksempel på nasjonalparkens nettportal og ved innfallsportene, mot aktuelle målgrupper. Dette kan være barn, barnefamilier, historieinteresserte, geologiinteresserte, båtfolk eller turgåere.

1.7 Informasjon om Raet nasjonalpark

Besøksstrategien har som formål å bidra til en mest mulig enhetlig informasjonsstrategi samtidig som det informeres om lokale natur- og besøksverdier. Dette konkretiseres i form av tiltak for formidling og kommunikasjon i verneområdet, på besøkssentre og kommende nasjonalparksenter.

Tiltak

- Det bør «alltid» gis kortfattet og forståelig informasjon om verneverdiene og atferdsregler som gjelder for nasjonalparken
- Det er stort behov for å oppdatere Raets nettportal (mye verdifull informasjon er borte etter sammenslåing av fylkesmannsembetet og man venter på ny nettside for nasjonalparkstyrene fra Miljødirektoratet).
- Fortsette utviklingen av de tre besøkssentrene og nasjonalparksenter
- Gjennomføre tiltak knyttet til innfallsportene
- Utarbeide en skiltstrategi
- Utarbeide informasjonsmateriell for brukere og verter
- Alt informasjonsmateriell bør ta utgangspunkt i at folk flest har lite kunnskap om kvartærgeologiske prosesser
- Utvikle nasjonalparkens nettportal (bla. kortversjon av atferdsregler, oppdatert oversikt over tilbud, visualiseringer av kvartærgeologiske prosesser)
- Supplere nasjonalparkens nettportal med informasjon via mobil og bruk av QR koder
- Supplere nasjonalparkens nettportal med informasjon via sosiale medier

2 Bakgrunn, metode og rammeverk for besøksstrategien

2.1 Hvorfor Raet nasjonalpark?

Raet nasjonalpark ble opprettet 16. desember 2016. Verneformålet er å ta vare på variasjonen og mangfoldet knyttet til landskap, geologi og biologi på land og i sjø, i tillegg til at det er registrert et stort antall truede arter i nasjonalparken. Et kjennetegn ved parken er at avsetninger fra siste istid, det såkalte raet, er en viktig del av verneverdiene og et karaktertrekk ved verneområdet, derav navnet. Nasjonalparken speiler også en spennende kystkultur med kombinasjon av fiske, landbruk og sjøfart gjennom mange generasjoner. Samtidig som nasjonalparken er vernet av naturvern hensyn ligger den i en tett befolket region der næringsvirksomhet, kystkultur, turisme og reiseliv er viktige elementer. Et viktig mål med besøksstrategien for Raet nasjonalpark er å bidra til en bærekraftig reiselivsutvikling der nasjonalparken inngår som et viktig besøksmål. Uten å balansere tilrettelegging for bruk med det som faktisk er verneformålene vil heller ikke reiselivet i regionen bli bærekraftig.

2.2 Besøksstrategiens formål og målsettinger

Ifølge Miljødirektoratet sin veileder for besøksforvaltning i norske verneområder (2015) er formålet med en besøksstrategi å gi forvaltningsmyndigheten en bevisst, målrettet og forutsigbar plan for hvordan man kan møte besøkende. Besøksstrategier skal legge til rette for, og styre, bruken i nasjonalparker slik at opplevelsen for de besøkende og den lokale verdiskapingen blir størst mulig. Besøksstrategier skal også bidra til at forståelsen for vernet økes og verneverdiene ivaretas. Videre skal besøksstrategiene legge rammer for å balansere verneverdiene, besøkende sine ønsker og lokal verdiskaping i verneområdet. I arbeidet med verneforslaget til Raet nasjonalpark ble det parallelt utarbeidet et utkast til forvaltningsplan. Denne bygger på Forvaltningsplan for Raet landskapsvernområde, Tromlingene naturreservat og Store Torungen naturreservat 2012-2020 og Forvaltningsplan for Hasseltangen landskapsvernområde og Søm- Ruakerkilen naturreservat 2010-2019. Besøksstrategien bygger på utkastet til «Forvaltningsplan for Raet nasjonalpark, Hove landskapsvernområde og Søm landskapsvernområde», men vil samtidig være et likestilt tillegg til forvaltningsplanen.

Et viktig prinsipp i besøksforvaltningen i nasjonalparker er, ifølge samme veileder, at dersom det er motstridende målsettinger mellom ivaretagelse av verneverdiene, tilrettelegging for de besøkende og lokal verdiskaping, skal ivaretagelse av verneverdiene tillegges størst vekt

Dette er målene for besøksstrategien for Raet nasjonalpark og Søm landskapsvernområde:

1. Verneområdene skal bevares som områder med liten grad av tilrettelegging og hvor verneverdiene ikke påvirkes negativt av besøkende.
2. Verneområdene skal bidra til vekst og positiv utvikling for det lokale næringslivet i regionen og bidra til en bedre opplevelse for de besøkende i området.
3. Gode opplevelser av nasjonalparken skal gi mer kunnskap, forståelse og stolthet for verneverdiene og kystkultur.

2.3 Datagrunnlag og metoder for besøksstrategien

I forbindelse med vernevedtaket ble det laget en rekke utredninger om ulike deltema. Mye av denne kunnskapen er gjengitt i utkast til forvaltningsplan for Raet Nasjonalpark, Hove landskapsvernområde og Søm landskapsvernområde. Det er ikke meningen at en besøksstrategi skal gjengi denne kunnskapen eller søke samle inn data på nytt som allerede eksisterer. Vi vil i kap. 3 likevel gjengi viktige kunnskapsoppsummeringer om ulike tema som er relevante for en besøksstrategi. Samtidig gis referanser til andre delutredninger, slik at interesserte lesere kan finne supplerende info. Mens mange av tidligere delutredninger beskriver nasjonalparken fra ulike faglige ståsteder, skal besøksstrategien i større grad peke framover med visjoner om en bærekraftig forvaltning i balansen mellom verneverdier, besøkende sine ønsker og lokal verdiskapning.

I arbeidet med besøksstrategien er det valgt en rekke datainnsamlingsmetoder for kunnskapsinnhenting, med mål om et best mulig kunnskapsgrunnlag og inkludering av ulike interessenters synspunkter på framtidig besøksforvaltning.

I samarbeid med nasjonalparkforvalter er det arrangert en rekke **workshops** hvor aktører i eller i tilknytning til nasjonalparken har hatt mulighet til å komme med innspill. Workshops har både vært åpne og med inviterte deltakere. Det har blitt avholdt arbeidsmøter med næringslivet i randsonen, grunneier/velforeninger (fordelt på de tre kommunene) og interesseforeninger. Mer enn 750 innspill er lagt inn i arbeidskartet for besøksstrategi.

Forvalter har også innhentet innspill fra brukerutvalget for funksjonshemmede i Arendal, 4.klasse på Roligheden Skole (Tromøy), Arendal Internasjonale skole (Hisøy) og deltakere på Idrettsleiren 2019.

Som supplement til workshops har nasjonalparkstyret også invitert befolkningen åpent til å gi **innspill til besøksstrategien via nettet**. Det er kommet inn ca. 30 innspill. Nasjonalparkforvalter har hatt ansvar for å inkludere disse synspunktene i besøksstrategien.

Utkastet til besøksstrategi var på høring til referansegruppen (Rådgivende utvalg), fylkeskommunen og de tre kommunene sommeren 2019. Det kom ca. 15 innspill/uttalelser i høringsrunden og ytterligere flere tilbakemeldinger på oppsummeringsmøtet som ble avholdt 21.8.19. Innspill fra Rådgivende utvalg har i stor grad blitt implementert i besøksstrategien.

NINAs hovedkilde til informasjon i arbeidet med besøksstrategien har vært **intervjuer** med en rekke aktører i området, flest turistbedrifter men også representanter for reiseliv, landbruk, friluftsliv mm (oversikt se side kap. 4). Denne metoden var effektiv for å bli kjent med området og for å få en bredde i synspunkter knyttet til det å drive næringsvirksomhet og å bo i eller i nærheten av nasjonalparken. Ulike **befaringer** i området underveis i intervjuarbeidet var viktig for å bli kjent i området. NINA ønsket å supplere intervjuene med en spørreundersøkelse til alle bedrifter og interessenter, men det ble ikke gitt finansiering til dette.

NINA gjennomførte i 2018 en **brakerundersøkelse** i Raet nasjonalpark. Hovedfunn i denne undersøkelsen er gjengitt i besøksstrategien (kap. 5)

NINA gjennomførte i 2019 en **sårbarhetsanalyse** på tre lokaliteter: Hove, Hasseltangen-Søm og Tromlingene. Sårbarhetsanalysen vil rapporteres i egen rapport, men hovedfunn vil framgå i besøksstrategien når denne foreligger (kap. 6).

2.4 Rammeverk for besøksstrategien

2.4.1 Vernebestemmelsene

I vernebestemmelsene for Raet nasjonalpark angis formålet for vernet:

§ 1. Verneformål Raet nasjonalpark

Formålet med nasjonalparken er å bevare et større naturområde uten tyngre inngrep med egenartede og representative økosystemer, mange godt bevarte kvartærgeologiske forekomster etter siste istid, og med særlig vekt på plantelivet, dyrelivet, naturtyper, kystlandskapet med sjøoverflaten og kulturminner knyttet til Aust-Agders kystområde både på land og i sjø. For de marine delene er formålet særlig å ta vare på det undersjøiske landskapet med tilhørende marine arter og marine naturtyper som israndsavsetninger, skjellsandforekomster, bløtbunnsområder, ålegras- og undervannsenger, tareskog og gyteområder for fisk.

I sone A er formålet å ta vare på fuglelivet, spesielt med hensyn til sjøfuglene og deres hekkplasser, jf. kart. I sone B er formålet å ta vare på sårbare naturtyper og arter, jf. kart. I sone C er formålet å ta vare på områder med særskilt vitenskapelig betydning som referanseområder i sjø, jf. kart.

Allmennheten skal gis anledning til opplevelse av naturen gjennom utøvelse av naturvennlig og enkelt friluftsliv med liten grad av teknisk tilrettelegging.

§ 2. Verneformål Søm landskapsvernområde

Formålet med Søm landskapsvernområde er å ta vare på et særegent natur- og kulturlandskap for denne delen av Skagerrakkysten med kvartærgeologiske forekomster og den varmekjære floraen som preger landskapet.

2.4.2 Utkast til forvaltningsplan

Forvaltningsplaner skal være et praktisk hjelpemiddel for brukere av verneområdene, og for forvaltningsmyndigheten. De skal utdype vernebestemmelsene gjennom konkrete retningslinjer om bruk, skjøtsel og tilrettelegging mv., og de skal gi mål for forvaltningen av verneområdet. De skal også gi informasjon om saksbehandling og rutiner ved tiltak som er søknadspliktig eller forbudt i verneområdet. Det ble laget et utkast til "Forvaltningsplan for Raet nasjonalpark, Hove landskapsvernområde og Søm landskapsvernområde" parallelt med verneforslaget for Raet nasjonalpark. Denne bygger i stor grad på «Forvaltningsplan for friluftslivsområdene i skjærgården i Aust-Agder 2013-2018» (Aust-Agder fylkeskommune 2013). I den grad utkast til forvaltningsplan for Raet nasjonalpark ikke er detaljert nok, forvaltes områder i nasjonalparken etter retningslinjer gitt i forvaltningsplanen fra 2013.

Besøksstrategien bygger på utkastet til «Forvaltningsplan for Raet nasjonalpark, Hove landskapsvernområde og Søm landskapsvernområde», men vil samtidig være et likestilt tillegg til forvaltningsplanen. Utkastet til forvaltningsplan ble utarbeidet parallelt med verneforslaget til Raet nasjonalpark. Hove landskapsvernområde ble ikke fremmet som verneforslag den 16.12.16. Forvaltningsplanutkastet er ikke revidert pdd 01.10.2019. Utkastet til forvaltningsplan vil oppdateres av nasjonalparkforvaltningen, men vil foreligge på et mer overordnet nivå. Skjøtselsplaner for relevante lokaliteter vil utarbeides og supplere forvaltningsplanen med et mer detaljert forvaltningsnivå.

I utkastet til forvaltningsplan gis det retningslinjer for bruken, slik at brukerne skal kunne vite hvordan de kan nytte områdene uten at det kommer i strid med verneformålene og enkeltbestemmelser i forskriftene. Retningslinjene tar utgangspunkt i de respektive forskriftene. Vernebestemmelser kan utdypes gjennom retningslinjer, men ikke endres. I retningslinjene tas det også opp tema og problemstillinger som det etter forvaltningsmyndighetens erfaring er behov for å klarlegge nærmere.

2.4.3 Forvaltningsmål

Det overordnede målet med forvaltning av verneområder er å sikre verneverdier mot uønskede inngrep og aktivitet, og på den måten opprettholde verneformålet. Bevaringsmål definerer den tilstanden man ønsker at en naturkvalitet i verneområdet skal ha. Forvaltningsmål utarbeides av forvaltningsmyndigheten og er langsiktige og strategiske mål for overordnede tema for å styrke verneformålet. Vi nevner her de forvaltningsmålene vi synes er av størst relevans for besøksstrategien (teksten er hentet fra utkast til forvaltningsplan):

Forvaltningsmål kulturminner

Kulturminnene skal forvaltes og tas vare på i et langsiktig perspektiv som bruksressurser og som grunnlag for kunnskap, opplevelse og verdiskaping.

Forvaltningsmål friluftsliv

Skjøtsel og drift av de sikrede friluftsområdene skal bidra til gode friluftslivsopplevelser, samtidig som områdenes verneverdier og andre kvaliteter ivaretas.

Tilrettelegging for friluftsliv og informasjon skal skje planmessig for å forebygge skader på verneverdier. Det skal samtidig legges til rette for å gi de besøkende gode opplevelser og den kunnskap som nasjonalparken har å by på.

Forvaltningsmål besøksforvaltning

Publikum skal ha god tilgang til informasjon om nasjonalparken, både i selve området og gjennom andre kanaler. Informasjonen skal bidra til å gi brukerne gode opplevelser i nasjonalparken og motvirke brudd på verneforskriftene. Informasjonen skal ha en felles grafisk profil som tydelig viser hvem som er avsender og hva som er formålet med informasjonen.

Forvaltningsmål bygg og infrastruktur

Forvaltningen av bygningene i nasjonalparken skal i størst mulig grad bidra til å ivareta og fremme verneformålet. Bygninger med kulturhistorisk verdi skal i størst mulig grad ivaretas gjennom bruk og vedlikeholdes i sin tradisjonelle stil. Bygningsmessige tiltak skal vurderes i et helhetlig og langsiktig perspektiv slik at forringelse av verneverdiene kan unngås, også forringelse som følge av mange små endringer over tid.

Forvaltningsmål landskap og kvartærgeologi

Det geologiske mangfoldet i nasjonalparken skal bevares.

Forvaltningsmål for Søm landskapsvernområde

Landskapsformene og de kvartærgeologiske forekomstene etter siste istid skal bevares på land og på sjøbunnen.

Bruk som ikke skader verneverdiene skal kunne foregå som hittil herunder jordbruk. Ferdsel skal søkes kanalisert utenom jordbruk i aktiv drift. Edelløvsokogsområder og strandenger som preger landskapet, skal bevares og sikres.

2.4.4 Begrensinger på ferdsel

I utkast til forvaltningsplan heter det at det i nasjonalparken generelt legges svært få begrensninger på bruk i friluftslivssammenheng. I Raet nasjonalpark er hovedregelen at all ferdsel skal foregå varsomt og ta hensyn til vegetasjon, dyreliv og kulturminner. Dette gjelder også for organisert ferdsel som kan foregå fritt så lenge det ikke er fare for skade på verneverdiene. Organisert ferdsel og ferdselsformer som kan skade naturmiljøet, må ha særskilt dispensasjon av forvaltningsmyndigheten, i tråd med retningslinjer i forvaltningsplan.

Det er noen begrensninger på ferdsel som publikum må være oppmerksomme på. I sone A, områder med spesielt hensyn på fuglene og deres hekkeplasser, er det ferdselsforbud i hekkeperioden fra 15.april til 15.juli. Dette gjelder også ferdsel på sjø nærmere enn 50 m fra land. Bruk av hest og sykkel er forbudt utenfor stier og ferdselsårer og mange områder har bestemmelser om båndtvang, bålbrenning og telting. Dette er nedfelt i egne kommunale atferdsregler for friluftsområder gitt av Fylkesmannen i 1996.

Utgangspunktet for regulering av ferdsel er den frie ferdselen i utmark og på sjøen etter allemannsretten. Med ferdsel menes ikke-motorisert ferdsel på land og ferdsel på sjøen. Det er lagt til grunn for retningslinjene for ferdselsbestemmelsene at den opplevelsesverdi naturen i nasjonalparken representerer skal være grunnlag for økt turistmessig bruk og verdiskaping. Det vil derfor, innenfor rammene av verneforskriften være mulig å drive med ulike reiselivsrelaterte aktiviteter som guiding og annen organisert turvirksomhet, uavhengig av om virksomheten er kommersiell eller ikke.

Det avgjørende i forhold til verneforskriften er virksomhetens virkning på naturmiljøet- og kulturminner. Restriksjoner på visse typer organisert ferdsel er tatt inn for å sikre en dialog mellom brukere og forvaltning og gi forvaltningsmyndigheten mulighet til å styre uheldig ferdsel slik at det ikke oppstår konflikter i forhold til dyreliv, sårbar natur og kulturminner.

2.4.5 Tidligere sikring og vern i forhold til dagens nasjonalparkstatus

Ved etablering av Raet nasjonalpark 16.desember 2016 ble tidligere verneområder opphevet og innlemmet i nasjonalparken eller i Søm landskapsvernområde.

Kommunene ønsker å bruke kommunale bestemmelser nedfelt i egne forskrifter for atferdsregler som gjaldt før etablering av nasjonalpark. Disse er gyldige, men ikke tilgjengelige på lovdata sine sider. Adferdsreglene bør formidles direkte til besøkende på hvert enkelt sted dersom man skal forvente at disse følges.

2.4.6 Randsoneproblematikk

I arbeidet med besøksstrategien erfarte vi at flere personer vi intervjuet opplevde en viss frustrasjon knyttet til randsoneproblematikk. Raet nasjonalpark grenser til tett befolkete områder og er et svært kulturpåvirket landskap. Nærliggende områder vil derfor måtte omfatte mange og kanskje også motstridende interesser. Randsoner omfattes ikke av verneforskriften, men kan vedtas av kommunene etter plan og bygningsloven. Nasjonalparkstyret er i dag høringspart for alle søknader om tiltak på områder som ligger rett utenfor grensen til nasjonalparken.

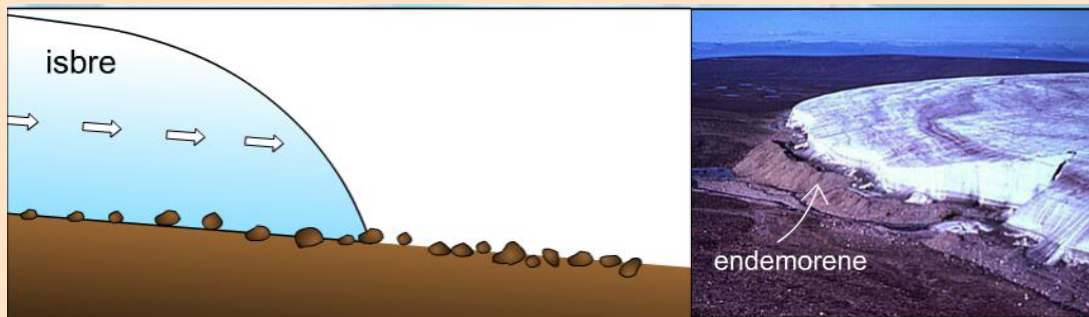
Det bør derfor vurderes om randsonen til nasjonalparken bør defineres geografisk med retningslinjer for arealbruk knyttet til spesielle hensyn der det er naturlig eller påkrevet for å ivareta verneverdiene i nasjonalparken. Arbeidet med randsoner må tas videre av nasjonalparkstyret inn mot vertskommuner og formaliseres i forvaltningsplanen for Raet nasjonalpark og Søm landskapsvernområde. Målet med en randsoneforvaltning er samspill og hensynstaging med et langsiktig perspektiv på utviklingen rundt Raet nasjonalpark.

3 Områdebeskrivelse og kunnskapsgrunnlag

3.1 Hva er egentlig et ra?

Raet nasjonalpark har navnet sitt etter et geologisk fenomen – et *ra*. Arbeidet med besøksstrategien viser at det ligger en stor utfordring i å formidle dette på en måte som er forståelig for alle. Når det gis informasjon om Raet nasjonalpark bør det *ikke* tas for gitt at leseren, tilhøreren eller den som ser en visuell framstilling vet hva for eksempel en endemorene, en israndavsetning eller løsmasser er (figur 4 - 6).

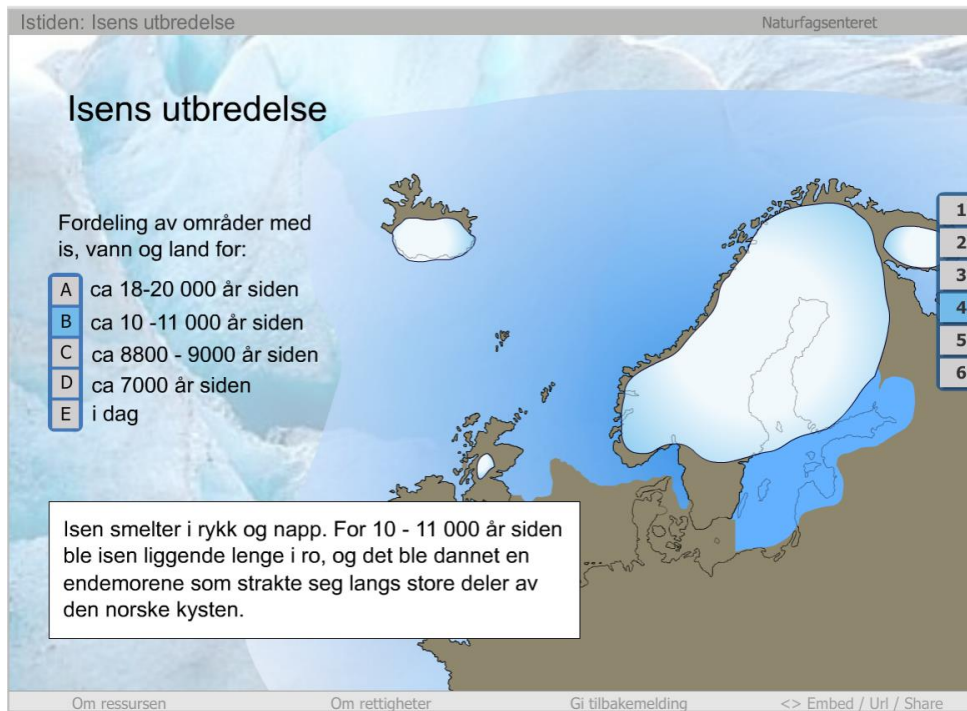
Ordet *ra* kommer fra gammelnorsk opprinnelse og betyr grusrygg. Ordet brukes generelt om endemorener, men særlig som navn på Skandinavias største endemorene, *Raet*, som Raet nasjonalpark er en del av. Men hva er egentlig en endemorene?

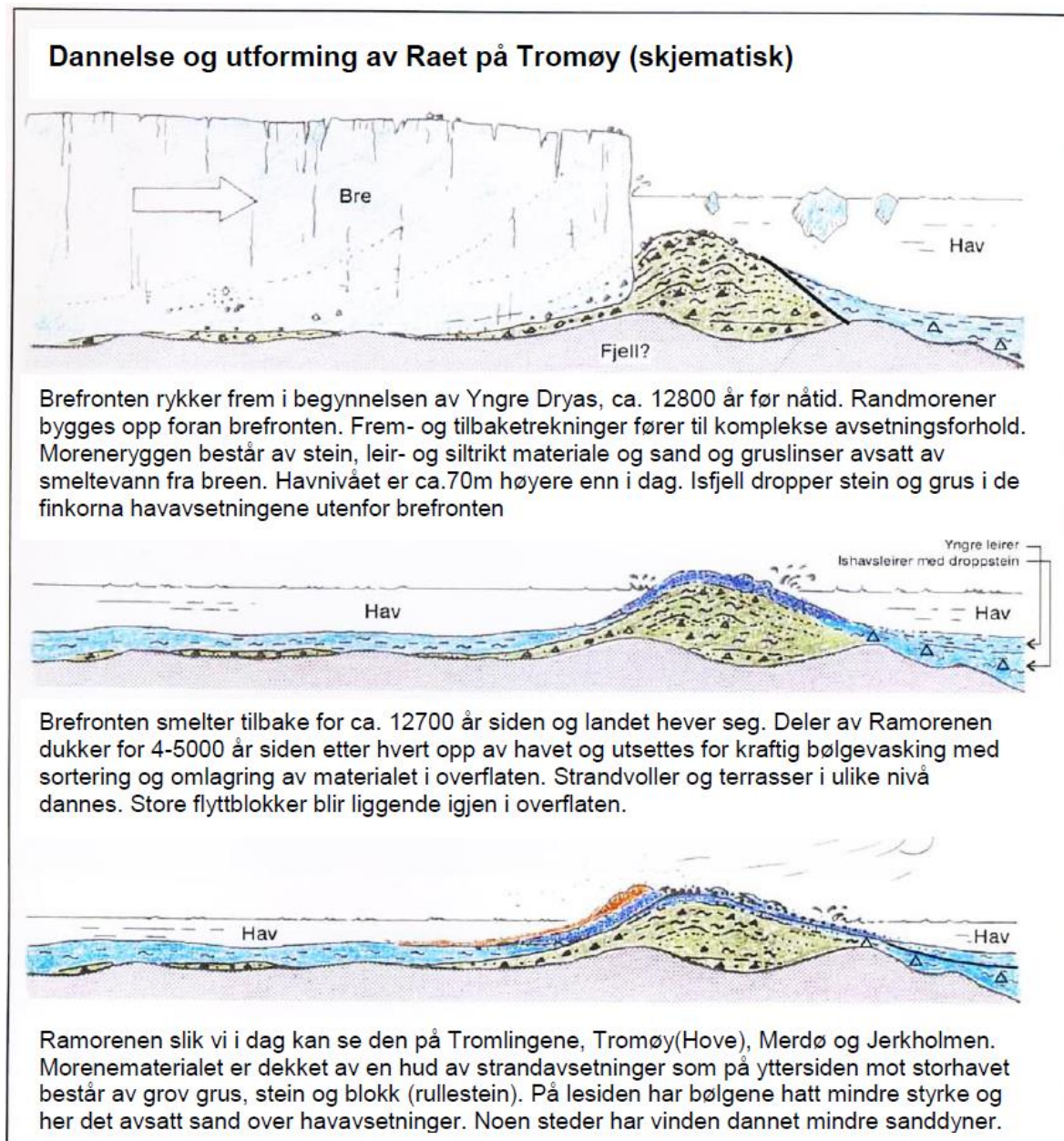
Figur 4. Eksempler på enkle, men viktige illustrasjoner av dannelse av endemorene (<https://www.viten.no/istiden>, fri tilgang).

Isbreer tar med seg store mengder stein og løsmateriale. En endemorene er en voll av stein, grus og leire satt igjen foran en isbre i en periode med stagnasjon, altså når breens tilvekst er like stor som nedsmelting i kantene. En rekke med voller kan vise hvor langt en bre har trengt fram til forskjellige tider. Endemorener kan også betegnes som israndavsetninger, altså morener avsatt langs kanten/randen av isbreen.

Under siste lengre istid lå isen som en enorm kappe over hele Skandinavia. Der iskanten ble liggende stille, samlet den opp materiale som isbreen førte med seg fra innlandet. På grunn av temperaturstigning ble enorme steinmasser liggende igjen i det som i dag er Østfold og Vestfold, da istiden tok slutt for ca. 10.000 år siden. Da isen trakk seg tilbake, hevet landet seg fordi vekten fra isen ble borte. Da ble disse avsetningene liggende igjen som svære voller i landskapet, både over og under havnivå. Senere har disse vollene blitt påvirket av hav og nedbør, og bare det groveste materialet (de største steinene) ligger igjen på overflaten. Disse steinene har blitt slipt ned av hverandre og sjøen til runde former, slik vi ser på rullesteinstrendene i dag.

Figur 5. Dette er en 6-trinns animasjon om hvordan isbreer dannes og ulike spor de kan sette i landskapet (<https://www.viten.no/istiden>, fri tilgang).

Figur 6. Tegning som viser dannelsen av Raet på Tromøy av Ivar Johan Jansen. Hentet fra grunnlagsrapport om Geologi i Raet Nasjonalpark, 2015.

3.2 Geologi

Berggrunnen i Raet nasjonalpark består av granittisk gneis og ved Fevik er det overgang til Grimstadgranitt (også kjent som fevikitt). Rikere diabasganger ligger som mørke striper i den ellers nokså fattige berggrunnen.

Det er tre viktige årsaker til at endemorenen Raet ble etablert der den nå ligger over havet:

- Det er fast fjell i området – gammel, vel 1.5 mrd. år. Uten berggrunnen nettopp her ville endemorenen kanskje ha ligget langt under havoverflaten eller høyt over den.

- Berggrunnen stanset siste istids «krampetrekning» i området – innlandsisens fremrykking for rundt 12 400 år siden, Innlandsisen la fra seg endemorenen da bresmeltingen begynte for alvor.
- Berggrunnen har hevet seg så mye mer enn havet har steget etter istidens slutt at det nå er tørt land i dette området.

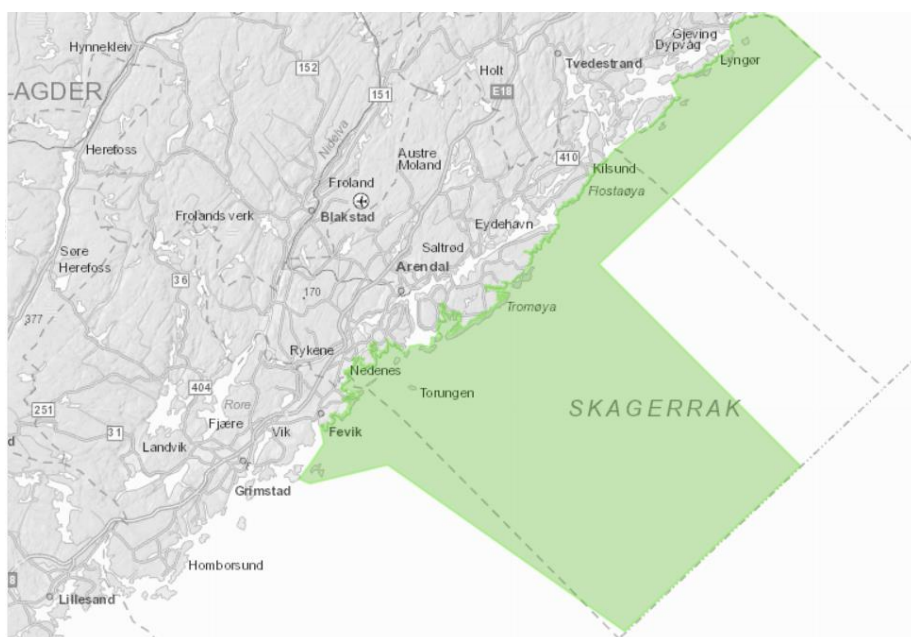
3.3 Raet nasjonalpark

Som endemorene med mye løsmasser og marin leire iblandet har Raet ideelle levesteder for en rekke marine arter og også for et rikt artsmangfold der Raet ligger opp i dagen. Raet nasjonalpark er også et viktig friluftslivsområde med et unikt og variert kystlandskap. Nasjonalparken og området innenfor er et viktig reiselivsområde med mange besøkende og i randsonen til nasjonalparken ligger mange små og større bedrifter knyttet til reiselivsvirksomhet. Nasjonalparken byr på mange muligheter for besøkende: kajakkpadling, vindsurfing, båt- og fotturer, dykking, snorkling, bading, fiske mm.

Raet nasjonalpark har et samlet areal på ca. 607 kvadratkilometer hvorav 98 % av arealet er sjø. Grensa strekker seg fra kommunegrensa mot Risør i øst til Valøyene utenfor Grimstad by kommune i vest. Yttergrensa i sjø strekker seg 12 nautiske mil utenfor grunnlinja på det bredeste området.

Søm landskapsvernområde ligger på Søm og Hasseltangen helt øst i Grimstad kommune. Landskapsvernområdet dekker et areal på 310 daa og består av både landarealer samt sjøarealer i Sømskilen. På grunn av utstrakt landbruksvirksomhet og blant annet flere boliger innenfor verneområdet kunne ikke området få status som nasjonalpark. Området ble derfor videreført som landskapsvernområde, men forvaltes i sammenheng med nasjonalparken utenfor.

Klimaet i området er typisk oseanisk med milde vintre uten mye snø. Området har forholdsvis flat topografi. Søm landskapsvernområde tilhører den nemorale vegetasjonssonen (edelløvskogssonen). Denne vegetasjonsregionen er en nordlig utløper av den europeiske edelløvskogen og er i Norge sparsomt utbredt langs Sørlandskysten.

Figur 7. Oversiktskart over Raet nasjonalpark.

3.4 Boliger og hytter

Det er ikke helårsboliger i nasjonalparken, men det finnes flere boliger i umiddelbar nærhet til den. Innenfor nasjonalparken er det derimot flere fritidseiendommer og hytter. Ifølge forvaltningsplanen er det 149 hytter/fritidsboliger i Raet Nasjonalpark og 12 boliger i Søm LVO. Noen av hyttene har veiatkomst. En del av hyttene har private brygger. Langs nasjonalparkens grense ligger et stort antall private boliger og fritidsboliger. Innenfor en radius på 500 meter er det mer enn 1500 fritidsboliger. Svært mange har brygger som blir brukt både som atkomst- og oppholdsbygger. I de aller fleste tilfellene følger nasjonalparkgrensen bryggekanalen, slik at brygga ligger utenfor nasjonalparken.

I Søm landskapsvernområde finnes flere boliger og annen bebyggelse i verneområdet. Dette er tillatt i landskapsvernområder og den daglige bruken av eiendommen som pågikk på Hasseltangen skal kunne fortsette som før også i Søm landskapsvernområde. I landskapsvernområdene finnes også bilveier som sikrer atkomsten til bebyggelse og næringsvirksomhet.

3.5 Reiseliv

I forvaltningsplanen heter det at det ikke er noen reiselivsvirksomheter som fysisk er hovedlokalisert i nasjonalparken. Derimot foregår det en del aktiviteter og bruk som er næringsrelatert, og det er tilrettelagt for overnatting noen steder, blant annet i fyrene. Flere virksomheter er derimot lokalisert i randsonen, og i umiddelbar nærhet til nasjonalparken. Med få unntak er det reiseliv som dominerer denne aktiviteten. Det foregår også en del transport og frakt på sjø i, og gjennom nasjonalparken.

Hvert år arrangeres det ulike typer arrangementer som tar i bruk deler av nasjonalparken. Hovefestivalen (nå avsluttet) og Canalstreet er musikkfestivaler som til nå har vært årvisse, og Tvedestrandsregattaen er et motorbåttrace som foregår i Tvedestrandsfjorden hvor deler av løypa er i nasjonalparken. Det avvikles også jevnlig andre typer sportslige arrangementer og konkurranser i nasjonalparkområdet.

På Hasseltangen i Grimstad ligger et industriområde som tidligere ble brukt til båtproduksjon. Denne produksjonen er nå nedlagt, men fortsatt er deler av industriområdet i bruk. Transport til og fra industriområdet foregår gjennom Søm landskapsvernområde, eller gjennom nasjonalparken på sjøen.

3.6 Friluftsliv

Både Raet nasjonalpark og Søm landskapsvernområde har stor verdi for allment friluftsliv og naturopplevelse. Nasjonalparken ligger i kort avstand fra bysentrum i Tvedestrand, Arendal og Grimstad, og kan nås både via sjøveien og over land. Innenfor nasjonalparken er det 58 statlig sikrede friluftslivsområder. Flertallet av disse er holmer og skjær ute i skjærgården, men det er også en del områder på fastlandet eller på øyene med broforbindelse til fastlandet. Forvaltningsplanen beskriver Hove på Tromøya som regionens kanskje mest brukte rekreasjons- og turområde, med god vei og landforbindelse. Ferdsestasjoner på Tromøya fra juni 2014 til slutten av januar 2015 viste gjennomsnittlig passeringer på 265 personer per dag. På de best besøkte dagene ble det registrert opp mot 1000 passeringer på stiene. I 2017 ble det registrert 113 000 passeringer kun på tursti. På grunn av sabotasje mangler man tall fra 2018 og 2019.

Bruken av nasjonalparken er størst om sommeren, med en topp i fellesferien. Ifølge forvaltningsplanen går det et skille i friluftslivsbruken avhengig av om områdene er landfaste, eller kun er tilgjengelige med båt. Flere av de landfaste områdene har høy bruk gjennom hele året. En viktig

del av bruken er knyttet til båt- og strandliv, og bruken av fritidsbåter i nasjonalparken er svært høy i sommerhalvåret.

En stor andel av bruken som foregår i nasjonalparken er uorganiserte aktiviteter. Folk bruker området til bading, turgåing, padling, jakt, fiske og andre aktiviteter i fritiden. Det er i tillegg mange foreninger og lag som bruker ulike deler av nasjonalparken aktivt. Barnehager, skoler, leirskoler, folkehøgskoler, idrettslag og ulike institusjoner bruker også området. Innesluttet av Raet nasjonalpark på Hoveodden ligger også Hove camping med kort avstand og visuell kontakt med sjøen. Campingplassen har eksistert lenge, og området har vært populært for telting siden 1950-tallet. Campingområdet er nå del av en reguleringsprosess.

3.7 Motorisert ferdsel

Båtliv har i svært lang tid vært viktig i området, for transport og livsgrunnlag. I dag er det et motorisert båtliv som dominerer. Noe av båttrafikken er knyttet til transport, og noe er knyttet til kommersielt fiske og fritidsfiske. Men hoveddelen av båttrafikken er knyttet til rekreasjon. Enten med formål som bading, bruk av holmer og skjær eller fritidsfiske, eller at båtturen i seg selv er en fritidsaktivitet. Ifølge en del informanter har antall vannskutere vært økende de siste årene. Flere uttrykker at kjøremønsteret på sjøen har endret seg i takt med flere mindre, raskere og mer stillegående fartøy. Stor tetthet av raske fartøy kommer fort i konflikt med badende, padlende, og andre båter. Lyd og bevegelse kommer også i konflikt med hensyn til fugl, spesielt vår og høst. Tromlingssundet nevnes spesielt.

I dag gjelder det samme regelverket for båttrafikk innenfor som utenfor nasjonalparken. Det er behov for ytterligere regulering av motorisert ferdsel både på land og i sjø for å ivareta allmenn ferdsel og naturverdier. Dette tas videre i arbeidet med forvaltningsplan. Det bør vurderes en generell hastighetsbegrensning i soner og forbud mot vannjet/ motorbåt i langgrunne områder som er viktige for sjøfugl, I ålegrasenger bør det vurderes et ankringsforbud. Det er også kommet flere innspill om et generelt forbud mot vannjet da dette oppleves som mer støyende, forstyrrende på dyrelivet og mindre forutsigbart enn annen motorbåtaktivitet. Dette ligger utenfor forvaltningsstyrets jurisdiksjon og må meldes inn til andre etater.

3.8 Kulturminner

Kulturminner i nasjonalparken er preget av kontakten med havet. Det har vært folk i nasjonalparkområdet helt siden isen trakk seg tilbake for ca. 12000 år siden, og det finnes spor etter menneskelig aktivitet over store deler av nasjonalparkområdet. I eldre steinalder levde menneskene av jakt og fiske, i hovedsak knyttet til marine ressurser. Havet stod for høyt til at man finner sikre registreringer i nasjonalparken. I yngre steinalder ble jordbruk og tamdyrhold innført. Steinalderlokaliteter er registrert ved Alve og Bjelland.

I forvaltningsplanen heter det at alle kjente kulturminner i området er registrert i den nasjonale kulturminnedatabasen Askeladden, men at det er usikkerhet med hensyn til kvalitet på registreringer. Det er ifølge forvaltningsplanen derfor behov for å foreta en kvalitetssikring av kulturminnedata i nasjonalparkområdet, dvs. tilstand på kulturminner og kartfesting.

Forvaltningsplanen peker på at de eldste kulturminnene kan være vanskelig å oppfatte fordi det ofte kun er rester som er bevart, men også fordi de er overgrodd og ligner på det man oppfatter som natur. For å kunne oppleves som kulturminner må historiene om disse kulturminnene formidles. Skjøtsel av arkeologiske kulturminner gjør dem mer synlige og lettere å formidle.

Kulturminner knyttet til uttak av råvarer, produksjon og bosetning finnes i stor grad i regionen, men utenfor nasjonalparken. Uthavnene Merdø og Lyngør, som delvis ligger innenfor nasjonalparken, er internasjonalt viktige og svært verdifulle kulturmiljøer som er vokst frem i symbiose med seilskutetrafikken. Overskudd fra handel og sjøfart, samt inspirasjon fra kontinentet danner et økonomisk og kulturelt grunnlag for etableringen av landsdelens karakteristiske trehusbyer. Det pågår et prosjektarbeid for å registrere uthavnene i regionen på UNESCOs World Heritage List.

Seilskutene var et dominerende innslag i kystlandskapet, men er i dag borte med unntak av båtene som forliste og som nå ligger under vann. Et eksempel er det spektakulære funnet av slaveskipet Fredensborg. Slaget ved Lyngør 1812 er også en viktig historisk hendelse.

3.9 Sensitive naturverdier

Forvaltningsplan forteller at verneverdiene i Raet nasjonalpark og Søm landskapsvernområder er omfattende dokumentert i fagrapportene som er laget i forbindelse med verneprosessen. Store deler av landområdene var vernet fra før. I tillegg har det vært gjennomført omfattende kartleggingsarbeid både på land og i sjø i de aktuelle kommunene over de senere årene med både terrestriske og marine naturtyper av både nasjonale og regionalt viktige lokaliteter. Totalt er flere hundre naturtyper registrert, beskrevet og verdisatt i verneområdene etter DN-håndbok 19 (DN 2007) og DN-håndbok 13 (DN 2007). Dette har bidratt til at det finnes mye tilgjengelig og oppdatert informasjon om nasjonalparken i Naturbase. Nasjonalparken som helhet er ikke sonert med tanke på sensitive og mindre sensitive naturområder ettersom dette utgjør et komplekst bilde i liten skala. Alle lokaliteter i naturbase (naturtyperegistreringer), alle soneinndelingene etter verneforskrift og fluktuerende liste over viktige hekkelokaliteter for sjøfugl (A-lokaliteter) er sensitive naturverdier. Det er gjennomført en sårbarhetsanalyse for sensitive naturverdier på tre utvalgte lokaliteter i forbindelse med besøksstrategien. Dette er Hoveodden, Hasseltangen-Søm og Tromlingene, se også kap. 6 og NINA rapport 1689.

3.10 Sjeldne arter

Denne korte beskrivelsen av sensitive arter er ikke fullstendig, men bygger på noen av de mange delutredninger og kunnskapsinnhentinger som er gjort, men mange av de er stedsbundne registreringer. Av registreringer for hele nasjonalparken framkommer det at det er registrert 1530 sommerfuglarter i Raet nasjonalpark, hvorav 168 arter er rødlistet (Bakke og Bakke 2014).

Av rødlistede arter for Aust-Agder i saltvann (totalt 33), er 10 fisk (blålange, brugde, håbrann, håkjerring, nebbskate, pigghå, snabeluer, storskate, vanlig uer og ål). Av disse vil noen kunne finnes i deler av nasjonalparkområdet, særlig på større dyp. Felles for rødlistede arter av fisk er at alle er truet av høsting, enten som følge av rettet historisk fangst, eller bifangst i nåværende fiske.

Fuglelivet er et viktig særtrekk ved agderkysten, der måker, ærfugl, tjeld, makrellterne og andre er kjente og kjære vår- og sommerarter. Hele 88 arter er beskrevet av Kjølsvæit og Fjærbu (2004). Mange er bekymret for sjøfuglene som er generelt i nedgang, og fuglelivet var en viktig del av grunnlaget for opprettelse av nasjonalparken. Hvis nedgangen i antall sjøfugl fortsetter vil nasjonalparken miste et viktig innslag og grunnlag for opprettelsen. Kontinuerlig langtidsovervåking er viktig for å ha et mest mulig oppdatert vern med hensyn på endringer i bestand og fuglenes områdebruk.

3.11 Marine naturverdier

Hele 98,5 % av nasjonalparken er sjøarealer hvor hele tverrsnittet er vernet – det vil si overflaten, vannsøylen og bunnen. Det biologiske mangfoldet knyttet til israndavsetninger som Raet er generelt sett dårlig kartlagt. Det undersjøiske Raet skaper et variert substrat, som er gir grobunn for et rikt plante- og dyreliv. Kombinert med kyststrømmen blir det undersjøiske Raet et høyenergetisk og artsrikt system. Stortareskog dominerer store deler av det undersjøiske Raet og skaper skjul og matfat for et rikt fiskeliv. I le av det undersjøiske Raet, finner man grunne skjellsandflater, mudderbunner og undersjøiske enger, for eksempel ålegras. Skjellsandområder er viktige leveområder for bløtbunnsfauna, som til dels lever nedi skjellsanden, og kan ha være viktige gyte- og oppvekstområde for marine fisk og krepsdyr. Det undersjøiske Raet er en kjønt og skattet fiskeplass.

3.12 Geologi

Det finnes en rekke tydelige spor fra istiden i Raet nasjonalpark. Ramorenen ble i sin helhet avsatt under vann. Etersom isen trakk seg tilbake, hevet landet seg litt etter litt. Over havnivå har bølger arbeidet i morenematerialet slik at finmaterialet er vasket ut og store mengder rullestein og steinblokker er blitt liggende igjen i overflaten. De fremtredende strandvollene som ligger som terrasser innover fra sjøen, vitner om hvordan strandlinjen har flyttet seg. Etter hvert som landet steg og havet trakk seg tilbake, ble strandlinjen flyttet utover. For eksempel i Spornesområdet mot Hove kan konturene av strandvoller følges tydelig som lange linjer i terrenget. Stedvis skjules strandvollene av tett vegetasjon. Ved besøkssenteret i Grimstad, på Dømmesmoen, ligger ramorenen godt inne på land. Besøkssenteret på Dømmesmoen ligger i tilknytning til hagebruksmuseet og ønsker å ha fokus på de gode dyrkingsbetingelsene som morenematerialet har gitt området.

Landskapet på Tromlingene og Jerkholmen karakteriseres av strandvoller av rullestein som gir øyene spesielle landskapsformer. Særegne rullesteinsformasjoner finnes også på strekningen Bjelland - Botstangen, på utsiden av Merdø og Havsøya og stedvis på Store Torungen. Kontrasten er stor fra rullesteinsbeltene ut mot havet til områdene som ligger i le på innsiden. Hovekilen er et gruntvannsområde med finmateriale på bunnen og rike skjellbanker. Langs land er det attraktive sandstrender langs hele kilen fra Hove Leirsenter til Hoveodden. Selv om Hovekilen ligger i le fra havet, er det tydelig at bølgeaktivitet påvirker strandsonen også her med utvasking og utrasing av sandskrenter.

3.13 Fiskeri

Yrkesfiske har alltid vært viktig i dette sjøområdet, men aktiviteten har variert med ressurstilgangen. Det foregår flere former for fiske innenfor nasjonalparken. Reke- og krepstråling utgjør den viktigste delen av fisket og det finnes flere trålingsfelter innenfor nasjonalparken. I referanseområdene i sjø (sone C) vil ikke tråling kunne fortsette.

I tillegg til trålingsfiske finnes også et betydelig fiske med passivt redskap. De vanligste redskapstypene som brukes i nasjonalparken er garn, ruser og teiner. Hummer og krabbefiske er spesielt utbredt. Slikt kystnært fiske domineres av fritidsfiskere. De senere årene har også fiske etter leppefisk fått en kommersiell verdi fordi den selges til fiskeoppdrettere som bruker den til avlusing av laks i oppdrettsanlegg. Enkelte grunneiere har også rettigheter til å fiske laks i sjøen med faststående redskap, men så langt vi kjenner til er det ingen som praktiserer denne aktiviteten lenger.

Det finnes ingen aktivitet innenfor akvakultur i nasjonalparken i dag.

Det er tre områder i nasjonalparken med forbud mot trålefiske (Sone C) og her finnes dypvannskorallrev ifølge lokale fiskere. Utenfor Hisøy og Lyngør er det hummerreservater med forbud mot fast fiskeredskap.

3.13 Landbruk

Det foregår lite aktiv landbruksdrift innenfor nasjonalparken, men aktiv jordbruksdrift i Søm landskapsvernområde og i tilknytning til nasjonalparken, ikke minst på Tromøya i Arendal.

Det er lange tradisjoner for beiting på øyene langs kysten av Aust-Agder (mest sau og geit, noe storfe), og flere gårder har beiterettigheter i skjærgården. Det er en målsetting at de beiteavhengige naturtypene på øyene opprettholdes, og at deler av skjærgården fremstår som åpen. Beiting er et viktig hjelpemiddel i landskapspleien for å ivareta landskapets åpne preg og skjøtsel av flere naturtyper, herunder havstrand, strandenger, kystlynghei og enkeltarter. I nasjonalparken er det ønskelig med beiting flere steder og verneforskriften åpner for det..

Gjerder og regler knyttet til beiting står ganske detaljert omtalt i utkast til forvaltningsplan fordi inngjerding av beiter kan være problematisk i forhold til andre verneverdier i nasjonalparken. Det vil for eksempel alltid måtte sørges for at stier og andre ferdselsårer gjøres tilgjengelige ved bruk av porter, gjerdeklyv og lignende løsninger. Beiting i områder med stort konfliktpotensial mot andre verneinteresser bør unngås.

I tidligere tider var det vanlig å hente tang i fjæra til gjødsling og jordforbedring. Men selve tang- og tarevollene er i seg selv verdifulle, og gir opphav til et spesielt plante- og insektliv. Vegetasjonen på land og i sjø er vernet, men tillatelse til uttak av ilanddrevet tang og tare i tråd med retningslinjer i forvaltningsplan kan gis ved dispensasjon unntatt i sone B. Lakseretter som fiske med kilenot består i nasjonalparken.

Ordinær skogsdrift og hogst av ved for salg er ikke tillatt i nasjonalparken. Hogst av ved til eget bruk er derimot aktuelt. Også mer tilfeldig fjerning av trær og busker rundt bebyggelsen for å «åpne opp» rundt bygninger og slippe inn mer lys og sol, eller bare holde det ryddig, såkalt «trivselshogst», er ønskelig. All brenning av hogstavfall skal fortrinnsvis utføres i den kalde årstiden og på en skånsom måte som ivaretar natur- og kulturmiljøet og ikke ødelegger verneverdier eller på annen måte er i strid med verneformålet.

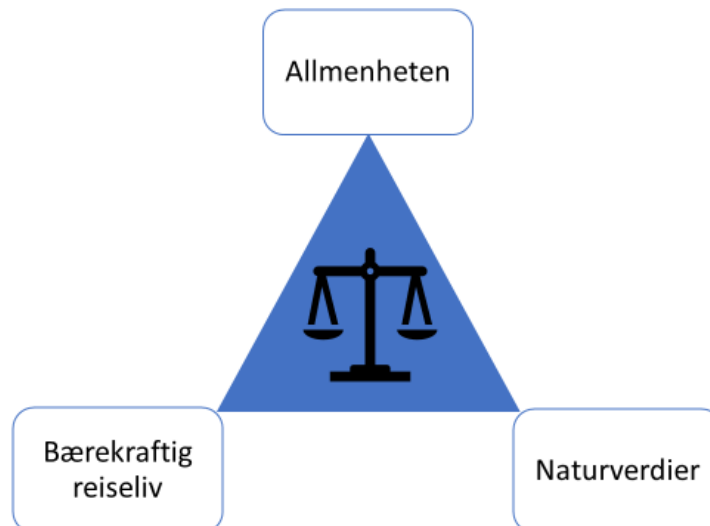
Eiketrær nevnes spesielt i forvaltningsplanen. I nasjonalparken er det ønskelig at eiketrærne får utvikle seg til å bli store, flotte og viktige trær for naturmangfoldet. Også andre spesielt store, vakre eller hule trær som preger landskapet skal bevares i nasjonalparken.

4 Interessentanalyse

4.1 Lokalt reiseliv med naturverdier som bærebjelke

Raet nasjonalpark skiller seg fra mange andre nasjonalparker fordi den ligger i et tett befolket område med mange reiselivsbedrifter i eller i nærheten av nasjonalparken. Bredden og mangfoldet av deltakere og interessenter er stort. Regionen har, spesielt om sommeren, mange besøkende både til sjøs og på land. Man kan gå ut fra at de besøkende delvis oppsøker nasjonalparken fordi den representerer urørt natur, men også på grunn av reiselivsbedriftenes tilbud. I dette kapittelet gis en oversikt over ulike næringsaktører knyttet til nasjonalparken, interesseorganisasjoner, lag og foreninger. Denne interessentanalysen har vært viktig i arbeidet med besøksstrategien, men bidrar også til å vise vei inn i framtida: hva slags aktiviteter kan bidra til et suksessfullt og bærekraftig reiseliv?

Et viktig mål med besøksstrategien er å vise vei mot et bærekraftig næringsliv der naturverdiene utgjør en bærebjelke, og hvor allmenheten er sikret en fornuftig tilgang i balanse mot ivaretagelse av naturverdiene. I områder hvor naturverdiene utgjør selve reiselivskonseptet, slik som i Raet nasjonalpark, er balansen mellom lokal verdiskaping, allmenhetens interesser og naturvern en utfordring – men en veldig spennende utfordring! For å sikre allmenhetens tilgang til nasjonalparken er det nødvendig med tiltak som ønsker velkommen, men også tiltak for å kanalisere menneskelig ferdsel bort fra sårbar natur. En sosial tålegrense for når det blir for mange besøkende bør også tas med i dette bildet. De bilfrie øyene er gode eksempler på at man, ved å stimulere til et (for) stort antall besøkende, kan risikere å sage av den greina man faktisk sitter på. Dette gjelder også hensyn til sårbar natur. Uten å sikre for eksempel fuglene gode hekkeplasser, vil man risikere at Raet nasjonalpark også mister et viktig kvalitetsstempel i sitt reiselivsprodukt. Kunsten blir da å finne den riktige balansen mellom allmenhetens interesser, et bærekraftig reiseliv og naturverdier.

Figur 8. Næringsdrivende i og ved verneområdene må bevege seg i skjæringspunktet mellom bevaring av naturverdier, allmenhetens interesser, og bærekraftig verdiskaping.

4.2 Hva preger næringslivet knyttet til nasjonalparken?

Tabell 1 gir en oversikt over mer enn 70 bedrifter som på ulike måter knytter sine produkter til nasjonalparken, mens tabell 2 angir lag og foreninger i området, i tillegg til offentlig forvaltning. Under følger kortfattede vurderinger av situasjonen for ulike typer næringer og tilbud.

Flest bedrifter knyttet til bespisning og overnatting

Som vi ser av tabell 1 og 2 dekker reiselivsbedriftene over et stort spekter av tilbud, men med flest bedrifter knyttet til bespisning og overnatting. Det finnes tilbud om bespisning og/eller overnatting i nærheten av nasjonalparken i alle tre kommunene, og med ulike konsepter og prisnivå.

Aktivitetstilbud i nasjonalparken

Flere bedrifter er etablert og etableres med aktivitetstilbud i nasjonalparken. Dette er viktig for at både lokale og besøkende skal få et eieforhold til nasjonalparken gjennom å bruke den aktivt.

Salg av mat og andre produkter fra nasjonalparken

Noen bedrifter tilbyr mat og produkter som er hentet fra kultur- og naturlandskapet i og ved nasjonalparken, men her ligger det et potensial for å tilby enda mer og flere produkter knyttet til nasjonalparken.

Båttransport ut i nasjonalparken

I en marin nasjonalpark som dette er båttransporttilbud viktig. På tross av utfordringer knyttet til krav om sertifikater, størrelse på båter, sertifiseringskrav, store investeringskostnader mm er nå flere aktører i ferd med å etablere tilbud om ulike typer båttransport i nasjonalparken. Det er likevel behov for en helhetlig gjennomgang av tilbud, behov og eventuelle stimuli for å bedre tilbudet av offentlig båttransport i nasjonalparken som helhet.

Buss/kollektivtransport

På samme måte som for båttransport er det behov for en helhetlig gjennomgang av tilbud, behov og eventuelle stimuli for å bedre tilbudet av offentlig busstransport til innfallsporene til nasjonalparken.

Målrettet markedsføring og produktutvikling viktig

Et mål med besøksstrategien er å tiltrekke seg flere besøkende (med unntak av de mest sårbare naturområdene) og bidra til vekst og positiv utvikling for det lokale næringslivet i regionen. Dette målet må balanseres mot et annet mål om å bevare verneområdene som områder med liten grad av tilrettelegging, hvor verneverdiene ikke påvirkes negativt av besøkende. For å få det til, må reiselivssatsing i tilknytning til nasjonalparken til enhver tid balanseres mot verneformålet. En mest mulig målrettet markedsføring og produktutvikling er viktig for å bevare naturverdiene og for å bevare områdenes karakter som attraktive naturområder. Dette er viktig også for å bevare sosiale tålegrenser- dvs den mengde ferdsel som den enkelte er komfortabel med. I noen områder bør dagsbesøkende være hovedmålgruppe for markedsføring av reiselivsprodukter, i andre områder andre grupper som bofaste og hyttefolk.

Brukerundersøkelsen viser at Raet nasjonalpark har en lavere andel internasjonale gjester enn mange andre nasjonalparker. Nasjonalparkforvaltningen har som målsetting at Raet nasjonalpark skal være del av en internasjonal nasjonalparkstrategi der man knytter seg opp til internasjonale og bilaterale nettverk for å utveksle erfaringer og ivareta verneverdiene.

Utvidelse av sesong

I dag er det stort besøkstrykk i juli og helger i mai-juni, men utover dette er besøkstrykket lavt. Produktutvikling og markedsføring kan rettes spesielt mot utvidelse av sesong, for å fordele besøkstrykket i tid. En slik strategi må også hensynta fuglehensyn vår og høst.

Bærekraftig reiseliv

Naturen utgjør råvaren i reiselivstilbudet i og rundt Raet nasjonalpark. Kun ved å bevare naturverdiene for framtida vil reiselivet være bærekraftig. En måte å sikre dette på er å utvikle «etiske retningslinjer for reiselivet i Raet nasjonalpark». Slike retningslinjer bør være bærende for reiselivsvirksomheten generelt, og kan være grunnlag for godkjenningsordningen «Nasjonalparkprodukt». Bærekraftprinsippet må bygge på lavt fotavtrykk, lave utslipp og økologi.

Et bærekraftig reiseliv i Raet nasjonalpark er avhengig av besøkende som ønsker å ta hensyn til naturverdiene. Måter å stimulere til dette på er å gi tilstrekkelig, god og forståelig informasjon om verneformålet og besøksverdiene. Informasjon om atferdsregler bør både ønske gjestene velkommen og informere om årsaker til begrensinger og hensyn. Aktivitetstilbud kan med fordel rettes direkte mot naturverdiene, slik som aktiviteter i og ved havet, naturguiding, naturopplevelser, søppelplukking og opplevelser og formidling knyttet til kystkultur.

Tabell 1. Oversikt over næringsdrivende i eller i nærheten av nasjonalparken pr. april 2019.

* = bedrifter og andre som er intervjuet i arbeidet med besøksstrategien.

Næringsdrivende i og ved verneområdene		
Landbruk/hagebruk	Produkter/tilbud	Kommune
Bondens valg	Landbruk/hagebruk/produksalg	Tvedestrand
Løvøens Lam	Strikkede ullprodukter	Tvedestrand, Sandøya
Hesnes Gartneri	Gartneri, gårdsbutikk, kafé	Grimstad
Ragg*	Kulturlandskapspleie på øyer, sau og geit – norske raser	Tvedestrand
Trond Helle	Villsau og ølbrygging	Arendal, Merdø
Stall Bjelland	Storfe og kulturlandskapspleie	Arendal, Tromøy
Tromøy gulrot og potet	Landbruk/hagebruk/produksalg	Arendal
Kunst, håndverk og kultur	Produkter/tilbud	Kommune
Hove galleri	Galleri	Arendal
Ellen Lobb, Sandøya	Galleri og grafikkverksted	Tvedestrand, Sandøya
MOSE design, Sandøya	Klesdesign og interiørdesign	Tvedestrand, Sandøya
Linns lysstøperi*	Utsalg av lys mm. Spisested, opplevelser	Tvedestrand, Sandøya
Kjenna Kunst & Håndverk	Produktsalg, kunst med kystmotiver	Arendal
Björg Lauvrak*	Kunst, aktiviteter/kurs. Produktene er direkte knyttet til NP	Arendal
Matproduksjon og spisesteder	Produkter/tilbud	Kommune
Brød og Vind*	Bakeri	Tvedestrand, Sandøya
Morgenfugl	Catering, lokal mat	Arendal
Smag og Behag	Spisested	Grimstad
Ragnwalds pølsemakeri	Spisested, matproduksjon, utsalg, opplevelser	Tvedestrand, Sandøya
Basthaven	Spisested med mat fra havet. Fisk, skjell, fugl, hval, tang og urter	Tvedestrand, Sandøya
Hagefjorden Brygge	Spisested og kiosk	Tvedestrand
Hove catering	Catering	Arendal
Hjemme hos Wenche*	Spisested, arrangement, lokal matambassadør	Arendal
Merdø Café*	Spisested, overnatting	Arendal
Bjellandstrand Gård* (Smag og Behag)	Spisested, arrangement	Arendal
Bringsverd Kongsgård	Spisested, arrangement	Grimstad
Julianes kokebok	Kurs, event, blogg. Kunnskapsdeling om NP, grønne matopplevelser	Tvedestrand, Sandøya

Studio Spornes*	Kafé, hjemmelaget mat, konserter	Arendal
Overnatting mm.	Produkter/tilbud	Kommune
Aust-Agder Turistforening DNT, Aktiviteter og overnatting	Overnatting	Arendal og Tvedestrand
Nidelv Camping	Overnatting	Arendal
Krøgeneslåven	Overnatting	Arendal
Arendal Herregård	Overnatting, spisested	Arendal
Strand Hotell*	Overnatting, spisested	Grimstad
Tvedestrand Fjordhotell	Overnatting, spisested	Tvedestrand
Hotel Lyngørporten	Overnatting, spisested, aktiviteter og kunnskapsformidling	Tvedestrand
Bagatell Camping	Overnatting	Grimstad
Moysand familiecamping	Overnatting	Grimstad
Marivold camping	Overnatting	Grimstad
Kokkeplassen Familieferie	Overnatting	Arendal, Hisøya
Canvas Hove	Overnatting, aktivitet, restaurant	Arendal, Hove
Sandå Hytteutleie	Overnatting	Arendal, Alve
Canvas Hove	Overnatting, spisested, aktiviteter og kurs	Arendal, Hove
Hove Leirsenter*	Aktiviteter og overnatting. Kurs, klatrepark	Arendal, Hove
Risøya folkehøyskole*	Overnatting	Tvedestrand
Aktiviteter	Produkter/tilbud	Kommune
Stall Bjelland	Ridekurs og hestearrangementer	
Wannado*	Aktiviteter. Rideturer, kajakkurer, kajakkurs, båtturer mm.	Arendal
Kote Null*	Aktiviteter. Kajakkurer, kajakkurs, båtturer mm.	Tvedestrand, Sandøya
Fevik Maritime Leirskole	Aktiviteter, leirskole.	Grimstad
Risøy folkehøyskole*	Folkehøyskole, sommerskole.	Tvedestrand
Troll Aktiv Klatrepark Hove	Åpnes mai 2019. Ligger i tilknytning til leirskolen.	Arendal
Hove Leirsenter/leirskole*	Aktiviteter og overnatting. Kurs, klatrepark.	Arendal
Natur- og kulturformidling	Produkter/tilbud	Kommune
Vitensenteret i Arendal	Besøkscenter	Arendal
Hagebruksmuseet- besøkscenter Raet*	Museum og besøkscenter	Grimstad
Kuben	Aktiviteter, Aust-Agder museum og arkiv	Arendal
Gjeving kystkultursenter - Besøks-senter Raet*	Museum/maritim samling. Møteplass, foredrag, skolebesøk. Kunnskapsbasert formidling av kystkultur.	Tvedestrand
IMR Flødevigen	Havforskningsinstituttet	Arendal
Linking Tourism & Conservation	GRID Arendal	Arendal
Christiane Marum Guide	Naturguiding	Arendal
Båttransport/båtvirksomhet	Produkter/tilbud	Kommune
Sørlandets Maritime	Rutebåt, taxibåt, charterturer.	Tvedestrand
MS Amor*	Fiskeskøyte. Båtsightseeing i skjærgården. Charterturer. Fisketurer. Inntil 12 personer.	Arendal/Tvedestrand
Merdøfergene MF Trau og MS Pellern	Rutebåter mellom Arendal og Merdø. Charterturer. Inntil 20 og 38 passasjerer.	Arendal
Skilsøferga. M/F Merdø.	Rutebåt mellom Arendal og Merdø. Charterturer.	Arendal
Boy Leslie	Turer og charter, ca. 50 personer. Kabinplass til 12 på overnatting.	Arendal

MS Torungen AS båttransport*	Transport til fyrene Lille og Store Torungen. Båtturer etter ønske i Raet nasjonalpark, sightseeing med båt og guiding. Inntil 8 personer.	Arendal
Wannado*	RIB-turer i Raet nasjonalpark. Rask forflytting mellom steder. Samarbeid mellom Våre Strender, Sjøløve Plastfangst og Wannado om plukking av plast.	Arendal
MS Nidelv	Båtsightseeing i skjærgården. Charterturer. Inntil 80 personer.	Arendal
Grimstad taxibåt	Transport, sightseeing, dags- og fisketurer. Inntil 10 personer.	Grimstad
Badebåden Østerøy	Rundtur i skjærgården, tre dager i uka om sommeren.	Grimstad
Foreningen Skonnerten Solrik	Seilskute. Fisketurer, lange og korte båtturer.50/ 70 personer	Grimstad
Kystlaget Terje Vigen, MS Østerøy	Båtturer. 48 fots fiskeskøyte.	Grimstad
Holmen5 Båtutleie	Båtutleie. Fisketurer, dykketurer, krabbesanking	Arendal
Fevik Båthavn	Båthavn	Grimstad
Arendal Havn	Båthavn	Arendal
Gjestehavnene	Båthavn	Arendal
Sandøy Båtbyggeri	Båtbyggeri	Tvedestrand, Sandøya
Agder Båtutleie*	Båtsalg, kurs.	Grimstad
Diverse	Produkter/tilbud	Kommune
Tromøy Frivillighetssentral	Frivillighetssentral	Arendal
Spornes gårdsbarnehage	barnehage	Arendal, Spornes
Lokalavisen Geita	Avis	Arendal
Kilsund Bensinstasjon/Nærbutikk	Butikk	Arendal
Nærbutikken Vestre Sandøya	Butikk	Tvedestrand, Sandøya

Tabell 2. Oversikt over lag og foreninger, offentlig forvaltning pr. april 2019.

Lag og foreninger	
Velforeninger	
Merdø vel	
Øyna Vel	
Sandøya vel	
Skare Vel	
Kilsund vel	
His Vel	
Haugenes Vel	
Gjeving vel	
Gjervoldsøy Vel	
Dypvåg vel	
Lyngør vel	
Fevik Vel	
Sandum og omegn velforening	
Grunneierlag	
Alve grunneierlag	
Raet grunneierlag Tromøya*	
Lyngør grunneierforening	
Tromlingene og Alve Grunneierlag	

Venneforeninger	
Møkkalassets venner	
Torungens venner	
Hoves venner	
Med hjerte for Arendal mfl	

Interesseforeninger	
Torungen Havfiskeklubb	
Skagerrak Dykkerklubb	
Båttforeninger	Søm båttforening
Motorbåttforeninger	Tvedestrand motorbåttforening, Tvedestrand racingklubb, Grimstad Båttport Klubb
Aust-Agder Idrettskrets	
Fjære Sjøspeidergruppe	
Sørlandets Geologiforening	
Undervannsklubben Triton	
Arendal Undervannsklubb	
Våre strender	
Norges Bondelag Agderkontoret*	
Naturvern- og friluftslivsorganisasjoner	
Naturvernforbundet i Agder*	
NOF avd. Aust-Agder*	
Aust-Agder Jeger og Fisk	
Forum for natur og friluftsliv Agder	
Friluftsrådet Sør	
Aust-Agder Turistforening*	
Næringsforeninger	
Made on Sandøya*	
Grimstad Næringsforening	
Blått kompetansesenter Sør	Faglig nettverk
Norsk nettverk for blå skog	Faglig Nettverk
Marine nasjonalparker	Faglig og administrativt nettverk
Reiselivsorganisasjoner	
Blå Vekst Agder	
Visit Sørlandet/Usus*	
Innovasjon Norge, Agder*	
Offentlig forvaltning	
Næringsjef Grimstad*	Grimstad kommune
Næringsjef Arendal	Arendal kommune
Næringsjef Tvedestrand*	Tvedestrand kommune
Turistsjef Grimstad*	Grimstad kommune
Turistsjef Arendal	Arendal kommune
Turistsjef Tvedestrand	Tvedestrand kommune
Agder fylkeskommune	Agder fylkeskommune
Fylkesmannen i Agder	Fylkesmannen i Agder
Plan og miljø	Arendal kommune
Plan og miljø	Grimstad kommune
Plan og miljø	Tvedestrand kommune

5 De besøkende

Det ble sommeren 2018 gjennomført en brukerundersøkelse i Raet nasjonalpark (Selvaag og Wold 2019). Undersøkelsen inkluderte en kasseundersøkelse der de besøkende i området ble oppfordret til å fylle ut et kortfattet spørreskjema da de var på tur. Spørreskjemaene var plassert i kasser på 21 ulike lokaliteter (tabell 5.1). I etterkant ble de av brukerne som hadde oppgitt e-postadresse på kassekortet invitert til å delta i en internettbasert etterundersøkelse. Det ble samlet inn svar fra 1667 brukere i kasseundersøkelsen og 235 av disse deltok også i etterundersøkelsen. Nøkkeltall for de som besvarte kasseundersøkelsen er vist i tabell 5.2. Andel lokalt bosatte i kasseundersøkelsen var 58 %, mens 23 % var førstegangsbesøkende. Tre av fire (76 %) oppga å være på dagstur og turens varighet var i gjennomsnitt 3 timer. Blant de som var på flerdagerstur, varte turen i gjennomsnitt 4,6 dager. 92 % av de besøkende i Raet nasjonalpark var norske, mens 8 % var utenlandske.

Tabell 5.1. Liste over lokaliteter med selvregistreringskasser nummerert fra nord til sør. Selvregistreringskassene var utplassert fra slutten av juni til slutten av september.

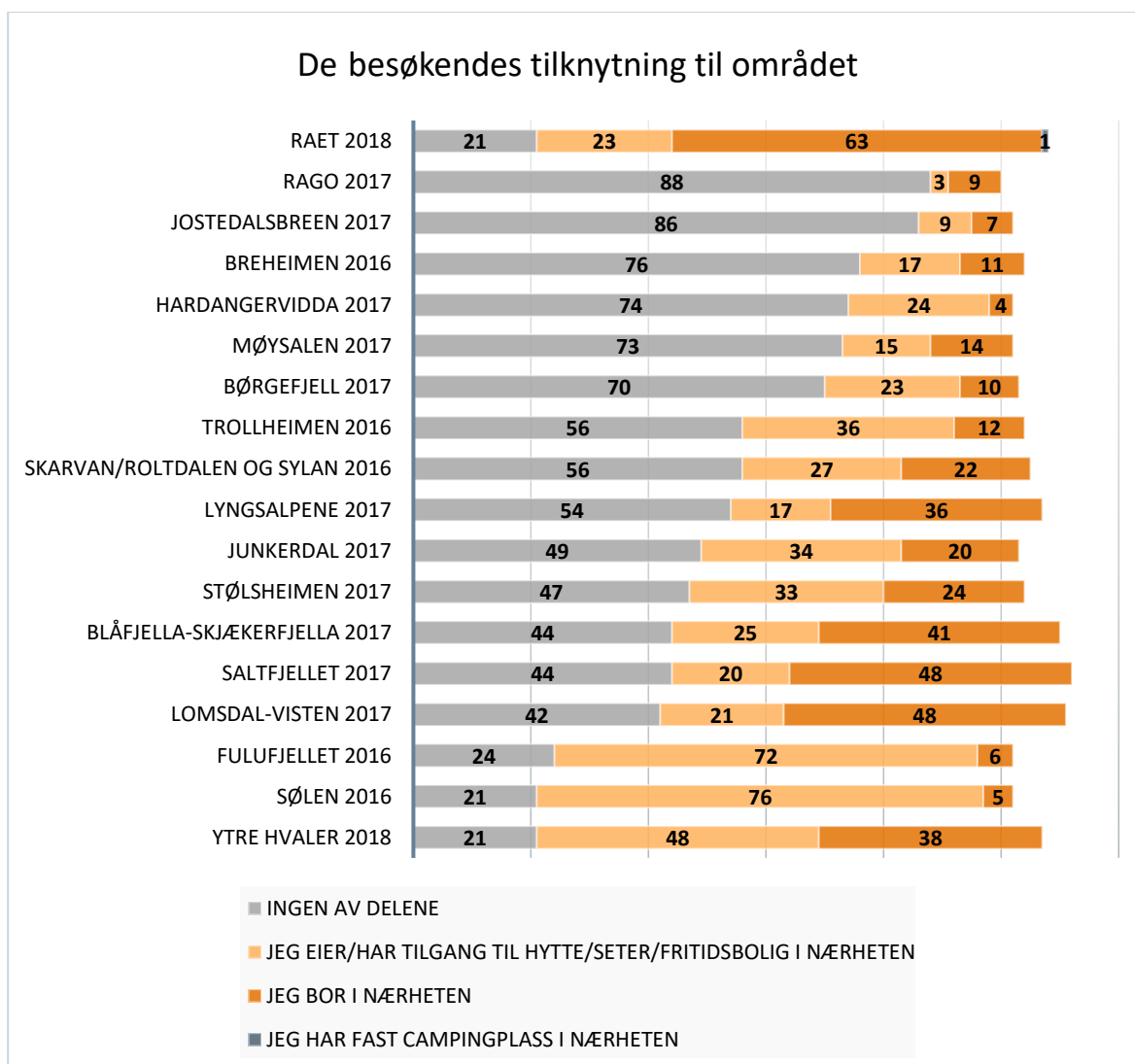
Lokalitet	Antall skjema (n)	Tidspunkt utplassering
1. Lyngør fyr	25	Uke 26-40
2. Speken	52	Uke 26-40
3. Nautholmene	99	Uke 26-40
4. Håholmene	56	Uke 26-40
5. Hagefjord brygge	27	Uke 26-40
6. Seilerhytta	25	Uke 26-40
7. Grundesholmen/Skinnefellen	63	Uke 26-40
8. Tromlingene	47	Uke 26-40
9. Bjellandstrand	125	Uke 26-40
10. Spornes	45	Uke 26-40
11. Hove Amfi	376	Uke 26-40
12. Hove Camping	140	Uke 26-40
13. Gjessøya	65	Uke 26-40
14. Merdø	97	Uke 26-40
15. Store Torungen	84	Uke 26-40
16. Jerken	41	Uke 26-40
17. Hasseltangen	99	Uke 26-40
18. Kvennebekken	59	Uke 26-40
19. Storesand	80	Uke 26-40
20. Ryvingen	30	Uke 26-40
21. Valøyene	32	Uke 26-40
Totalt	1667	

Tabell 5.2. Nøkkeltall/indikatorer for de besøkende i Raet nasjonalpark sommeren 2018 som fylte ut svarskjema ved en av de 21 lokalitetene.

RAET NASJONALPARK			
Antall innsamlede skjema 2018: 1667			
Andel nordmenn (n=1623)	92 %	Andel førstegangsbesøkende (n=1544)	23 %
Andel lokalt bosatte (Grimstad, Arendal, Tvedestrand, Froland eller Risør) (n=1623)	58 %	Kvinneandel (n=1637)	57 %
Andel som er på dagstur (n=1575)	76 %	Alder, gjennomsnitt (n=1488)	47 år
Varighet dagstur (gj. snitt timer) (n=1124)	3,0 t.	Andel som går med barn under 15 år i følge (n=1638)	37 %
Varighet flerdagerstur (gj. snitt dager) (n=380)	4,8 d.	Andel som er med på organisert tur (n=1644)	3 %

Det har ikke vært foretatt systematiske tellinger av besøkende for å estimere besøkstrykk i området, for eksempel gjennom automatiske tellere. Antall besvarte spørreskjema de ulike stedene gir i beste fall kun indikasjoner på besøkstrykk. Dersom vi antar at antall svar fra kasseundersøkelsen reflekterer antall besøkende er det spesielt to områder som peker seg ut som godt besøkt, Bjellandstrand og Hove (Hove amfi og Hove Camping). Deretter er det Nautholmene, Hasseltangen, Merdø, Store Torungen og Storesand som har fått inn flest skjema (Tabell 5.1). I etterundersøkelsen er det derimot Spornes (38 %), Hoveodden (38 %), Hove amfi (32 %), Merdø (28 %) og Hasseltangen (23 %) som oppgis å være mest brukt. Deretter er det 20 % som oppgir å ankomme «via sjøen fra retning øst».

I etterundersøkelsen oppga 63 % å bo i nærheten, mens 23 % oppga å ha tilgang til hytte/fritidsbolig i nærheten. Dette skiller brukerne av Raet nasjonalpark fra brukerne av andre verneområder, altså at Raet har en stor andel brukere med lokal tilknytning til området (Figur 5.1).

Figur 5. 1. Hvilken tilknytning til de besøkende har til Raet nasjonalpark oppgitt i prosent (n=235) sammenlignet med tilsvarende fordeling for andre norske verneområder. Samlet prosent er høyere enn 100 fordi det var mulig å krysse av for flere alternativer. Fast campingplass i nærheten var kun et alternativ i Raet.

«Å oppleve den flotte skjærgården», «å oppleve helt spesiell natur» og «fine badeplasser» var de viktigste årsakene til å besøke Raet. De besøkende verdsatte også fysiske tilretteleggingstiltak, spesielt informasjonstavler og parkeringsplasser ved innfallsportene, søppelkasser i området og tradisjonelle tiltak for å lette fremkommeligheten. Fottur var den aktiviteten flest oppga at de hadde bedrevet i området siste år og en stor andel hadde også badet/svømt eller vært på båtture. En større andel besøkende viste interesse for motoriserte utendørsaktiviteter.

En relativt lav andel brukere hadde innhentet informasjon om Raet nasjonalpark før de besøkte området. Dette kan henge sammen med at mange av de besøkende er godt kjent i området fordi de er bosatt her eller har hytte i nærheten. De som innhentet informasjon fikk den i hovedsak fra internett eller venner/slektninger/bekjente. Dersom de besøkende skulle motta mer informasjon fra forvaltningsmyndigheten er de foretrukne stedene enten på parkeringsplasser/innfallsportene til området i form av informasjonstavler, eller inne i selve området gjennom natursti eller mobiltelefon (app).

En stor overvekt av brukerne, ca. 90 %, visste at området var vernet som nasjonalpark før de besøkte området. At området er vernet påvirket likevel i liten grad valget om å besøke Raet. Brukerne var relativt godt fornøyd med tilretteleggingen for friluftsliv, men noen mente at stier er dårlig merket og at det burde plasseres ut flere søppelkasser på populære lokaliteter og lages flere båtsteder/ankringspunkt i Raet nasjonalpark.

For å oppsummere det som er relevant inn i en besøksstrategi, er det først og fremst at andel brukere med lokal tilknytning er høy. Videre er det mest dagsbesøk, og at andel utenlandske besøkende er lav (8 %) sammenlignet med andre verneområder i Norge. Dette viser et potensial i å markedsføre Raet nasjonalpark for å få flere utenlandske gjester til nasjonalparken, men det betyr også at tilrettelegging og informasjonstiltak bør målrettes mot den store andelen «faste» brukere av området, det vil si lokalbefolkning og hytteeiere. Bedre merking av stier, flere søppelkasser på populære lokaliteter og flere ilandsstigningsplasser for båter er de mest ønskete tilretteleggingstiltakene i brukerundersøkelsen. Blant andre tiltak viser brukerundersøkelsen at informasjonstavler og gode parkeringsmuligheter ved innfallsportene er viktig.

6 Sårbarhetsanalyse

Nasjonalparkstyret for Raet ønsket å få gjennomført sårbarhetskartlegging av utvalgte lokaliteter (på land) i forbindelse med besøksstrategi-arbeidet. Resultatene er rapportert i NINA rapport 1689 (Stokke, B. G., Evju, M., Vistad, O. I. & Dillinger, B.N. 2019).

Metoden for sårbarhetsvurdering inkluderer fagområdene dyreliv (fugl, pattedyr), vegetasjon og friluftsliv/ferdsel, dvs. at sårbarhetsvurdering av f.eks. kulturminner, kulturmiljø, geologi og entomologi ikke er inkludert. Vurderingen er basert på eksisterende kunnskap og supplert med feltarbeid i de aktuelle lokalitetene.

Oppdraget omfattet:

- Avgrensning av lokalitetene (turrutene) som skal sårbarhetsvurderes.
- Sammenstilling av eksisterende data om viktige naturverdier, areal- og bruksdata (artsregistreringer, naturtyper, stier) og tilgjengelig kunnskap om bruk bl.a. stinett.
- Gjennomføre sårbarhetsvurdering basert på feltregistreringer for vegetasjon/terreng og dyreliv (primært fugl), eksisterende kartlegging/artsobservasjoner av dyreliv og vegetasjon, og kunnskap om dagens ferdsel eller planer for framtidig bruk i de definerte lokalitetene.
- Der det er aktuelt, gi eksempler på hvordan konkrete avbøtende tiltak kan redusere sårbarhet i lokalitetene.

Metodikken for vurdering av sårbarhet for vegetasjon omfatter kun terrestriske naturtyper. Ferdsel på sjøen kan potensielt ha negative effekter på marine naturtyper, spesielt av typen saltvannsbunns-systemer (dvs. marine bunnsystemer, naturtyper som forekommer på/nært bunnen i havet, fjorder, poller og littoralbasseng; Halvorsen mfl. 2015). Det er imidlertid ikke utviklet metodikk for å vurdere slitasje fra ferdsel på sjøen (Eide mfl. 2018). Effekter fra ferdsel på sjøen inngår imidlertid i vurderingene av sårbarhet for dyrelivet.

NINA har på bestilling fra Miljødirektoratet laget metodikk og modeller for å sårbarhetsvurdere lokaliteter i verneområder, relatert til ferdselslokaliteter. Forvaltningen for Raet nasjonalpark ønsket å få vurdert hvor sårbar vegetasjon og dyreliv er for friluftslivsferdsel på tre lokaliteter: 1) Hoveodden, 2) Tromlingene og 3) Søm-Hassel-tangen. Første steg for sårbarhetsvurderinga er å kartlegge sensitive enheter innafor lokaliteten. Disse blir så vektet ut fra faste kriterier. Kjente funn av rødlista og andre spesielt sensitive arter blir med som supplering. Beskrivelsene i rapporten baseres på feltobservasjoner, eksisterende kunnskap, og brukerdata. Ferdselen i Raet NP er stor og mangfoldig (turgåing, bading, telting, strand- og båtliv, og ulike vann- og brettaktiviteter), og med svært mange lokale brukere.

6.1 Hovedfunn

Hoveodden – den mest brukte lokaliteten i Raet NP – er lett tilgjengelig via Hove Amfi, og har en lang historie med campingplass og med dagsbesøk fra land og sjø. I dag omkranser NP den tidligere Hove camping, som det nå lages ny reguleringsplan for. Brukstype/-mønster på Hoveodden vil være noe avhengig av hva som skjer med Hove camping, men bruken vil uansett forbli høy, særlig i form av stibruk (fot, hest, sykkel), strandopphold og sjø/-båttaktivitet i/fra Hovekilen. De merke stiene rundt Hoveodden er godt tilrettelagt i robust vegetasjon. Men et stort nettverk av uformelle stier og «diffus» ferdsel berører sensitiv vegetasjon som sandstrender og skog på

Sensitiv og sårbar?

En sensitiv art/ naturtype er kjennetegnet ved at den kan bli negativt påvirket av ferdsel eller andre forstyrrelser. Der som arten/naturtypen blir utsatt for slike forstyrrelser, så blir den vurdert som sårbar.

For eksempel så vil makrellterne (EN på Rødlista 2015) i Hovekilen være sårbar for forstyrrelser fra land og sjø, mens den ikke er sårbar på Lille Torungen hvor den er skjermet fra ferdsel i hekketiden på mesteparten av øya.

sandsubstrat. Strendene i området er preget av mye bruk over lang tid, vegetasjonen har utviklet seg til å bli relativt robust, men en bør følge med på eventuelle økninger i slitasje og erosjon. Mye av skogen ligger på sandsubstrat; der det er mye bruk utenom opparbeida sti, blir det fine substratet eksponert, og vegetasjonen mer sensitiv. Skogen på spissen av Hoveodden og langs kysten på sørsida er avgrensa som en sensitiv enhet. Gruntvannsområdene i Hovekilen er viktige rasteområder for bl.a. vade-, måke- og andefugl (vår, høst, vinter). Måker og terner hekker på holmer og skjær i kilen. Dersom en skulle tilbakeføre Hove camping til grøntområde og fjerne eksisterende parkeringsplass, kan det minke presset på fuglelivet gjennom vanskeligere tilgang fra landsida. Strandbruk sommerstid synes uproblematisk. Tiltak for å unngå ferdsel til hekkekolonier av måker og terner anbefales.

Tromlingene har ikke landforbindelse eller båtanløp. Øya har en lang historie med sauebeiting og telt-feriering (utfordrende å praktisere 2-dagers regelen for teltslaging). Øya har mange fornminner/gravhauger på rullesteinsryggen i sør-vest. Øya gror til og omfattende skjøtsel med riving av einer er gjennomført. Vegetasjonen er lite sensitiv for ferdsel. Tromlingene er svært viktig som raste- og hekkeområde for vade- og andefugl. En bør oppfordre til å holde avstand i kritiske perioder (vår- og høsttrekk, samt vinter); gjelder særlig ferdsel til sjøs og helt i vannkanten på landsida. Båndtvangen (hele året) må overholdes. Kjente hekkeplasser for sandlo bør skjermes. Stier bør legges unna vannkanten, eller enda mer drastisk: kanalisere ferdsel bort fra områdene sørvest for Vabukta. På sjøsiden kan man oppfordre til ferdsel i sundet nord for Sankt Helena og Haringsholmen (bort fra mudderflatene).

Søm-Hasseltangen har et universelt utforma friluftsområde med asfaltstier og pikniktiltak. Det er planer om å videreføre Kyststien sørover, forbi Ruakerkilen. Her er store verne- og friluftsinntersser. Bruken er særlig knytta til punktbesøk på Hasseltangen og framtidig Kyststi-vandring. Behov for tiltak for sensitiv vegetasjon vil avhenge av hvilken stitrase som velges. Rundt Ruakerkilen ble det identifisert flere fuktige områder, og noen bør klopplegges om de inngår i traseen. Ruakerkilen er et viktig raste- og hekkeområde for ande- og vadefugler samt spurvefugler. Det bør unngås å legge til rette for ferdsel ved den nordlige delen av kilen. Ferdsel til vanns bør unngås i trekk- og hekketida. Stipartiet på sørsiden av Ruakerkilen bør, om mulig, trekkes lenger opp i terrenget for å ikke forstyrre fugler som søker føde ved kilen (særlig vår og høst).

Ferdsel med båt i gruntvannsområder kan potensielt ha effekter på vegetasjon og dyreliv knyttet til bunnsystemene. Slike forstyrrelser fanges, som nevnt, ikke opp av metodikken for denne sårbarhetsvurdering, som kun er utviklet for å vurdere slitasjeeffekter på terrestriske naturtyper (Haugen mfl. 2019). På Rødlista for naturtyper forekommer to gruntvannsnaturtyper som kan være relevante å ha forvaltningsfokus på i Raet: 1) Sørlig sukkertareskog (EN). Naturtypen er ikke systematisk kartlagt, men de viktigste påvirkningene i Skagerrak antas å være avrenning og kloakk (Gundersen mfl. 2018a). 2) Eksponert blåskjellbunn (VU). Denne naturtypen er heller ikke systematisk kartlagt, og det er lite kunnskap om omfanget av og årsakene til nedganger i blåskjellbestander (Gundersen mfl. 2018b). Imidlertid vurderes ikke ferdsel som en viktig påvirkningsfaktor. Andre, ikke rødlista naturtyper, er marine undervannsenger, som ålegrasenger. Disse vurderes ikke som trua eller nær trua nasjonalt (Gundersen mfl. 2018c). Det kan imidlertid være fare for at lokale forekomster blir redusert (Aalberg Haugen mfl. 2019). Båthavner og flytebrygger, som skygger for lystilgang for ålegraset, samt mudring eller annen utbygging, er blant de faktorene som kan påvirke ålegrasenger negativt. Et utkast til handlingsplan for ålegraseng er utarbeidet (Direktoratet for naturforvaltning 2011).

7 Besøksforvaltning i utenlandske nasjonalparker

7.1 Noen viktige erfaringer fra andre land

En viktig forskjell mellom norske og utenlandske verneområder er allemannsretten. Når man besøker nasjonalparker eller andre former for verneområder i andre land er det ikke uvanlig å betale inngangspenger. Typiske eksempler på at besøkende må betale inngangspenger finner man i Afrika og Amerika. Inntektene fra de besøkende går til drift og forvaltning av verneområdene. Ellers i Europa er det mer vanlig med statlige tilskudd/finansiering av verneområder.

Nordisk ministerråd har utarbeidet en veileder for besøksforvaltning i Nordiske nasjonalparker. Veilederen er laget for å bidra til å utvikle nasjonalparker og lokalsamfunn på en mer bærekraftig måte med tanke på miljøkvaliteter, lokalsamfunn og verdiskaping. Det gis flere eksempler på hvordan besøksforvaltningen kan forbedres og noen generelle råd er følgende.

- Adaptiv forvaltning (lærende forvaltning)
- På stedet kommunikasjon og/eller guiding
- Informasjon på nettet (online)
- Steds-spesifikke retningslinjer og adferdsregler
- Kvalitetsstandarder
- Stakeholder (interessentgrupper) partnerskap
- Overvåking (naturtilstand og besøkende)

Mange av disse anbefalingene er allerede implementert, eller skal implementeres i Raet nasjonalpark. Et godt eksempel på adaptiv forvaltning er de fluktuerende A-lokalitetene for sjøfugl, som tilpasses fuglenes variasjoner i hekkemønster. Denne forvaltningsformen er avhengig av kontinuerlig overvåking av sjøfugl, altså en kunnskapsbasert forvaltning. Et forhold som ikke ble nevnt i arbeidet med besøksstrategien er kvalitetsstandarder for sensitive naturområder. En slik standard kan eksempelvis beskrive hvordan naturtilstanden i et gitt område minimum bør være (f.eks. med tanke på slitasje på vegetasjon, eller med tanke på gjengroing). Andre eksempler på kvalitetsstandarder kan være hvor mange personer det maksimalt bør være i sensitive områder per dag eller gitte perioder for å redusere forstyrrelser på sensitive naturtyper eller arter, Område- eller stedsspesifikke kvalitetsstandarder (f.eks. for Tromlingene eller Store Torungen) er noe man bør vurdere å inkludere i forvaltningsplanen og eventuelle skjøtelsesplaner.

En kvalitetsstandard kan eksempelvis beskrive hvordan naturtilstanden i et gitt område bør være, f.eks. med tanke på slitasje på vegetasjon, eller med tanke på gjengroing. Viser overvåking at naturtilstanden er utenfor det kvalitetsstandard beskriver, må tiltak iverksettes. Andre eksempler på kvalitetsstandarder kan være hvor mange personer det maksimalt bør være i sensitive områder per dag eller periode for å redusere forstyrrelser på sensitive naturtyper eller arter, eller at mengden (for mange) mennesker på samme sted fører til en følelse av trengsel og negative opplevelser for de besøkende.

Dette praktiseres allerede i dag i Raet nasjonalpark ved at man ivaretar fluktuerende hekkelokaliteter for sjøfugl (A-Lokaliteter) i behandling av vedtak og at man tilpasser ferdselsrestriksjoner utover 15.4-15.7 ved dispensasjoner til organisert ferdsel og arrangementer.

7.2 Erfaringer med gradienter av tilrettelegging og overvåking av naturtilstand

Gundersen mfl. (2011) gjorde en litteraturgjennomgang der de studerte ulike modeller for besøksforvaltning i andre land, men relevans for forvaltning av norske verneområder. Forfatterne foreslo to tilnærminger til større grad av målstyring av bruken av verneområder i Norge. Først: Strategisk planlegging på overordnet nivå bør ta utgangspunkt i modellen Recreation Opportunity Spectrum (ROS) og innebærer identifisering av arealer i både den mest urørte og i de mest

tilrettelagte arealene i verneområdet. ROS-modellen er en brukerorientert modell, da den har som utgangspunkt å tilby arealer/aktiviteter/opplevelser i landskapet til et bredt spekter av besøkende og som spenner fra urørt natur til strekt tilrettelagte områder.

Deretter bør man inkludere elementer fra en modell kalt «Limits of acceptable change» (LAC). LAC-modellen er med sine grunnleggende prinsipper og deltagende/ integrerte prosesser den mest lovende modellen for håndtering av forvaltningsrettede beslutninger under norske forhold. Nivået for medvirkning må spesifiseres for det enkelte sted og for den enkelte problemstilling, gjerne gjennom formøter og dialogprosesser. På mange måter er man allerede i gang med en slik prosess i Raet gjennom arbeidet med besøksstrategi og forvaltningsplan.

Det er viktig at det settes klare bevaringsmål for hvordan man skal håndtere disse arealene for fremtiden. Innfallsårene til verneområdet kan ofte reduseres til et fåtall viktige steder og det er helt avgjørende hvordan man tenker seg at verneområdene skal kommunisere med omverdenen akkurat der. Samtidig må man ha klare mål for ønsket utvikling av de viktigste innfallsårene. Det andre forvaltningsnivået er benevnt med operativ planlegging i fokusområder og er relatert til mer spesifikke arealer med definerte problemstillinger. For disse arealene foreslås det en forenklet LAC prosess i tre hovedfaser:

Fase I er den objektive og beskrivende delen av prosessen, der eksisterende kunnskap systematiseres i en situasjonsbeskrivelse med prioritering av problemstillinger, synliggjøring av årsaksvirkningsforhold og definisjon av indikatorer med tilhørende forslag til forvaltningstiltak. Prosessen med forvaltningsplanen for Raet er vel omtrent i slutfasen av fase I.

Fase II handler om de verdivalgene man gjør for å definere akseptable nivåer for påvirkning. Denne fasen bør ledes av vernemyndigheter i aktiv samhandling og medvirkning fra involverte eller sentrale aktører. Modellene for medvirkning må tas stilling til i hvert enkelt tilfelle.

Fase III handler om implementering av forvaltningstiltakene og registrering av videre utvikling av tilstanden i forhold til de målene som er satt. Den siste fasen må også ha rom for korreksjon av tiltakene. SNO antas å få en sentral rolle i fase III i samarbeid med lokale aktører. Prosessen gjentas etter behov.

7.3 Prosjekter i Raet nasjonalpark som knytter seg til erfaringer nasjonalt og internasjonalt

Styret i Raet nasjonalpark har en langsiktig ambisjon om å løfte vernet til internasjonal standard på sikt. Arbeidet med nasjonalparkprodukter og partnerskap er et ledd i dette arbeidet. Styret har utarbeidet lokale kriterier og veileder for nasjonalpark-sertifisering – inspirert av tilsvarende arbeid i England, Tyskland og Danmark. Den kommersielle logoen for Raet nasjonalpark er klar og ligger på designmanualen for nasjonalparker (Miljødirektoratet).

En annen viktig del av dette arbeidet er forsterkning av verneverdiene i verneområdet gjennom forskrifter. Aktuelle temaer er soner med fiskeforbud, soner med forbud mot dregging, soner med motorforbud i sjø, soner med forbud mot bålbrenning, teltslagningsområder, prioriterte beiteområder,

Det arbeides også med ivaretagelse av kystlynghei gjennom Lyngnett og det europeiske nettverket

(http://ec.europa.eu/environment/nature/natura2000/platform/organizations/0101_en.htm) og utarbeidelse av skjøtselsplaner for områdene med spesielt fokus på rike edellauvskoger, artsrike enger og kratt, og kystlynghei.

Styret har planlegger studieturer for å hente inspirasjon fra utenlandsk nasjonalparkforvaltning, og lokalpolitikere og kommunenes administrasjon var underveis i prosessen på studietur til flere verneområder i Nord-Europa.

Nasjonalparkforvaltningen samarbeider tett med andre marine verneområder i Norge: Ytre Hvaler nasjonalpark, Færder nasjonalpark, Jomfruland nasjonalpark, Vega landskapsvernområde og Oksøy-Ryvingen og Farsund landskapsvernområde er de viktigste.

Det er også etablert et tett samarbeid mellom vertskommuner og vertsfylker for de fire norske nasjonalparkene der man ser på både utfordringer og muligheter for næringsutvikling/ markedsføring. Forvaltere deltar på disse samlingene som rådgivere for at tiltak skal tilpasses verneområdene.

Nasjonalparkforvaltningen har samarbeid med Center for Coastal Research (CCR), Universitetet i Agder (UiA), Norsk institutt for vannforskning (NIVA) og Institute for Marine Research (IMR) Havforskningsinstituttet Flødevigen. Forvalter bidrar i undervisningsopplegg på NMBU og UIA, og det pågår arbeid med en masteroppgave om artsmangfold på fisk i Raet gjennom miljø-DNA.

I tillegg er nasjonalparkforvaltningen knyttet til flere nordiske og internasjonale nettverk:

Nasjonalparkstyret ved forvalter deltar i et prosjekt i regi av Nordisk ministerråd; «Nye veje for det blå friluftsliv». Prosjektet ser på utfordringer og tiltak knyttet spesielt til sjøfugl og blått friluftsliv. Blått friluftsliv omfatter friluftsliv tett ved eller på vannflaten, for eksempel fotturer, vannjet, kiting, kajakk/padling, seiling, motorbåtsport, triatlon osv. Raet nasjonalpark i Norge, Koster nasjonalpark i Sverige og Nationalpark Skjoldungernes land i Danmark er deltakere, og nasjonale forskningsinstitusjoner er bidragsyttere.

Cold coast collective er et nettverk under etablering for kommuner med marine verneområder og verdensarvlokalteter. Det pågår et prosjekt med å søke uthavnene i Agder inn på UNESCOs verdensarvliste. Merdø og Lyngør er med i prosjektet.

Linking tourism and conservation er en internasjonal organisasjon som jobber med bærekraftig turisme og fremmer gode eksempler der turisme bidrar til å bevare og ivareta verneverdier gjennom f.eks. plastplukking og bidrag til kunnskapsinnhenting (<https://www.ltandc.org/>)

GRID (UN) har kontor i Arendal og metoder for vurdering av ressurser (natur og sosioøkonomiske verdier) er benyttet på Raet nasjonalpark I 2014 og 2019. Revidert rapport vil foreligge sommeren 2019.

Nasjonalparkstyret vurderer å bli medlem i Europarc Federation (<https://www.europarc.org/>), det største europeiske nettverket for verneområder.

8 Forvaltningstiltak

I dette kapittelet presenterer vi i kortform de ulike tiltakene knyttet til de ulike bærende elementene i besøksstrategien. Figuren under illustrerer dette.

8.1 Hva er egentlig Raet – og hva er besøksverdiene?

- All formidling om dannelsen av Raet bør skje med utgangspunkt i at folk flest i utgangspunktet vet lite om kvartærgeologiske prosesser.
- Enkle skisser av endemorener og animasjoner av isbredannelse vil bidra til en bedre forståelse av hva Raet er for noe.
- QR-koder på for eksempel informasjonstavler ved innfallsportene kan gi vei til mer plasskrevende informasjon om Raet på nasjonalparkens nettportal.
- Skape en felles forståelse av besøksverdiene i Raet nasjonalpark med fokus på naturverdier og bredden og mangfoldet av deltakere og interessenter.

8.2 Raet nasjonalpark – i balanse mellom naturverdier, et bærekraftig reiseliv og allmenhetens interesser

Besøksstrategien har som formål å legge til rette for at nasjonalparken skal bli et viktig og positivt element i det å bo i eller besøke denne regionen. For å få det til må nasjonalparkforvaltningen balansere mellom tiltak som sikrer naturverdiene, tiltak som stimulerer til et bærekraftig reiseliv og tiltak som sikrer allmenhetens tilgang til nasjonalparken. Hvis det er konflikt mellom disse interessene, skal tiltak som sikrer verneverdiene mot uønskete inngrep og aktivitet, prioriteres (Miljødirektoratet 2015). Verneverdiene utgjør selve råvaren i reiselivssammenheng og er grunnlaget for langsiktig verdiskaping.

8.2.1 Et bærekraftig reiseliv: vertskapsrollen

➤ **Nasjonalparkkurs for vertene**

Et «nasjonalparkkurs» bør tilbys alle som har en vertskapsrolle i nasjonalparken. Kurset bør ta utgangspunkt i besøksverdiene og balansen mellom naturverdier, et bærekraftig reiseliv og tilrettelegging for bruk.

➤ **Ferdigprodusert informasjon om nasjonalparken**

Mange verter etterlyser ferdigprodusert informasjon om nasjonalparken som de kan tilby de besøkende. Dette kan for eksempel være montere med informasjon og linker (QR koder) til nasjonalparkens nettportal.

➤ **Hvor kan en gjøre hva i nasjonalparken?**

Vertene er avhengig av informasjon om tilbudene som finnes i og i tilknytning til nasjonalparken. På nasjonalparkens nettportal bør en kunne finne lett tilgjengelig og oppdatert informasjon om ulike tilbud i ulike sesonger, og denne informasjonen bør oppdateres fortløpende.

➤ **Nasjonalpark-sertifisering**

Fortsette arbeidet med nasjonalparksertifisering. Informere om ordningen til alle aktuelle aktører. Ordningen kan med fordel basere seg på «etiske retningslinjer» (bærekraftige prinsipper) for virksomheter i nasjonalparken og gir mulighet til å markedsføre seg med nasjonalparkens kommersielle logo for partnere og eventuelt ambassadører.

8.2.2 Naturverdier: med naturen for framtida

- Alle forvaltningstiltak skal ta utgangspunkt i bevaring av naturverdiene og verneformålene for nasjonalparken.
- Når naturverdiene utfordres skal det gjøres avbøtende tiltak.
- Forvaltningstiltak skal kanalisere besøkende bort fra de mest sensitive naturområdene for å skjerme sensitive verneverdier. Dette omfatter Sone A sjøfugl og andre viktige områder for sjøfugl (blant annet de fluktuerende A-lokalitetene), sårbare naturtyper, områder med stort artsmangfold og kulturminner.
- Forvaltningstiltak skal sikre noen godt tilrettelagte lokaliteter for allmennheten med vekt på universell utforming, mens majoriteten av nasjonalparkens øyer skal ha liten grad av tilrettelegging. Det er først og fremst de utvalgte innfallsportene (kap. 9) som vil ha stor grad av tilrettelegging.
- Kartfeste sensitive naturverdier på nettsiden.
- Med utgangspunkt i verneforskriftens formålsparagraf (fuglelivsfredning og tilrettelegging for enkelt friluftsliv) bør det utarbeides regelverk for motorisert ferdsel som avklarer begrensninger på for eksempel vannskutere, atv, elsykkel, rullestoler o.l. og som ivaretar hensyn til fugleliv og et enkelt friluftsliv i nasjonalparken og i nasjonalparkens tilknyttede områder. I dag utgjør spesielt vannskuternes kjøremønster en utfordring for disse interessene. Nasjonalparkstyret må ta tak i dette i samarbeid med Fylkesmannen i Agder og Miljødirektoratet.
- Forvaltning skal skje basert på forvaltningsplanen. Det trengs en avklaring av de ulike forvaltningsplanenes status i forhold til hverandre (tidligere forvaltningsplaner før etablering av nasjonalpark og utkast til forvaltningsplan for Raet nasjonalpark og Søm landskapsvernområde).
- Som supplerer til kommende, oppdatert forvaltningsplan skal det utarbeides skjøtelsesplaner for utvalgte områder. I besøksstrategien henviser vi til erfaringer med sonering og overvåking av tilstand fra nasjonalparker i utlandet.

8.2.3 Allmenhetens interesser: tilgang til nasjonalparken

- Besøksstrategien har en målsetting om å bedre brukerens opplevelse av parken og legge til rette for bærekraftig reiseliv i verneområdet. Det er viktig å målrette produktutvikling og markedsføring slik at en også bevarer stedenes karakter som attraktive steder å besøke og bo. På mange steder ligger stedenes attraktivitet nettopp i at det er stille og rolig uten altfor mange mennesker og trafikk.
- Det er behov for en helhetlig gjennomgang av tilbud, behov og eventuelle stimuli for å bedre tilbudet av offentlig båttransport i nasjonalparken som helhet.
- Vurdere forbedringsmuligheter der parkeringsbegrensninger og tilgang på kollektivtransport utgjør en flaskehals for besøk i nasjonalparken.
- Målrette produktutvikling og markedsføring for å øke antall besøkende utover sommerferien ved formidling av andre opplevelser.
- Gi informasjon om teltingsmuligheter, helst via oversikt på kart over gode/tilrettelagte teltsteder. Bedret kontroll av 2-døgnsregelen i Friluftsloven.
- Peke ut områder hvor universell utforming av tiltak gjennomføres.
- Målrette informasjonen som gis, for eksempel på nasjonalparkens nettportal og ved innfallsportene, mot aktuelle målgrupper. Dette kan være barn, barnefamilier, historieinteresserte, geologiinteresserte, båtfolk eller turgåere.

8.3 Informasjon om Raet nasjonalpark

- Det bør «alltid» gis kortfattet og forståelig informasjon om verneverdiene og atferdsregler som gjelder for nasjonalparken
- Det er stort behov for å oppdatere Raets nettportal (mye verdifull informasjon er borte etter sammenslåing av fylkesmannsembetet og man venter på ny nettside for nasjonalparkstyrene fra Miljødirektoratet).
- Fortsette utviklingen av de tre besøkssentrene og nasjonalparksenter
- Gjennomføre tiltak knyttet til innfallsportene
- Utarbeide en skiltstrategi
- Utarbeide informasjonsmateriell for brukere og verter
- Alt informasjonsmateriell bør ta utgangspunkt i at folk flest har lite kunnskap om kvartærgeologiske prosesser
- Utvikle nasjonalparkens nettportal (bla. kortversjon av atferdsregler, oppdatert oversikt over tilbud, visualiseringer av kvartærgeologiske prosesser)
- Supplere nasjonalparkens nettportal med informasjon via mobil og bruk av QR koder
- Supplere nasjonalparkens nettportal med informasjon via sosiale medier

9 Innfallsporter

Denne delen av besøksstrategien omfatter 15 innfallsporter som ligger spredt over den landfaste delen av nasjonalparken. I tillegg til en kort beskrivelse av innfallsportene angis mål for tilrettelegging, målgruppe og i tillegg konkrete tiltak på kort og lang sikt.

En innfallsport er en lokalitet nær grensen av nasjonalparken der den besøkende minimum får informasjon om nasjonalparken gjennom en informasjonstavle. Informasjonen bør si noe om verneformålet, vernebestemmelsene og muligheter/begrensinger for opphold og ferdsel. Et viktig mål for innfallsportene er å motivere besøkende for å gå videre inn i nasjonalparken. I flere av innfallsportene legges det i tillegg til rette for opphold på stedet, for eksempel i form av benker og enkle bord, toalett, eventuelt søppeldunker eller tilrettelegging for bading. En innfallsport kan på mange måter ses på som et utfartssted. Offentlig transport, parkeringsmuligheter og ilandstigningsmuligheter er derfor viktig å vurdere.

Opprusting og etablering av innfallsporter vil være et svært viktig arbeid i besøksstrategien framover. I kap. 8.8.2 heter det at «Det er først og fremst de utvalgte innfallsportene som vil ha stor grad av tilrettelegging». Innfallsportene er viktig for en helhetlig informasjonsstrategi. Noen av tiltakene er like for alle innfallsportene, mens andre er lokalt tilpassete. Spesielt er Hove og Hasseltangen allerede tilrettelagt noe for universell utforming, og det er mål få videreutvikle disse to innfallsportene til også å kunne gi gode opplevelser til besøkende med funksjonsnedsettelse. Tiltak vil variere i omfang, og først og fremst er det offentlige midler fra Miljødirektoratet gjennom oppfølging av besøksstrategien som vil dekke kostnadene. Drift må avklares med statlig/kommunal og eventuelt private grunneiere.

Siden Raet Nasjonalpark er en marin nasjonalpark med 98 % sjøareal bør mange av innfallsportene ha form av en utovervendthet mot havet. Muligheter for ferdsel med utsikt mot havet, informasjon om disse mulighetene, muligheter for båttransport, muligheter for ilandstigning og muligheter for opplevelse av landskapsformasjoner, plante- og dyreliv er viktige tiltak for å sikre besøkende tilgang til opplevelser av Raet nasjonalpark. Slike tiltak må balanseres mot verneformålet. I noen områder av nasjonalparken tilsier forholdene (grad av sårbarhet) at det må legges mer begrensinger på ferdsel enn i andre områder. Felles mål for alle innfallsportene er å øke bevisstheten om Raet nasjonalpark på land og til sjøs.

Det er en utfordring å formidle hva verneformålet er på en forståelig måte. Det er hevet over enhver tvil at folk flest ikke vet hva en endemorene eller israndavsetning er, slik at en ikke må ta denne kunnskapen for gitt når en introduserer Raet nasjonalpark i ulike informasjonsmedier.

En måte å imøtekomme informasjonsplakatenes begrensede format er å legge inn QR koder som henviser brukeren videre til nasjonalparken sin hjemmeside, for eksempel til en oversikt over aktivitetstilbud eller til en kort animasjon som forklarer raet som naturfenomen.

De 15 innfallsportene er:

1. Risøy	9. Spornes
2. Lyngør	10. Hove
3. Gjeving	11. Merdø
4. Hagefjord brygge	12. Store Torungen
5. Sandøya	13. Hasseltangen
6. Kilsund	14. Valøyene
7. Tromlingene	15. Dømmesmoen
8. Bjelland	

Risøy

Risøy ligger i den helt østligste delen av nasjonalparken og nasjonalparkgrensa ligger helt inntil øya. Øya har veiforbindelse, og er også ganske lett tilgjengelig fra sjøen. Øya har mange fine utsiktspunkter ut til nasjonalparken og et etablert stinettverk. Øya har også gammelt kultur- og beitelandskap som holdes i hevd av beitedyr. Det er mye aktivitet på øya om sommeren med festivaler, kystleirskole mm.

Mål for tilrettelegging: Stimulere til økt bevissthet om nasjonalparken gjennom informasjon om verneformål og atferdsregler. Stimulere til økt bruk av nasjonalparken i balanse mot å bevare stedets karakter som kystlandskap, med marine verdier og skjøttet kulturlandskap i randsonen av nasjonalparken.

Målgruppe: Turgåere, skoleklasser, barn og unge, besøkende ellers fra vei og sjø.

	Vurdering	Tiltak kort sikt	Tiltak lang sikt
Infrastruktur og informasjon			
Lokalisering av innfallsport	Ikke etablert.	Finne egent lokalitet i samarbeid med folkehøyskolen	
Infotavle	Finnes ikke i dag.	Sette opp ved valgt lokalitet. Fokus på barnevennlig info, løfte fram lokale forhold.	
Parkeringsplasser biler	Finnes i dag.	Størrelse må vurderes i samarbeid med grunneier/ og folkehøyskolen.	
Bussforbindelse	Finnes i dag.	Undersøke behov og muligheter for evt. endringer.	
Offentlig båttransport	Sørlandets maritime (rutebåt, taxi- og chartervirksomhet).	Vurdere behov og stimuli for å bedre tilbudet av offentlig båttransport i nasjonalparken som helhet.	
Gjestebrygger	Finnes i dag.	Vurdere om antall gjestebrygger er tilfredsstillende. Tilrettelegging universell utforming og for kajakk utsetting.	Vurdere flere gjestebrygger som supplement til veiforbindelse.
Toalettanlegg	Finnes ikke i dag.	Settes opp.	
Søppeldunker	Finnes ikke i dag.	Settes opp.	

Kultur- og natursti, Kyststi og andre stier.	Finnes ikke i dag.	Merke turstier og vurdere muligheter for kyststi merking fra Risør.	Samarbeid med Risøy fol- kehøyskole om etablering av natur- og kultursti.
Annet			
Kulturlandskap	Beitedyr følges opp av RAGG.	Fortsette arbeidet med beitedyr/kul- turlandskapspleie.	
Leirskole og festivaler	Mye aktivitet på sommeren og i skuldresesong	Viktig å fortsette aktiviteten.	
Bord, sitteplasser, an- net	Finnes ikke	Vurdere på innfallsport. Vurdere pad- lehuk på Risøy i samarbeid med grunneier.	

Lyngør

Lyngør er en gammel uthavn midt mellom Risør og Tvedestrand, og ble i 1991 kåret til Europas best bevarte tettsted. Tettstedet ligger fordelt over flere øyer hvorav noen er bebodd med omtrent 80 fastboende. Lyngøya og holmene sørøst for Askerøya ligger i nasjonalparken, mens Holmen, Odden, Steinsøya og selve Askerøya ligger utenfor. Det er ingen biltrafikk på øyene, men oppmurte gangveier. Lyngør nås lettest med båtskyss fra Gjeving.

En stor del av husene på Lyngør brukes som feriesteder i sommerhalvåret. Mange små virksomheter er lokalisert her, inkludert Lyngør kulturhistoriske samlinger. I tillegg til kulturmiljøet representerer Lyngør viktige naturverdier, blant annet hekker makrellterna i området.

Mål for tilrettelegging: Stimulere til økt bevissthet om nasjonalparken gjennom informasjon om verneformål og atferdsregler. Stimulere til økt bruk av nasjonalparken i balanse mot å bevare stedets karakter som kulturlandskap, historisk kulturmiljø og rolig øysamfunn. I tillegg må det tas hensyn til naturverdier som fuglehekkning.

Målgruppe: Dagsbesøkende, hyttefolk og fastboende, besøkende ellers fra vei og sjø.

	Vurdering	Tiltak kort sikt	Tiltak lang sikt
Infrastruktur og informasjon			
Lokalisering av innfallsport	Ikke etablert.	Finne egnete lokalitet i samarbeid med lokale. Felles info ved brygga, kart som viser andre steder hvor en vil finne info om nasjonalparken.	
Infotavle	Finnes ikke i dag.	Infotavle om nasjonalparken ved brygga + flere .	
Parkeringsplasser biler	Svært få plasser ved Kystkultursenteret (HC-plasser). Noen plasser ved kaia, ellers p-plasser 500 meter unna. Fullt på sommeren.	Løpende vurdering av behov.	Løpende vurdering av behov.
Bussforbindelse	Er denne god nok i kombinasjon med offentlig båttransport?	Undersøke behov og muligheter for evt endringer.	
Offentlig båttransport	Sørlandets maritime (rutebåt, taxi- og chartervirksomhet).	Vurdere behov og stimuli for å bedre tilbudet av offentlig båttransport i nasjonalparken	

		som helhet. Testet ut bedre tilbud sommeren 2019.	
Gjestebrygger	Finnes delvis i dag, ingen offentlige	Stort behov for flere, Vurdere i Lyngør eller i bukt innenfor nasjonalparken med universell utforming. Tilrettelegging for kajakk og Padleled	
Toalettanlegg	Finnes ikke i dag.	Settes opp på utvalgte steder	
Søppeldunker	Finnes ikke i dag.	Settes opp på utvalgte steder	
Kyststi og turstier		Merke turstier og etablere rundløype frå Sandbukta til speken. Etablere kyststi i same trase.	
Benker, bord	Finnes ikke i dag.	Vurderes for å gjøre innfallsporten også til et oppholdssted.	Vurdere padlehuken.
Annet			
Kulturlandskap	Beitedyr følges opp av RAGG.	Fortsette arbeidet med beitedyr/kulturlandskapspleie.	

Gjeving

Gjeving er valgt som lokalitet for et av tre velkomstsentre i Raet nasjonalpark. Lyngørfjorden kystkultursenter er etablert på tomte til Lyngør båtbyggeri for å huse sjøfartssamlingen Lingard Skuteminne, og vil inkludere Raet velkomstsenter. Kystkultursenteret åpnet sommeren 2019. Velkomstsenteret skal leie plass i bygget og Tvedestrand kommune skal ha ansvar for å drive det. Planen er å vise informasjonsfilmer om nasjonalparken og markedsføre ulike aktiviteter.

Gjeving ligger på fastlandet rett innenfor Lyngør. Gjeving har offentlig båtforbindelse med Lyngør og Tvedestrand og veiforbindelse med Tvedestrand og Risør.

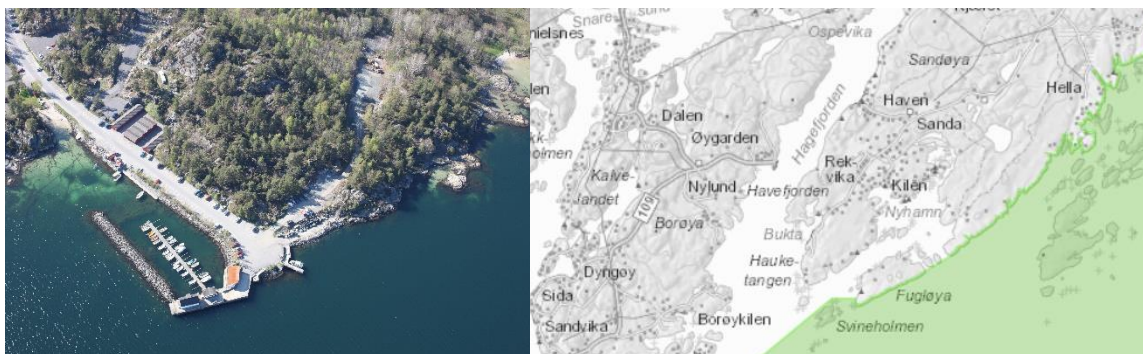
Mål for tilrettelegging: Formidle Raet nasjonalpark som del av kystkulturhistorien og gi informasjon om Raet som egen del av velkomstsenteret. Stimulere til økt bevissthet om nasjonalparken gjennom informasjon om verneformål og atferdsregler. Stimulere til økt bruk av nasjonalparken i balanse mot verneformål.

Målgruppe: Alle besøkende i området fra vei og sjø. Gjester til Kystkultursenteret og på utfart til Lyngør og omegn med ferje/båttaxi. Fastboende og hyttefolk.

	Vurdering	Tiltak kort sikt	Tiltak lang sikt
Infrastruktur og informasjon			
Lokalisering av innfallsport	Inne på kystkultursenteret og utenfor bygget på brygga.	Åpner 2019. Video, brosjyrer, stands, plakater, salgsvarer mm.	Bidra til økt åpningstid og tilgjengelighet.
Infotavle	Finnes ikke i dag.	Sette opp infotavle også utenfor kystkultursenteret i tillegg til portal. Mårette informasjonen mot historisk kystkulturinteresserte (hytteeiere, pensjonister, skoleklasser).	
Parkeringsplasser biler	Ikke tilfredsstillende. HC plasser utenfor kystkultursenter, ellers på kaia (svært fullt) og på øvrige plasser lengre unna.	Vurdere behov fortløpende	

Bussforbindelse	Finnes i dag.	Undersøke behov og muligheter for evt. endringer.	
Offentlig båttransport	Sørlandets maritime (rutebåt, taxi- og chartervirksomhet).	Vurdere behov og stimuli for å bedre tilbudet av offentlig båttransport i nasjonalparken som helhet.	
Tursti, kultursti og kyststi	Kultursti finnes i dag	Re-merke eksisterende kulturløype og koble Kystkultursenteret sammen med kyststi. Merke sti ut til Tjuvspranget.	
Gjestebygger	Finnes delvis i dag.	Undersøke behov og muligheter for evt. Endringer, for eksempel universell utforming Slipp av kajakk vurderes.	
Annet			

Hagefjord brygge

Hagefjord brygge er et naturlig utgangspunkt for båtturer ut til (eller ut mot) nasjonalparken. Hagefjord brygge er også anløpssted for rutebåter. Det er i dag et spisested/kiosk der, toalettanlegg, venterom, drivstoffylling og gjestebrygge. Stedet har i dag potensial for å rustes opp slik at det får et mer helhetlig og hyggelig preg som utfartssted for nasjonalparken, men også som oppholdssted. Stedet har mange private parkeringsplasser, men for få allment tilgjengelige plasser. Dette bidrar til å hemme videre næringsutvikling for eksempel på Sandøya. Det går rutebuss til Hagefjord brygge.

Mål for tilrettelegging: Stimulere til økt bevissthet om nasjonalparken gjennom informasjon om verneformål og atferdsregler. Stimulere til økt bruk av nasjonalparken i balanse mot verneformål og det å bevare stedenes karakter, for eksempel på Sandøya. Gjøre Hagefjord brygge til et attraktivt utfartssted og oppholdssted.

Målgruppe: Besøkende til Hagefjord brygge og reisende ut i nasjonalparken.

	Vurdering	Tiltak kort sikt	Tiltak lang sikt
Infrastruktur og informasjon			
Lokalisering av innfallsport	Delvis etablert.	Finne egnet lokalitet.	
Infotavle	Finnes ikke i dag.	Utplasseres i samarbeid med grunneier, evt i kombinasjon med sitteplasser.	
Parkeringsplasser biler	For få offentlige parkeringsplasser er flaskehals for besøk til nasjonalparken.	Vurdere ulike tiltak: oppkjøp av eiendom, samarbeid med grunneier for utvidelse av eksisterende P-areal, skyttelbuss.	Vurdere å anlegge P-hus i nærheten av brygga.
Bussforbindelse	Finnes i dag.	Er dagens busstilbud godt nok i kombinasjon med offentlig båttransport? Undersøke behov og muligheter for evt. endringer.	
Offentlig båttransport	Taxibåt og rutebåt. For dårlig tilbud i sommerferien, særlig om ettermiddag/kveld.	Vurdere behov og stimuli for å bedre tilbudet av offentlig båttransport i nasjonalparken	

		som helhet. Universell utforming. Økt kapasitet ble testet ut i 2019.	
Gjestebrygger	Finnes i dag.	Vurdere behov. Tiltak for universell utforming, Slipp av kajakk.	Vurdere kajakkslipp.
Toalettanlegg	Tilfredsstillende. I tillegg finnes tømmeanlegg for båter.		
Søppeldunker	Finnes i dag.		
Benker, bord	Finnes delvis i dag.	Vurdere å sette ut flere for å gjøre innfallsporten også til et innbydende oppholdssted.	
Tursti og Kyststi	Kyststi er under etablering på Borøy	Koble Hagefjord Brygge til Kyststi	
Badeplass	Finnes i dag.	Skilte fra brygga til badeplass.	
Annet			
Opprustning av stedet	Vurdere om stedet er innbydende nok til å fungere som et viktig utfartssted til nasjonalparken.	Ryddet området. Forbedring av grøntanlegg, flere benker og sitteplasser, badeplass mm for å øke attraktiviteten.	

Sandøya

På Sandøya kommer man tett på nasjonalparken samtidig som man kan oppleve et levende kystsamfunn med et stort antall bedrifter rettet mot besøkende. Mange av turistbedriftene er med i nettverket «Made on Sandøya» som bla. har felles markedsføring av tilbudene sine. Sandøya er spesiell fordi det ikke er bilforbindelse hit, samtidig som det er ca. 175 fastboende på øya. I tillegg er det en god del hytter her. Sommermånedene og spesielt juli er en travel periode med mange dagsbesøkende, mens det ellers i året er få dagsbesøkende. Øya har et variert kystlandskap. Det er i dag båtstopp i Sandøykilen, Hauketangen og Haven, i tillegg til taxibåt.

Mål for tilrettelegging: Stimulere til økt bevissthet om nasjonalparken gjennom informasjon om verneformål og atferdsregler. Stimulere til økt bruk av nasjonalparken og Sandøya i balanse mot å bevare stedets karakter som bilfritt øysamfunn, og bidra til å løfte det lokale næringslivet.

Målgruppe: Dagsbesøkende, hyttefolk og fastboende.

	Vurdering	Tiltak kort sikt	Tiltak lang sikt
Infrastruktur			
Lokalisering av innfallsport (er)	Ikke etablert.	Finne egnete lokaliteter i samarbeid med lokale (Sandøy Vel).	
Infotavle	Finnes ikke i dag.	Ut plasseres på stedene som velges som innfallsporter.	
Parkeringsplasser biler	For få offentlige parkeringsplasser på Hagefjord brygge er en flaskehals for besøk til Sandøya og dermed nasjonalparken.	Se Hagefjord brygge.	
Offentlig båttransport	Tilstrekkelig i vinterhalvåret, men ikke i sommerhalvåret.	Vurdere behov og stimuli for å bedre tilbudet av offentlig båttransport i nasjonalparken som helhet. Universell utforming.	
Gjestebrygger	Finnes ikke i dag. Må vurderes i balansen mellom å	Under regulering: 1-2 gjestebrygger i dialog med lokale	

	bevare stedets karakter som et rolig og bilfritt øysamfunn og det å stimulere til flere besøkende	(vekk fra bebyggelsen, men i nærhet til eksisterende næringsliv). Vurdere å anlegge gjestebrygge også i nasjonalparken som en friluftsbrygge for små og middels store båter, f.eks. i området ved Hella, Daumannsvika, Fiskevika. Inkludert kajakk.	
Toalettanlegg	Finnes ikke i dag.	Settes opp, aktuell lokalisering ved det kommunale pumpehuset.	
Søppeldunker	Finnes i begrenset grad.	Settes opp ved gjestebrygger og toalettanlegg.	
Tursti og Kyststi	Turstier finnes	Skilte og merke eksisterende turstier, vurdere Kyststi.	
Benker, bord	Finnes i begrenset grad.	Bør vurderes i samarbeid med lokale for å gjøre innfallsporten(e) også til innbydende oppholdssteder, der det er plass.	
Annet			
Kulturlandskap	Beitedyr på nærliggende øyer følges opp av RAGG.	Fortsette arbeidet med beitedyr/kulturlandskapspleie.	Skjøtselsplan for områder som ligger i nasjonalparken.

Kilsund

Kilsund ligger helt øst i Arendal kommune mellom Tverrdalsøya og Flosterøya. Området er landfast via bru over Kilsund. Nasjonalparkgrensa går tett inntil øya og tettstedet Kilsund. Stedet er aktuelt som innfallsport på grunn av nærheten til nasjonalparken, det er lett tilgjengelig og mye brukt.

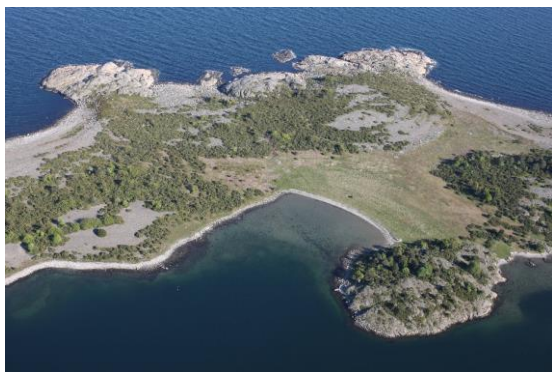
Mål for tilrettelegging: Stimulere til økt bevissthet om nasjonalparken gjennom informasjon om verneformål og atferdsregler. Stimulere til økt bruk av nasjonalparken i balanse mot verneformålene.

Målgruppe: Dagsbesøkende fra sjø og land, hyttefolk og fastboende.

	Vurdering	Tiltak kort sikt	Tiltak lang sikt
Infrastruktur og informasjon			
Lokalisering av innfallsport(er)	Ikke etablert.	Finne egnet lokalitet i samarbeid med lokale.	
Infotavle	Finnes ikke i dag.	Utplasseres på sted som velges som innfallsport. Butikkveggen, evt. suppleres om man velger å etablere oppholdssted.	
Parkeringsplasser biler	Tilstrekkelig.		
Offentlig busstransport	Ikke tilstrekkelig. Få avganger, mangler i turistsesongen.	Undersøke behov og muligheter for evt. endringer.	
Offentlig båttransport	Finnes taxibåt.	Vurdere behov og stimuli for å bedre tilbudet av offentlig båttransport i nasjonalparken som helhet. Universell utforming.	
Gjestebrygger	Finnes i dag.	Vurdere behov og kapasitet. Tilrettelegge for kajakk.	Universell utforming, eventuelt samkjørt med kajakktilpasning.
Toalettanlegg	Finnes ikke i dag.	Settes opp.	
Søppeldunker	Finnes ikke i dag.	Settes opp.	

Benker, bord	Fines delvis i dag.	Vurderes for å gjøre innfallsporten også til et innbydende oppholdssted.	
Annet			
Turstier	Finnes i dag, men lite skiltet.	Potensial for å skilte i tråd med Kyststi og merkehåndboka i samarbeid med lokale mot Tverdalsøya og Flosterøya. Inkludere Kalvøysund, Valåsen og Øygardsåsen med viktige kulturminner.	

Tromlingene

Tromlingene er en øygruppe utenfor Tromøya som ligger i Raet nasjonalpark. Vestsiden ligger i nasjonalparkzone A. Tromlingene er det første stedet Raet kommer opp av sjøen sør-vest for Jomfruland (med unntak av den bevegelige grunnen Målen), og rullesteinstrender dominerer landskapet. Topografien er relativt flat med høyeste nivå på ca. 14 m.o.h. Mudderbankene på Tromlingene er viktige for bl.a. flere arter fugl. Det vokser noe trær på øya, men det er registrert rundt 200 plantearter og rundt 130 fuglearter her, deriblant rundt 30 forskjellige arter med vadefugler (wikipedia). Ifølge forvaltningsplan for Tromlingene 2013-2018 er Tromlingene sannsynligvis den lokaliteten i Aust-Agder som har størst artspotensiale når en tar med fuglearter som tilfeldig gjester området. Tromlingene representerer også et historisk kulturlandskap med einerbakker/gammelt beitelandskap og gravrøyser. Beiting med sau har vært vanlig også i nyere tid, med dyr fra gårdene på Alve inne på Tromøya.

Tromlingene har stor verdi både på grunn av geologiske og kulturhistoriske forekomster og fordi området har et spesielt rikt plante- og dyreliv. Som hekkeplass er Tromlingene spesielt viktig. I tillegg er Tromlingene et viktig utfartsområde for båtfolk, både motoriserte båter og kajakk/kano. Det er et etablert stinett her, og enkelte strekninger har sand/skjellsand som gjør dem spesielt egnet for bading. Gressbakker på Melkevollen og på innsiden mot sundet er spesielt egnet for telting. På østre del er det foretatt omfattende einerrydding.

Tromlingene ble sikret til friluftslivsformål gjennom servituttavtale for skjærgårdsparken allerede i 1977. Senere har den østre delen vært vernet som landskapsvernområde med plante- og fuglelivsfredning, mens vestre del har vært vernet som naturreservat (våtmark). I dag er Tromlingene definert som sone A i Raet nasjonalpark (fuglelivsfredning). I følge § 5 i verneforskriften er all jakt og bruk av skytevåpen forbudt på Tromlingene (mens jakt og fangst i samsvar med viltloven ellers er tillatt i nasjonalparken). § 5 forteller også at det er båndtvang hele året på Tromlingene. Området er viktig for fugl både i hekkesesong og som rasteområde under trekk.

§ 7 i verneforskriften forteller at «I sone A med unntak av Tromlingene er det i perioden fra og med 15. april til og med 15. juli forbud mot all ferdsel på land og i sjø nærmere enn 50 meter fra land.» Det er altså ikke ilandstigningsforbud i hekkesesongen på Tromlingene slik det ellers er i sone A.

§ 7 forteller også at «I sone A og B er camping, teltslagning og oppsetning av kamouflasjeinnretninger for fotografering er forbudt med unntak av på Ramsøya i Nidelva i Arendal.» Det er altså ikke anledning til å telte på vestsiden av Tromlingene (sone A), mens det på østsiden er anledning til ilandstigning og telting (maks to døgn) hele året.

Ureglementert camping og løse hunder har vært en utfordring både for forvaltning og beitedyrholdere, og det finnes episoder med sabotasje av beitedyrholdet.

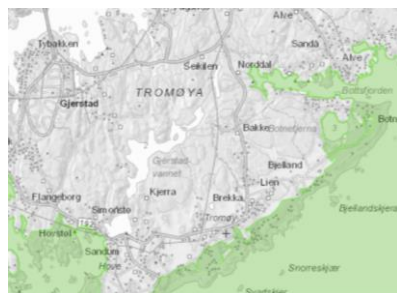
Mål for tilrettelegging: Stimulere til økt bevissthet om nasjonalparken gjennom informasjon om verneformål og atferdsregler, i tillegg til aktiv håndhevelse av båndtvang og oppfølging av fri-luftslivloven (telting/overnatting). På Tromlingene er målet å stimulere til begrenset og kanalisert bruk fordi dette er et sårbart naturområde.

Målgruppe: Dagsbesøkende og teltende med båt.

	Vurdering	Tiltak kort sikt	Tiltak lang sikt
Infrastruktur og informasjon			
Lokalisering av innfallsport	Delvis etablert.	Samlokalisering med eksisterende toalett og brygge for Skjærgårds-tjenesten på Melkevollen. Unngå forstyrrelse av fugl.	
Infotavle	Finnes ikke i dag?	Utplasseres på sted som velges som innfallsport. Informasjon om nasjonalparken generelt men også om hensynten til naturforekomster på Tromlingene. Viktig med adferdsregler.	
Offentlig båttransport	Taxibåt.	Vurdere behov og stimuli for å bedre tilbudet av offentlig båttransport opp mot verneformål (fuglelivsfredning).	Universell utforming
Gjestebrygger	Kommunen har fått innvilget søknad om flytebrygger.	Etablere gjestebrygger på Buvollen/Melkevollen med universell utforming. Vurdere om dagens løsning er riktig tilretteleggingsnivå for å hentesynta fugl. Gjennomgang av fortøyningsboltene med ønske om færrest mulig bolter.	Vurdere bruk og behov.
Toalettanlegg	Finnes på Buholmen, men er lite egnet pga dårlig tilgjengelighet.	Universelt utformet toalett settes opp på Melkevollen når gjestebrygge anlegges.	
Søppeldunker	Finnes på Buholmen, men for få.	Settes opp på Melkevollen når gjestebrygge anlegges.	
Benker, bord	Tilrettelagte bålplasser, benker og bord mangler.	Kan vurderes for å gjøre innfallsporten også til et innbydende oppholdssted og slik samle ferdsel til et område.	
Annet			
Turstier	Umerkete stier går både på vestre og østre del.	Potensial for å skille i tråd med merkehåndboka og	Etablere naturlige «sperrer» med einer i områder

		Kyststi. – evt kanalisering for å ta hensyn til fugleliv ved å trekke stier unna strandområder.	hvor ferdsel bør begrenses. Vurdere å stenge for ferdsel på vestligste del av øya i høysesong for å skjerme beitedyr og fugl.
Telting	Utfordring med permanent telting.	Følge opp 2-døgns regel aktivt. Skilte med teltforbud i vestre del. Avgrense/samle teltområder.	
Kulturlandskap	Gjengroing pågår.	Tiltak med ytterligere fjerning av einer starter opp i 2019. Avhengig av ekstensivt beite og brenning. Skjøtselsplan utarbeides. Vurdere å merke og skjerme drikkevannskilder.	
Fuglekikkertårn	Finnes ikke		Etablere fuglekikkertårn på landsiden (Abusland) med utsyn mot mudderflatene i Basebukta og Vabukta.

Bjelland

I området ved Bjelland på Tromsøya har en havet rett ut samtidig som en har flotte turmuligheter langs sjøkanten. Her kan man gå i timer på rullestein og svaberg. På Bjellandstrand gård tilbys gårdskafé og selskapslokale. Bjelland er lett tilgjengelig med bil og et opphold her kan kombineres med besøk andre steder på Tromsøya.

Mål for tilrettelegging: Stimulere til økt bevissthet om nasjonalparken gjennom informasjon om verneformål og atferdsregler. Stimulere til økt bruk av nasjonalparken i balanse mot verneformålene. Fungere som avlastningsområde for Hove-området lenger vest, som er svært mye besøkt av turgåere. Bidra til å stimulere det lokale næringslivet på stedet.

Målgruppe: Dagsbesøkende fra land, turgåere/de som ønsker å oppholde seg ved eller gå langs havet. Vannsport (kiting og windsurfing), ridning og sykling er populært i området.

	Vurdering	Tiltak kort sikt	Tiltak lang sikt
Infrastruktur og informasjon			
Lokalisering av innfallsport	Delvis etablert.	Finne egnet lokalitet i samarbeid med lokale. Trekkes ned mot sjøen.	
Infotavle	Midlertidig tavle.	Oppgradere eksisterende tavle og supplere nede ved sjøen.	
Skilting	Finnes delvis.	Skilting med NP-symbol ned til sjøkanten nødvendig for å kanalisere turgåere mot nasjonalparken og havet.	
Parkeringsplasser biler	Finnes ikke, kun i vegkant eller på Bjellandstrand Gårds areal.	Etablere p-plass i samarbeid med grunneiere i området. Sykkelparkering.	
Offentlig busstransport	Tilstrekkelig, men lang avstand 1,2 km.	Undersøke behov og muligheter for evt. endringer	
Offentlig båttransport	Ikke tilbud i dag,	Ikke egnet	
Gjestebrygger	Finnes ikke i dag.	Ikke aktuelt fordi det er for utsatt fra sjøen.	
Toalettanlegg	Finnes ikke i dag.	Bør etableres i samarbeid med grunneiere i forbindelse med p-plass.	

Søppeldunker	Finnes ikke i dag?	Bør etableres.	
Turstier og Kyststi	Finnes, ikke merket. En del hindringer.	Merke og tydeliggjøre sammenhengende Kyststi fra Spornes til Botne og Alvekilen.	Vurdere trase for ridning og sykling på grunn av brukerkonflikt.
Benker, bord, bålpanne	Kan vurderes for å gjøre innfallsporten også til et innbydende oppholdssted. Etablert sted for Sankthansbål.	Må avklares med grunneier. Evt etableres nede ved sjøen.	
Annet			
Kulturlandskap	Gjengroing pågår.	Skjøtselsplan bør utarbeides i samarbeid med grunneierne der beitedyr trolig bør inn som tiltak.	Fjerne ubrukte private båtslipp og båter.

Spornes

Spornes ligger på utsiden av Tromøya og grenser til Hove langs sjøen mot vest. Spornes har vært sikret som friluftslivsområde fra 1965 og som landskapsvernområde med planteliv og fuglelivsfredning fra 2006. Spornes er et viktig raste- og hvileområde vår og høst for trekkfugl. I tillegg er området en viktig insektsbiotop. Området er viktig i kvartærgeologisk sammenheng.

I likhet med nærliggende Bjellandstrand har man også på Spornes havet rett ut, samtidig som en har flotte turmuligheter langs sjøkanten. Åpningen av nasjonalparken var på Spornesstranda. NP-logoen er også satt opp i stort format ved parkeringsplassen, som en installasjon i landskapet. Her er også informasjonstavle i tillegg til raste plass, parkeringsplass og en sti ned til rullesteinsstranda. Det er skiltet hit med skilt «Raet nasjonalpark» fra Krøgenes. Spornes er lett tilgjengelig med bil og et opphold her kan kombineres med besøk andre steder på Tromøya. Det opplyses at mange besøkende som oppholder seg andre steder på Spornes ikke vet om den flotte utsikten som er her nede.

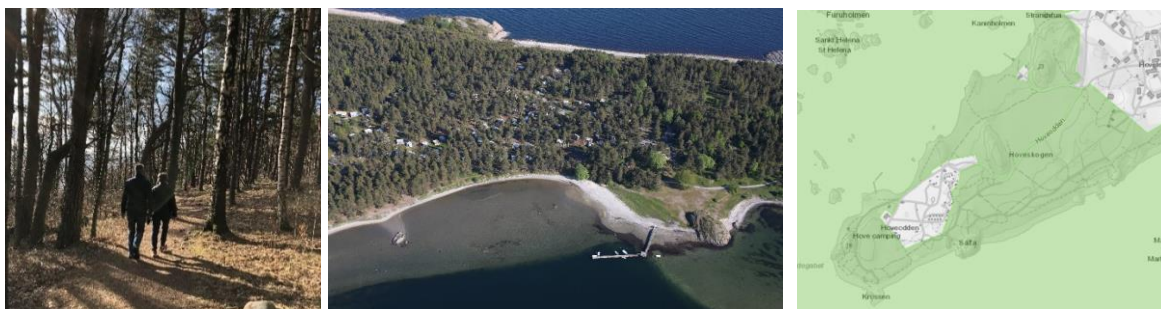
Mål for tilrettelegging: Stimulere til økt bevissthet om nasjonalparken gjennom informasjon om verneformålene og atferdsregler. Stimulere til økt bruk av nasjonalparken i balanse mot verneformålene. Tilretteleggingstiltak og skjøtsel målrettes mot å forbedre sjøutsikten, øke artsmangfoldet spesielt knyttet til insekter, og hensynta trekkfugl. Spornes har potensial som avlastningsområde for det tilgrensende Hove-området, som er svært mye besøkt av turgåere. Innfallsporten på Spornes bør inspirere i utformingen også av andre innfallsporter.

Målgruppe: dagsbesøkende fra land, turgåere/de som ønsker å oppholde seg ved eller gå langs havet.

	Vurdering	Tiltak kort sikt	Tiltak lang sikt
Infrastruktur og informasjon			
Lokalisering av innfallsport	Etablert.		
Infotavle, portal	Midlertidig infotavle.	Kan suppleres med flere tavler. Infotavle på Spornes café kombinert med skilt ned til sjøkanten og infotavle	

		langs stien fra Arendal Herregård. Geologiutstilling.	
Skilting	Finnes delvis i dag.	Skilte med NP-symbol fra veien og ned til sjøkanten nødvendig for å kanalisere turgåere mot nasjonalparken og havet.	
Turstier og kyststi	Finnes delvis i dag.	Skilte Kyststi til Hoveodden og mot Bjelland.	
Parkeringsplasser biler	Tilstrekkelig. Lite sikt inn på p-plass, vanskelig å navigere med buss.	Ryddet i vegetasjon langs vei.	
Offentlig busstransport	Finnes.	Undersøke behov og muligheter for evt. endringer.	
Offentlig båttransport	Ikke anløp i dag.	Ikke egnet. Nærmeste er Hovekilen.	
Gjestebrygger	Ikke aktuelt.		
Toalettanlegg	Dobbel utedo, men kun åpen 3 måneder i året.	Toaletter med universell utforming må etableres.	
Søppeldunker	Kun åpne 3 måneder i året.	Helårsåpne søppeldunker.	
Benker, bord	Finnes i dag, også bålpanner.		Videreutvikle
Annet			
Kulturlandskap	Sterk gjengroing og tap av arts- mangfold de siste 15-20 årene.	Skjøtselsplan vil lyses ut i 2019.	

Hoveodden

Hoveodden er ett av de mest kjente og brukte turområdene i Arendal. Halvøya ligger som ett stort leir- og friluftsområde på vestsiden av Tromøya, ca. 11 km fra sentrum.

Ytre del av Hoveodden ble kjøpt av Tromøy kommune (nå Arendal) på 1930-tallet som friområde. Hove Leir ble anlagt av tyskerne under 2. verdenskrig og omfattet arealet både på Hovehalvøya og selve leirområdet. Etter krigen ble Hove Leir brukt av det norske forsvaret frem til 1962. Deretter var Statsbygg eier og forvalter inntil Arendal kommune overtok som eier i 1998. En rekke bygninger og rester etter okkupasjonsmakten finnes fortsatt i området. Flere bygninger er restaurert og brukes til innkvartering under sommerleirer og arrangementer i Hove Leirsenters regi. Eiendommene er nå slått sammen til en stor kommunal eiendom, med unntak av en privat fritidsbolig.

Hove drift og utvikling AS (HDU) står for driften av friluftslivsområdet på vegne av Arendal kommune. Hoves Venner utfører skjøtselstiltak etter anvisning fra HDU i samsvar med forvaltningsplanen fra 2012, «Forvaltningsplan for Raet landskapsvernområde, Tromlingene naturreservat og Store Torungen naturreservat». Her heter det at flere tiltak som skal gjennomføres eller er utført for å fremme vernet, også er tiltak som er til gode for allment friluftsliv. Fjerning av fem eldre hytter har økt tilgjengeligheten til strendene langs Hovekilen. Det er også gjort tiltak for å fremme tilgjengeligheten til funksjonshemmede, og «Strandhuset» (Handicapstranda) og «Folkestien» er tilgjengelige for rullestolbrukere.

Folkestien og Kyststien (ca. 3 km) utgjør hovedstinettet på Hove og går som to til dels sammenfallende rundløyper i randsonen mot sjøen. Opparbeidelsen ble ferdigstilt våren 2011 etter mangeårig innsats av Hoves Venner. Det er også etablert en egen ridesti. Selv om turgåing i furuskogen og/eller langs stranda er den vanligste aktiviteten, er det mange muligheter for å være aktiv her ute. Bading, opphold ved havet, lekeplass, riding, trening, fiske mm.

Hoveodden har vært sikret som friluftslivsområde siden Arendal kommune tok over området i 1998. Området inngikk i Raet landskapsvernområde etablert i 2006. Hove Camping inngikk i tidligere i Raet landskapsvernområde og var foreslått som en del av Hove landskapsvernområde i verneprosessen fra 2013-2016. Hove camping ble så tatt *ut* i verneprosessen fram mot 2016 fordi man ikke ønsket tung infrastruktur inne i verneområdet av Klima og Miljødepartementet. Nasjonalparken har strengere vern og kriterier enn det tidligere landskapsvernet.

Hove er også kjent for arrangementer av ulik type og omfang. Hovefestivalen, var på sitt største Norges største musikkfestival. I tillegg arrangeres det flere større og mindre leirer på området, blant annet en idrettsleir med nærmere 1000 deltakere i uke 28.

HDU AS og Arendal kommune tok for noen år siden initiativ for å utvikle ny næring på Hoveodden. Høsten 2018 ble det tegnet kontrakt mellom LowCamp og HDU AS om konseptet Canvas Hove på arealet til nåværende Hove Camping.. Det har vært mye offentlig debatt rundt utviklingen av Hoveodden det siste året. Det ble i 2019 vedtatt å utarbeide reguleringsplan for det

området på Hoveodden som *ikke* inngår i nasjonalparken. Nasjonalparkstyret vil være høringspart for denne reguleringsplanen. Det er de også for andre søknader om tiltak på områder som ligger rett utenfor grensen til verneområdene.

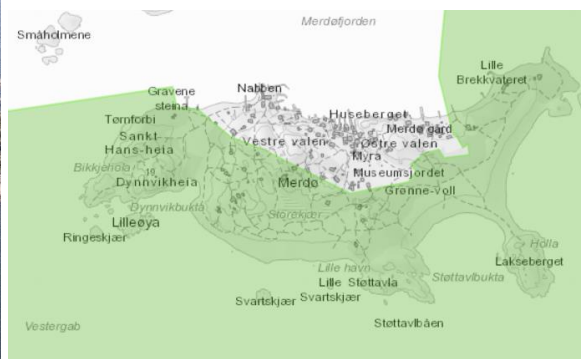
Mål for tilrettelegging: Stimulere til økt bevissthet om nasjonalparken gjennom informasjon om verneformål og atferdsregler. Stimulere til økt bruk av nasjonalparken i balanse mot verneformålene (hekke- og rasteplasser for fugl, viktige marine naturtyper, sårbarhet knyttet til rullestein) og bevaring av stedets karakter som rekreasjonssted for allmenheten. Atferdsregler knyttet til bålbrenning og hogst i verneskog må tydeliggjøres.

Målgruppe: dagsbesøkende fra land, turgåere, de som ønsker å oppholde seg ved eller gå langs havet, båter, havkajakk, windsurfing, besøkende som ønsker å benytte aktivitetstilbud i området.

	Vurdering	Tiltak kort sikt	Tiltak lang sikt
Infrastruktur og informasjon			
Lokalisering av innfallsport	Delvis etablert.	To innfallsporter etableres: Hove leir og Hove camping.	
Infotavle	Hove camping og Hove Leir har midlertidig tavle.	Oppdaterte tavler plasseres ut. Gi info spesielt rettet mot brukere med funksjonsnedsettelse.	
Skilting	Potensial for å skilte mer.	Forsiktig skilting med NP-standard i samarbeid med lokale. Dynamisk skilt med info om hekke/rastefugl spesielt rettet mot blått friluftsliv ved Hove Camping	Kanaliserer ferdsel bort fra strendene/mudderflaten i trekkperioder.
Parkeringsplasser biler	Tilstrekkelig.	Etablere HC-plasser nærmest stranden og i Hove Leir	
Offentlig busstransport	Finnes, men lang avstand til busstopp, ca. 2 km fra Hove Camping.	Undersøke behov og muligheter for evt. endringer.	
Offentlig båttransport	(Faste) ferjeanløp til Hove camping i sommerferien og båttaxi	Utvides til anløp ved Hove leir i sommersesongen. Vurdere behov og stimuli for å bedre tilbudet av offentlig båttransport i nasjonalparken som helhet. Universell utforming	
Gjestebrygger	Finnes ved Hove camping, Hove leir og ved Strandhuset (Handikapstranda).	Vurdere behov for flytebrygger. Skifte ut gamle brygger med nye. Universell utforming. Tilrettelegge for kajakk o.l. inkludert kajakkslipp/rampe for vannsport.	
Badeplasser	Finnes i dag, varierende kvalitet	Etablere gode baderamper og mobimatter på Hove	Vurdere badetårn/stupearn. Vurdere rampe til

		Camping og ved Strandhuset. Opplyse om tilgang på nøkkel for HC-brukere. Fylle på sand ved behov.	windsurfere m.m. i midtre del av kilen for å skåne sjøfugl innerst.
Toalettanlegg	Finnes på Hove camping og Hove leir.	Vurdere om toaletttilbud er tilfredsstillende og godt nok skiltet. Universell utforming.	
Søppeldunker	Finnes Hove leir.	Vurdere om søppeldunkene er tilfredsstillende og godt nok skiltet. Etablere bedre (offentlige) søppeldunker ved Hove camping.	Vurdere stativ med hundeposer/dunker langs tursti.
Tursti og kyststi	Finnes Kyststi, Folkesti (UU) og ridedsti	Opprettholde standard på stier i samarbeid med Hoves Venner og HDU. Merke kyststi til Spornes og mot Sandum.	Vurdere sykkeltrase på grunn av brukerkonflikter
Benker, bord, rasteplasser, bålplasser	Finnes i dag i varierende kvalitet og utforming.	Området trenger en gjennomgang/ helhetlig plan for bålplasser og benker/rasteplasser. Etablere gode bålplasser for å hindre vill-bål.	
Annet			
Kulturlandskap	Hoves venner er aktive og forvalter etter eksisterende forvaltningsplan/skjøtselsplan.	Skjøtselsplan utarbeides.	
Bålbrenning	Mye diskutert i offentligheten.	Området trenger en gjennomgang/ helhetlig plan for bålplasser og benker/rasteplasser.	
Båndtvang	Løse hunder vedvarende utfordring.	Vurdere å gjerde inn områder for lufting av hund i eller utenfor nasjonalparken.	

Merlø

Merlø en bilfri øy utenfor Arendal med historie som gammel uthavn med vertshus, tollstasjon, skipsverft, losstasjon og butikk en periode. Øya er i dag et populært område å besøke om sommeren, med fin gammel bebyggelse, stinett, sandstrender, Merløgaard skjærgårdsmuseum, muligheter for telting og ikke minst en populær sommerkafé. På utsiden av øya er det rullesteinstrand og det finnes gravrøyser to steder på øya. Museet er åpent i skolens sommerferie, med omvisninger hver hele time. Merlø har egen gjestebrygge og det går ferger flere ganger om dagen hver dag i høysesongen. Deler av Merlø er nasjonalpark.

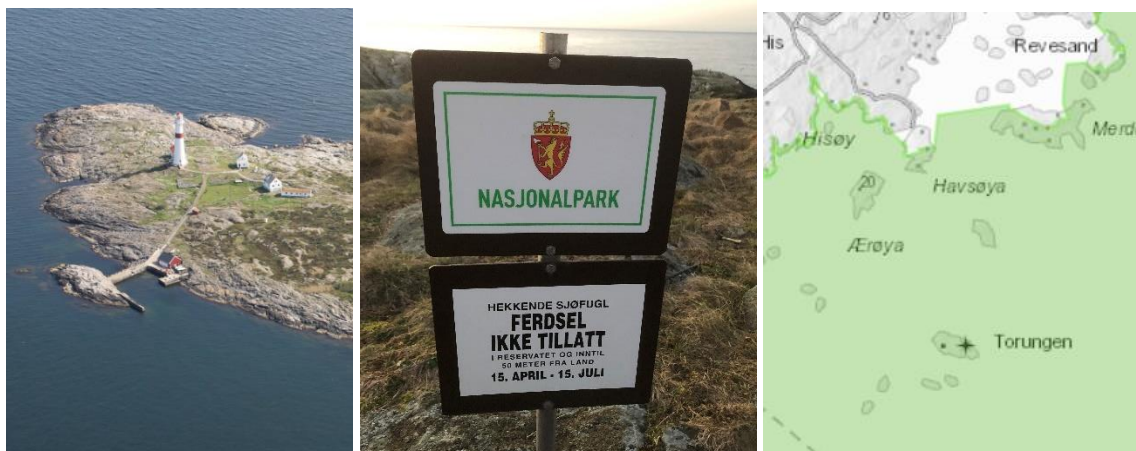
Mål for tilrettelegging: Stimulere til økt bevissthet om nasjonalparken gjennom informasjon om verneformål og atferdsregler. Stimulere til økt bruk i balanse mot verneformålene og bevaring av stedets karakter som bilfri øy, som rekreasjonssted for allmenheten og hytteiere og som gammel uthavn med verneverdig bebyggelse.

Målgruppe: dagsbesøkende i båt, hytteiere og teltere.

	Vurdering	Tiltak kort sikt	Tiltak lang sikt
Infrastruktur og informasjon			
Lokalisering av innfallsport	Ikke etablert.	Finne egnet sted i samarbeid med lokale.	
Infotavle	Finnes ikke i dag.	Sette ut infotavle på brygge med et felles skilt som viser til andre steder med supplerende info (for eksempel Merløgaard, gravene, rullesteinstranda). Infotavle utenørs bør suppleres med infotavle på kaféen.	
Skilting	Svært lite skilting i dag.	Skilte turmål, også for å unngå avstikkere til private hytter.	
Turstier og kyststi	Finnes, ikke merket	Merke en eller flere rundturer som kyststi i samarbeid med Merlø vel/grunneiere. Legge om traseer bort fra hytter.	

Offentlig båttransport	Finnes, men det mangler transporttilbud om kvelden. Brygge i dårlig stand.	Flere avganger et mål. Arbeide for å få felles løsning på billettene til ulike ferger til Merdø. Bidra til bedre kollektivbrygge enten på Museet, Nabben, Pælebrygga eller Gravene med universell utforming.	
Gjestebrygger	Dagens brygge er i dårlig stand. For liten kapasitet for å kunne ta imot flere besøkende.	Utbedring av gjestebrygge og flere båtplasser. Tilrettelegge for universell utforming og tilgjengelighet for kajakk o.l.	
Toalettanlegg	Tilfredsstillende, men ikke universelt utformet. Toaletter på museet ikke tilfredsstillende	Bidra til bedre toaletter på museet/Cafeen	Vurdere utbedring av toalettanlegg.
Søppeldunker	Tilfredsstillende.		
Benker, bord, grilling	Finnes delvis i dag.	Bør vurderes for å gjøre innfallsporten også til et innbydende oppholdssted. Etablere bål/ grillplasser på Gravene.	
Annet			
Kulturlandskap	Gjengroing pågår.	Skjøtselsplan bør utarbeides i samarbeid med grunneiere der beitedyr trolig opprettholdes som tiltak.	Øke antall beitedyr
Telting	Langtidstelting er en utfordring.	Aktiv håndheving av 2-døgns regelen. Tydelig merke teltområder.	
Båndtvang og gjerder	Deler av utsiden er inngjerdet med stor innsats fra Merdø Vel (dugnad) og midler fra Raet NP.	Gjerde inn hele utsiden og informere om båndtvang.	
Samhandling	Ulike interessekonflikter i området	Merdø vel, Merdøgaard museum, Arendal kommune, Arendal havn, Uthavner og Raet nasjonalpark må samhandle om gode løsninger. Unngå skiltjunge.	

Store Torungen

På Store Torungen har man kysthistorie og natur tett på. Det majestetiske fyret har stått der siden 1844 og lyser fortsatt. Man er omgitt av hav i selskap med mange sjøfugl, noen sauer og om man er heldig, også nasjonalparkfyrforvalteren. Store Torungen fyr er et viktig landemerke å feste blikket på både fra hav og fra land, samtidig er det et unikt besøksmål og et sted mange velger å komme tilbake til. Øya er tilgjengelig med taxibåt eller egen båt, men ilandstigning er avhengig av bra nok vær. Enkel overnatting er mulig i den gamle fyrvokterboligen eller annekset som leies ut via Den Norske Turistforeningen (DNT). Deler av øya ligger i sone A og har ferdsels- og ilandstigningsforbud mellom 15.april – 15. juli.

Store Torungen er et viktig sted i Raet nasjonalpark. Stedet har viktige kulturhistoriske verdier, det er viktig som landemerke, besøksmål og ikke minst som hekkeplass for mange typer sjøfugl. Havhest er forhåpentligvis i gang med reetablering av hekkeplasser. Spærholmene, Lille- og Store Torungen er omtalt som «det gyldne triangel» og utgjør den viktigste hekkelokaliteten i Agder med over 3000 hekkende par.

Mål for tilrettelegging: Stimulere til økt bevissthet om nasjonalparken gjennom informasjon om verneformål og atferdsregler. På Store Torungen er målet å stimulere til begrenset og kanalisert bruk fordi dette er et sårbart naturområde i hekkeperioden.

Målgruppe: dagsbesøkende og overnattingsgjester i kystledhyttene/DNT-hyttene.

	Vurdering	Tiltak kort sikt	Tiltak lang sikt
Infrastruktur og informasjon			
Lokalisering av innfallsport	Delvis etablert i dag.		
Infotavle	Ikke oppdatert infotavle i dag.	Sette ut ny og supplere med tavle i fyret, eventuelt også fyrvokterboligen.	
Skilting	Noen mindre skilt markerer områder med ferdselsbegrensning, men det kan være uklart hvor grensa går.	Vurdere bedre skilting, eventuell annen avgrensning for å kanalisere besøkende bort fra fuglesonen. Vurdere gjerde i hekkesesongen.	

Offentlig båttransport	Taxibåt.	Vurdere behov og stimuli for å bedre tilbudet av offentlig båttransport i nasjonalparken som helhet.	
Gjestebrygger	Begrenset plass innenfor molo. Utrygg båtplass	Vurdere brygge med universell utforming og økt adgang for kajakk.	Vurdere å etablere trygge båttilløp og brygger.
Toalettanlegg	Tilfredsstillende.		
Søppeldunker	Tilfredsstillende.		
Benker, bord	Tilfredsstillende, eventuelt supplere.	Vurdere supplering for å gjøre innfallsporten til et innbydende oppholdssted.	Vurdere kikkert for å redusere ferdsel ut mot hekkeområder
Annet			
Verneformål	Spesielt viktig fuglehekkingsområde.	Etablering av hensynsone rundt område med ferdselsforbud. Begrense antall besøkende.	
Kulturlandskap	Gjengroing pågår.	Skjøtselsplan, vurdere beitedyr /skjøtsel opp mot hensyn til fuglehekking.	

Hasseltangen/Søm landskapsvernområde

Hasseltangen landskapsvernområde ligger helt øst i Grimstad kommune og ble opprettet i 2006. Deler av det tidligere landskapsvernområdet ble innlemmet i Raet nasjonalpark, mens en vesentlig del av det ble videreført som Søm landskapsvernområde. Landskapsvernområdet dekker et totalareal på ca. 310 da, hvorav ca. 64 da er sjøareal. Det er på Hasseltangen det store raet går inn på fastlandet. Verneverdier er knyttet til kvartærgeologi men også edelløvskog, våtmark, fuglelivshensyn, kulturlandskap, strandenger, havstrender og grunne og skjermede saltvannspoller. Det er flere gravrøyser fra stein-/bronsealder i området.

Hasseltangen er et lett tilgjengelig og familievennlig område med badestrand, rikelig med gressarealer og gode sjørretplasser. Området er tilpasset handikappede med asfalterte rullestolstier ned til strand og utsiktspunkt mot havet.

Mål for tilrettelegging: Stimulere til økt bevissthet om nasjonalparken gjennom informasjon om verneformål og atferdsregler. Stimulere til økt bruk i balanse mot verneformålene og bevaring av stedets karakter som rekreasjonssted for allmenheten og hensyn til bebyggelse.

Målgruppe: dagsbesøkende, turgåere, de som ønsker å oppholde seg ved eller gå langs havet, sportsfiskere.

	Vurdering	Tiltak kort sikt	Tiltak lang sikt
Infrastruktur og informasjon			
Lokalisering av innfallsport	Delvis etablert i dag.	Hovedparkeringsplass, eventuelt indre p-plass som supplement. Gjøre innfallsporten mer attraktiv og tydelig.	
Infotavle	Ikke oppdatert infotavle i dag.	Sette ut ny tavle på hovedparkeringsplass, eventuelt indre p-plass som supplement.	
Skilting	Området er lite skiltet i dag. Kyststi er under etablering.	Forsiktig skilting i samarbeid med lokale og i tråd med NP-standard. Tydeliggjøre innfallsporten for besøkende.	

Turstier og Kyststi	Turstier finnes med ulik utforming	Merke kyststi i henhold til avtaler	Vurdere alternative dekke på UU turvei.
Parkeringsplasser biler	Tilstrekkelig.		
Offentlig busstransport	Tilstrekkelig.		
Offentlig båttransport	Grimstad taxibåt nyetablert (tilbringer og hentetjenester, dagsturer/sightseeing og fisketurer). En brygge finnes på Hasseltangen for av/pålasting.	Vurdere behov og stimuli for å bedre tilbudet av offentlig båttransport i nasjonalparken som helhet.	Universell utforming av brygge for fiske og av/påstigning.
Gjestebrygger	Ikke aktuelt.		Gjestebrygger vurderes.
Toalettanlegg	Tilfredsstillende.		Utbedres til universell utforming.
Søppeldunker	Tilfredsstillende.	Vurdere behov.	
Benker, bord, rasteplasser	Finnes i dag. God utforming, mye benyttet	Vurdere om eksisterende skal suppleres.	
Annet			
Kulturlandskap	Gjengroing pågår.	Skjøtselsplan er ønskelig.	

Valøyene

Valøyene er nasjonalparkens vestligste øygruppe og ligger utenfor Grimstad. Valøyene ble sikret til friluftslivsformål gjennom servituttavtale for skjærgårdspark i 1977. Øygruppa ligger i dag i nasjonalparken. Verneverdier er ifølge forvaltningsplan fra 2013-2018 knyttet til kulturminner (gravrøys og «Hesnes merke») og ålegrasforekomster. Det er et populært utfartsområde på dager som St.Hans, og ellers ved godt vær. Valøyene var en del av tidligere Skjærgårdsparken, og består av store øyer med berggrunn av grovkornet rød granitt, «Fjæregranitten». Øyene har flere små sandstrender, svaberg og rullesteinstrand. Vegetasjonen består av bl.a. selje, roser, hegg, furu, einer, lyng og strand-enger. Tidligere var øyene mye brukt for sauebeite. Valøyene er fri for bebyggelse og det er gode fiskemuligheter i området, både fra svabergene og fra båt.

Havnen ligger litt utsatt til, og ved sterk vind blir det fort mye sjødrag her. Det finnes fortøyningsringer, men ingen gjestebrygge. Grimstad kommune sitt tilbud om badebåt inkluderer turer til Valøyene. Øyene har gressletter egnet for telting, og det er toalett her.

Sjømerket «Hesnes merke» er et innseilingsmerke til Hesnes uthavn og står på holmen Kallen. Det ble etablert som en trebåke på Kvaløya i 1825 og flyttet til nåværende lokalitet på Valøyene i 1833.

Mål for tilrettelegging: Stimulere til økt bevissthet om nasjonalparken gjennom informasjon om verneformål og atferdsregler. Stimulere til økt bruk av nasjonalparken i balanse mot verneformål og bevaring av stedets karakter som rekreasjonssted for allmenheten.

Målgruppe: dagsbesøkende i båt, kajakk, teltende, de som ønsker å oppholde seg ved havet.

	Vurdering	Tiltak kort sikt	Tiltak lang sikt
Infrastruktur og informasjon			
Lokalisering av innfallsport	Ikke etablert.	Lokalisering avklares.	
Informasjonstavle	Finnes ikke.	Settes ut, lokalisering avklares. Plakett fra åpningen skal monteres.	
Skilting	Finnes ikke.		
Offentlig båttransport	Badebåttilbud med kommunal underskuddsgaranti. Grimstad taxibåt nyetablert	Sikre badebåttilbud. Vurdere behov og stimuli for å bedre tilbudet av offentlig båttransport i nasjonalparken som helhet. Vurdere å sette	

	(tilbringer og hentetjenester, dagsturer/sightseeing og fisketurer).	av areal til ankomst av offentlig transport og merke/tilrettelegge dette.	
Gjestebrygger	Fines ikke i dag.	Gå igjennom forankringsboltene og fjern/forny disse.	Vurdere gjestebrygge.
Toalettanlegg	Tilfredsstillende.		Vurdere universelt utformet toalett.
Søppeldunker	Tilfredsstillende.		
Benker, bord, rasteplasser	Selvetablerte plasser	Vurdere sitteplasser/ gapahuk. Ikke ønskelig med mye infrastruktur. Vurdere å fjerne private tiltak.	
Annet			
Kulturlandskap	Tidligere beitet, eksponert for gjengroing. Beitet årlig av noen få sauer.	Vurdere behov for skjøtselsplan.	

Dømmesmoen

På Dømmesmoen kommer raet opp på land. Morenejorda har bidratt til et svært godt jordsmonn i området. Det har lenge vært en utstrakt hagebrukstradisjon i området, inkludert videreføring av frukt og grønnsaker og næringsvirksomhet knyttet til det. På Dømmesmoen har det også ligget en hagebruksskole, men som ikke lenger er i drift. Dømmesmoen hagebruksmuseum har en permanent, men sommeråpen utstilling om hagebrukshistorie, vinproduksjon og økologi kombinert med sommerkafé.

Dømmesmoen inkluderer et mye brukt friluftsområde med gode parkeringsmuligheter, og mange bruker dette området til hundelufting, mosjonering og turgåing, eventuelt kombinert med et besøk på sommerkaféen. På Dømmesmoen er det også et åpent parkanlegg i tilknytning til den tidligere hagebruksskolen.

Dømmesmoen Hagebruksmuseum er valgt som lokalitet for velkomstsenter for Raet nasjonalpark i Grimstad kommune og åpner 16. juni 2019. Tanken bak lokalisering av et velkomstsenter her, såpass langt fra sjøen og raet ellers, er at fokuset på hagebruk og næringsutvikling vil supplere de to andre velkomstsenterne og et ellers marint fokus. De som driver museet ser et potensial i å ruste opp hele utstillingen og utstillingslokalet nå som også velkomstsenteret skal lokaliseres her.

Mål for tilrettelegging: Formidle Raet nasjonalpark som del av hagebrukshistorien og kvartærgeologien på stedet, som egen del av hagebruksmuseet. Stimulere til økt bevissthet om nasjonalparken gjennom informasjon om verneformål og atferdsregler. Stimulere til økt bruk av nasjonalparken i balanse mot verneformål.

Målgruppe: alle besøkende i området, hagebruksinteresserte.

	Vurdering	Tiltak kort sikt	Tiltak lang sikt
Infrastruktur og informasjon			
Lokalisering av innfallsport	Under opparbeidelse.	Velkomstsenter åpnes 16. juni som del av hagebruksmuseet.	
Infotavle, portal	Finnes ikke i dag.	Målrrette infotavle om hagebruk og kvartærgeologi Infotavle på velkomstsenteret suppleres med infotavle utendørs. Vurdere å sette	

		opp portal på moreneryggen med skilting dit.	
Skilting	Ikke tilfredsstillende.	God nok skilting mangler både til Dømmesmoen og på stedet mellom de ulike områdene/lokalitetene. Skilting med NP-symbol for å assosiere Dømmesmoen med Raet og nasjonalparken.	
Turstier og Kyststi	Turstier finnes	Re-merke som tursti rundløyper over moreneryggen.	
Toalettanlegg	Tilfredsstillende, men på sommeråpen kafé/Hagebruksmuseet.	Vurdere toalettmuligheter utenom sommersesongen.	
Søppeldunker	Tilfredsstillende.		
Benker, bord	Lite av dette utendørs.	Sette opp i tilknytning til informasjon om nasjonalparken utendørs	
Annet			

10 Ansvar for tiltak

Tiltak	Ansvar for gjennomføring	Kostnader	Vedlikehold/Drift
Toaletter – med universell utforming	Raet nasjonalpark med administrativt kontaktutvalg og SNO	Raet nasjonalpark /Miljødirektoratet	Kommunene på offentlig grunn og skjærgårdspark. Evt etter avtale med private grunneiere
P-plasser -inkl HC-plasser	Raet nasjonalpark med administrativt kontaktutvalg og SNO	Raet Nasjonalpark/ Miljødirektoratet og grunneier (privat eller offentlig)	Kommunene på offentlig grunn og skjærgårdspark. Evt etter avtale med private grunneiere
Skilt / Infoplakater	Raet nasjonalpark med administrativt kontaktutvalg og SNO. Bistand fra Øivind Berg.	Raet nasjonalpark/ Miljødirektoratet	Raet nasjonalpark
Portaler	Raet nasjonalpark med administrativt kontaktutvalg og SNO. Bistand fra Øivind Berg.	Raet nasjonalpark/ Miljødirektoratet	Raet nasjonalpark
Vegskilt	Raet nasjonalpark med administrativt kontaktutvalg og SNO. Statens vegvesen	Statens vegvesen	Statens vegvesen
Brygger inkl fritidsbrygger, kajakslipp, badebrygger med universell utforming	Raet nasjonalpark med administrativt kontaktutvalg og SNO. Havnevesenet/ Kystverket konsulteres.	Raet nasjonalpark/ Miljødirektoratet	Kommunene, eventuelt avtale med private drivere.
Båtanløp med universell utforming	Havnevesenet /kommunene	Havnevesenet/ Spleiselag	Havnevesenet
Rasteplasser/ bålplasser	Raet nasjonalpark med administrativt kontaktutvalg og SNO.	Raet nasjonalpark/ Miljødirektoratet	Kommunene i samarbeid med SNO og Raet Nasjonalpark.
Søppeldunker	Raet nasjonalpark med administrativt kontaktutvalg, Skjærgårdstjenesten/ Rrenovasjonsselskapene og SNO. Private drivere konsulteres der det er aktuelt.	Raet nasjonalpark/ Miljødirektoratet sammen med renovasjonsselskapene ved vegforbindelse.	Kommunene på offentlig grunn og skjærgårdspark. Evt etter avtale med private grunneiere
Buss/ferge – tilbud og samkjøring + info om Raet NP. Økt fokus på ferietrafikk.	Agder fylkeskommune følger opp lokale kollektivtranspportfirma.	Raet nasjonalpark dekker kostnader til små plakater. Agder fylkeskommune har ansvar for kollektivtrafikk	Raet Nasjonalpark og Agder Fylkeskommune.
Kyststi, Turstier og kultursti. Merkes med gradering.	Friluftsrådet sør sammen med Raet nasjonalpark og administrativt kontaktutvalg og SNO. Grunneiere/velforeninger involveres.	Kommunene og Raet nasjonalpark. Kyststi er finansiert av kommunene.	Kommunene
Tilrettelegging for funksjonsnedsette: Mobimatter, baderampe, brygger m.m. Stier med fast nok dekke.	Raet nasjonalpark med administrativt kontaktutvalg og SNO. Bistand fra brukertutvalget for funksjonsnedsette i Arendal.	Raet nasjonalpark/ Miljødirektoratet	Kommunen på offentlig grunn og skjærgårdspark. Primært Hoveodden og Hasseltangen. Eventuelt avtale med private drivere.
Fulgekikkertårn (Innsiden av Tromlingene)	Raet nasjonalpark med administrativt kontaktutvalg og SNO. Privat grunneier.	Raet nasjonalpark/ Miljødirektoratet	Avtale med privat grunneier eller forening (for eksempel NOF)
Vedlikehold og rydding av offentlige strender (fyller på lokal sand og fjerne tang)	Grunneier (kommunene) eller private drivere.	Miljødirektoratet/ kommunene.	Grunneier (kommunene) eller private drivere.
Kanalisering av ferdsel (omlegging av sti, gjerder, alternative traseer på land og sjø)	Raet nasjonalpark med administrativt kontaktutvalg og SNO i samråd med grunneiere/ velforeninger. Havnevesen og kystverket.	Raet nasjonalpark/ Miljødirektoratet	Kommunene på offentlig grunn og skjærgårdspark. Kystverket i sjø. Evt etter avtale med private grunneiere

11 Litteratur

Aust-Agder fylkeskommune 2013. Forvaltningsplan for friluftslivsområdene i skjærgården i Aust-Agder, 2013-2018. RISØR, TVEDESTRAND, ARENDAL, GRIMSTAD OG LILLESAND KOMMUNER. Friluftslivsområder med tiltak og kostnader for perioden 2013-2018.

Link:file:///P:/17878000_rammeavtale_forvaltningsplan_og_besoksstrategi_r/KU_DELUTREDNINGER/Forvaltningsplan_2013-2018.pdf

Bakke, S. & Bakke, A. 2014. Insekter i Raet nasjonalpark. Biotoper og sommerfugler

Direktoratet for naturforvaltning. 2011. Handlingsplan for ålegraseng (*Zostera marina*). DN-rapport XX, utkast 14.12.2011

Direktoratet for naturforvaltning 2007. Kartlegging av naturtyper - verdisetting av biologisk mangfold. DN- Håndbok 13. Link: <https://www.miljodirektoratet.no/publikasjoner/2007/Kartlegging-naturtyper-verdisetting-biologisk-mangfold/>

Direktoratet for naturforvaltning 2007. Kartlegging av marint biologisk mangfold. DN-Håndbok 19. Link: <https://www.miljodirektoratet.no/publikasjoner/2007/kartlegging-av-marint-biologisk-mangfold/>

Eide, N.E., Evju, M., Hagen, D., Vistad, O.I., Stokke, B.G. og Rød-Eriksen, L. 2018. Sårbarhetsvurdering av utvalgte lokaliteter i Ytre Hvaler nasjonalpark. Asmaløy, Kirkøy og Akerøya. NINA Rapport 1499. Norsk institutt for naturforskning

Fylkesmannen i Aust-Agder. Forvaltningsplan for Raet landskapsvernområde, Tromlingene naturreservat og Store Torungen naturreservat 2012-2020

Link:file:///P:/17878000_rammeavtale_forvaltningsplan_og_besoksstrategi_r/KU_DELUTREDNINGER/B%20-%20Raet%20NP%20-%20Forvaltningsplanutkast%20som%20følger%20vernevedtaket_Raet%20nasjonalpark_16122016.pdf

Fylkesmannen i Aust-Agder. Forvaltningsplan for Hasseltangen landskapsvernområde og Søm-Ruakerkilen naturreservat 2010-2019.

file:///P:/17878000_rammeavtale_forvaltningsplan_og_besoksstrategi_r/KU_DELUTREDNINGER/G%20-%20Vedtatt_fvp_Hasseltangen_Søm_Ruaker_juni2011_WEB7.pdf

Fylkesmannen i Agder. Utkast til forvaltningsplan for Raet nasjonalpark, Hove landskapsvernområde og Søm landskapsvernområde. Tvedestrand, Arendal og Grimstad kommuner.

<https://docplayer.me/38043532-Raet-nasjonalpark-hove-landskapsvernomrade-og-som-landskapsvernomrade.html>

Gundersen, H., Bekkby, T., Norderhaug, K. M., Oug, E., Rinde, E. og Fredriksen, F. 2018a. Sukkertareskog i Nordsjøen og Skagerrak, Marint gruntvann. Norsk rødliste for naturtyper 2018. Artsdatabanken, Trondheim. Hentet 02.09.2019 fra: <https://artsdatabanken.no/RLN2018/342>

Gundersen, H., Bekkby, T., Norderhaug, K. M., Oug, E., Rinde, E. og Fredriksen, F. 2018b. Litt til svært eksponert bergknaus i landstrand, Marint gruntvann. Norsk rødliste for naturtyper 2018. Artsdatabanken, Trondheim. Hentet 02.09.2019 fra: <https://artsdatabanken.no/RLN2018/14>

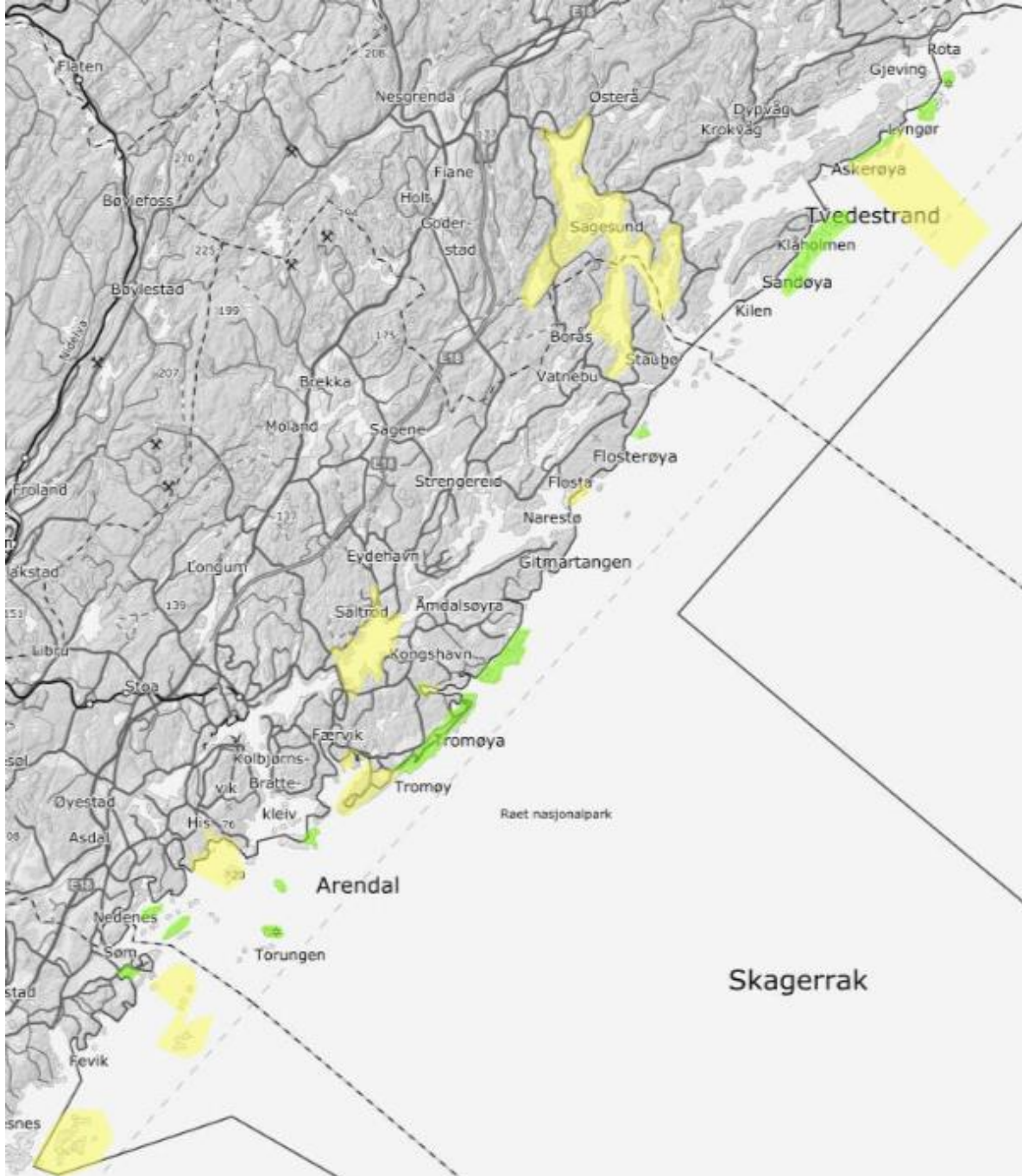
Gundersen, H., Bekkby, T., Norderhaug, K. M., Oug, E., Rinde, E. og Fredriksen, F. 2018c. Marin undervannseng, Marint gruntvann. Norsk rødliste for naturtyper 2018. Artsdatabanken, Trondheim. Hentet 02.09.2019 fra: <https://artsdatabanken.no/RLN2018/18>

- Gundersen, V., Andersen, O., Kaltenborn, B. P., Vistad, O. I. & Wold, L. C. 2011. Målstyrt forvaltning - Metoder for håndtering av ferdsel i verneområder. – NINA Rapport 615. 107 s
- Hagen, D., Eide, N.E., Evju, M., Gundersen, V., Stokke, B., Vistad, O.I., Rød-Eriksen, L., Olsen, S.L. & Fangel, K. 2019. Håndbok. Sårbarhetsvurdering av ferdselslokaliteter i verneområder, for vegetasjon og dyreliv. NINA Temahefte 73. Norsk institutt for naturforskning
- Halvorsen, R., Bryn, A., Erikstad, L. & Lindgaard, A. 2015. Natur i Norge - NiN. Versjon 2.0.0. Artsdatabanken, Trondheim.
- Kjøstveit, J. H. & Fjørbu, R. J. 2004. Rapport om fuglelivet i Raet nasjonalpark, Grimstad, Arendal og Tvedestrand kommuner, Aust-Agder. – en del av det faunistiske kunnskapsgrunnlaget for Raet nasjonalpark utarbeidet på oppdrag fra Fylkesmannen i Aust-Agder.
- Lovdata. Forskrift om vern av Raet nasjonalpark, Tvedestrand, Arendal og Grimstad kommuner, Aust-Agder Link: <https://lovdata.no/dokument/LF/forskrift/2016-12-16-1632?q=raet>
- Merkevarestrategi for norske nasjonalparker. <https://designmanual.norgesnasjonalparker.no/>
- Miljødirektoratet 2015. Veileder for besøksforvaltning i norske verneområder. M-415. Link:file:///P:/17878000_rammeavtale_forvaltningsplan_og_besoksstrategi_r/Besoksstrategier_veileder_eksempler/E%20-%20M415%20Veileder%20besøksforvaltning.pdf
- Nordisk Ministerråd. 2019. Visitor Management in Nordic National Parks. Link til publikasjon: <http://norden.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A1296532&dswid=6058>
- Selvaag, S. Og Wold, L.C. 2019. Brukerundersøkelse i Raet nasjonalpark sommeren 2018. NINA Rapport 1606. Norsk institutt for naturforskning. NINA Rapport 1606.
- Stokke, B. G., Evju, M., Vistad, O. I. & Dillinger, B.N. 2019. Sårbarhetsvurdering av utvalgte lokaliteter i Raet Nasjonalpark: Hoveodden, Tromlingene og Søm-Hasseltangen. NINA Rapport 1689. Norsk institutt for naturforskning.
- Aalberg Haugen, I.M., Kyrkjeeide, M.O., Bjerke, J.W, Brandrud, T.E., Hegre, H., Jokerud, M., Vange, V., Westergaard, K.B., Øien, D.-I., Myklebost, H., Hanssen, O., Hassel, K., Järnegren, J., Endrestøl, A., Lyngstad, A., Nordén, J., Dervo, B., Evju, M., Mjelde, M., Nordén, B., Christie, H., Gjershaug, J.O., Pedersen, B., Austrheim, G., Mattison, J., Ødegaard, F., Handberg, Ø.N, Magnussen, K, Dombu, S.V., Ruano, M., Daverdin, M., Jackson, C.R., Hanssen, F., Dervo, B., & Singaas, F.T. 2019. Tiltak for å ta vare på truet natur: Kunnskapsgrunnlag for 90 truede arter og 33 truede naturtyper. NINA Rapport 1646. Norsk institutt for naturforskning.

12 Vedlegg

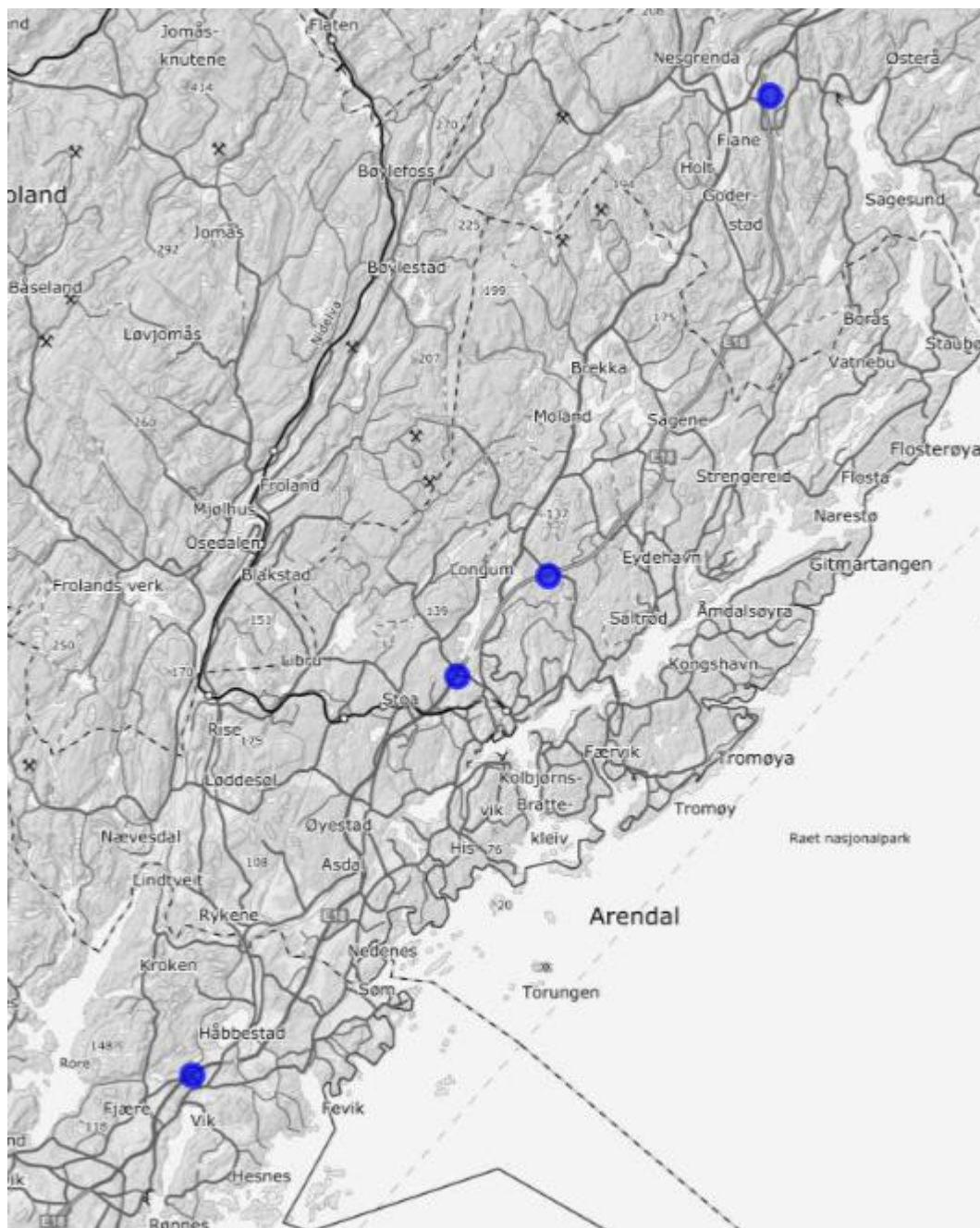
Vedlegg 1

Kart over hensynssoner beitedyr (grønn) og aktuelle områder med begrensninger i marint miljø eksisterende MPA Hisøy og Lyngør, samt forslag til soner med dreggeforbud, fiskeforbud, motorbåt/vannjet forbud (bading og sjøfugl).

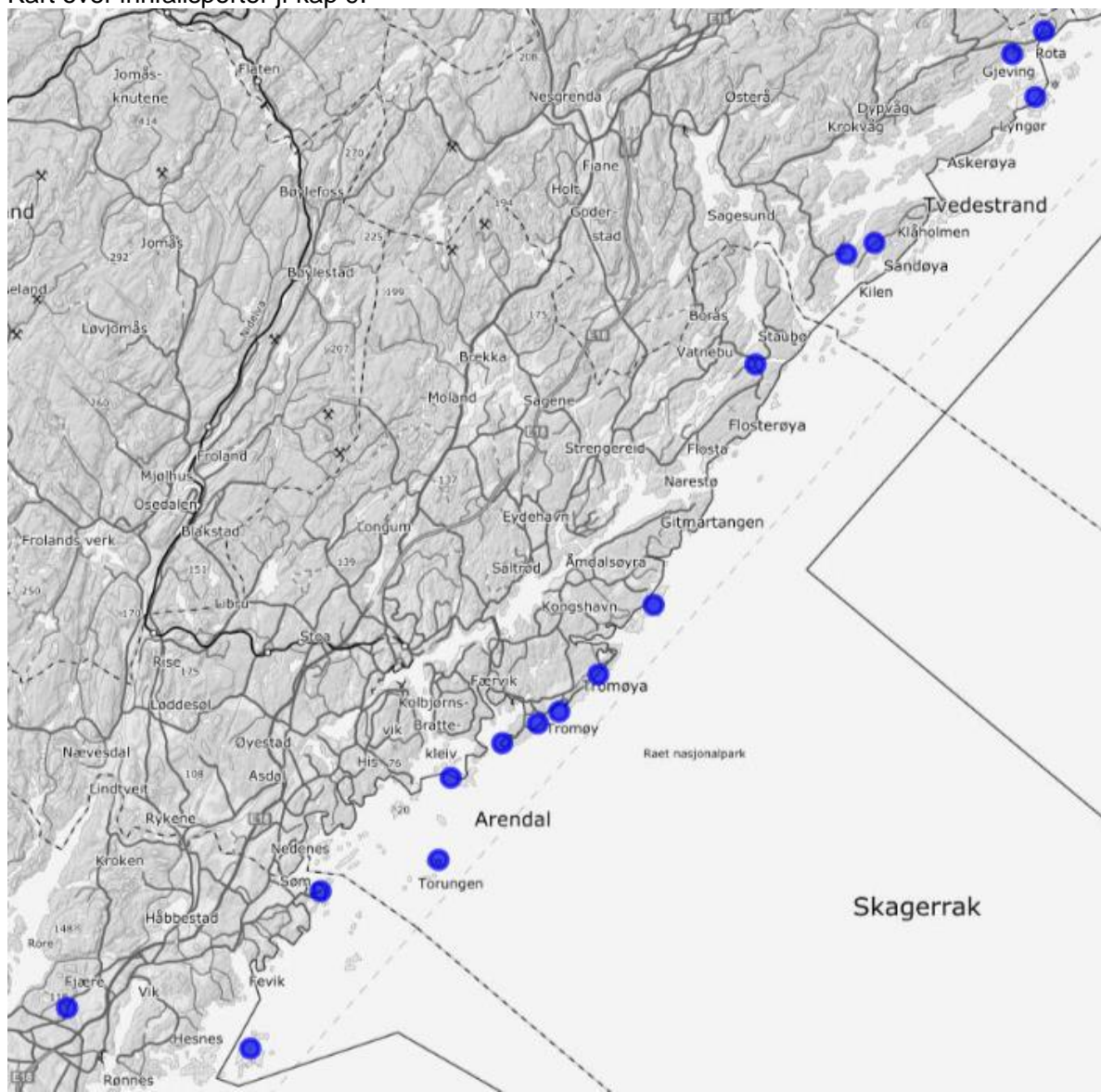

Vedlegg 2

Kart med påtegnet rasteplasser langs ny E-18 der man vil gi informasjon om Raet nasjonalpark

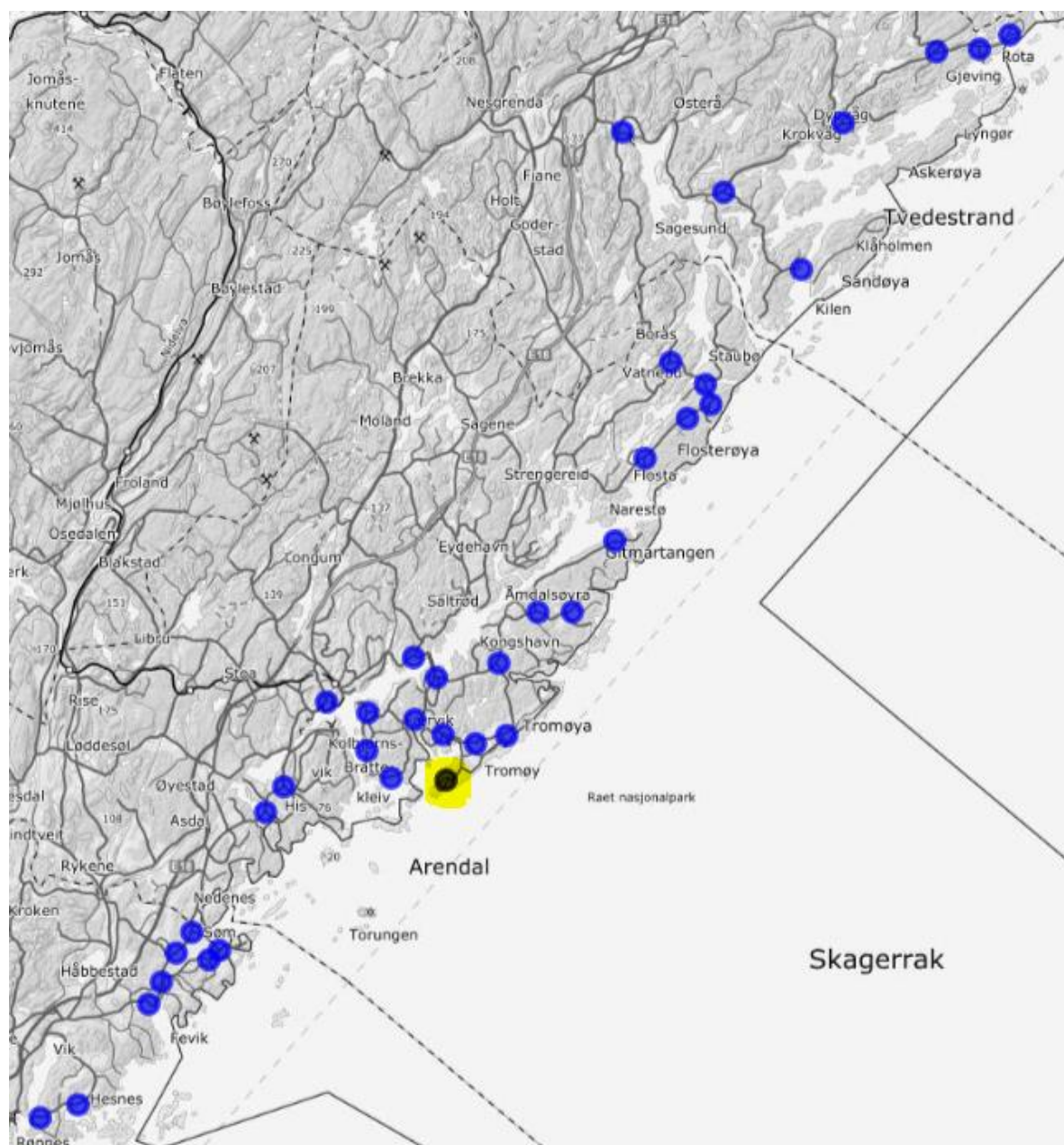

Vedlegg 3
Kart over innfallsporter jf kap 9.

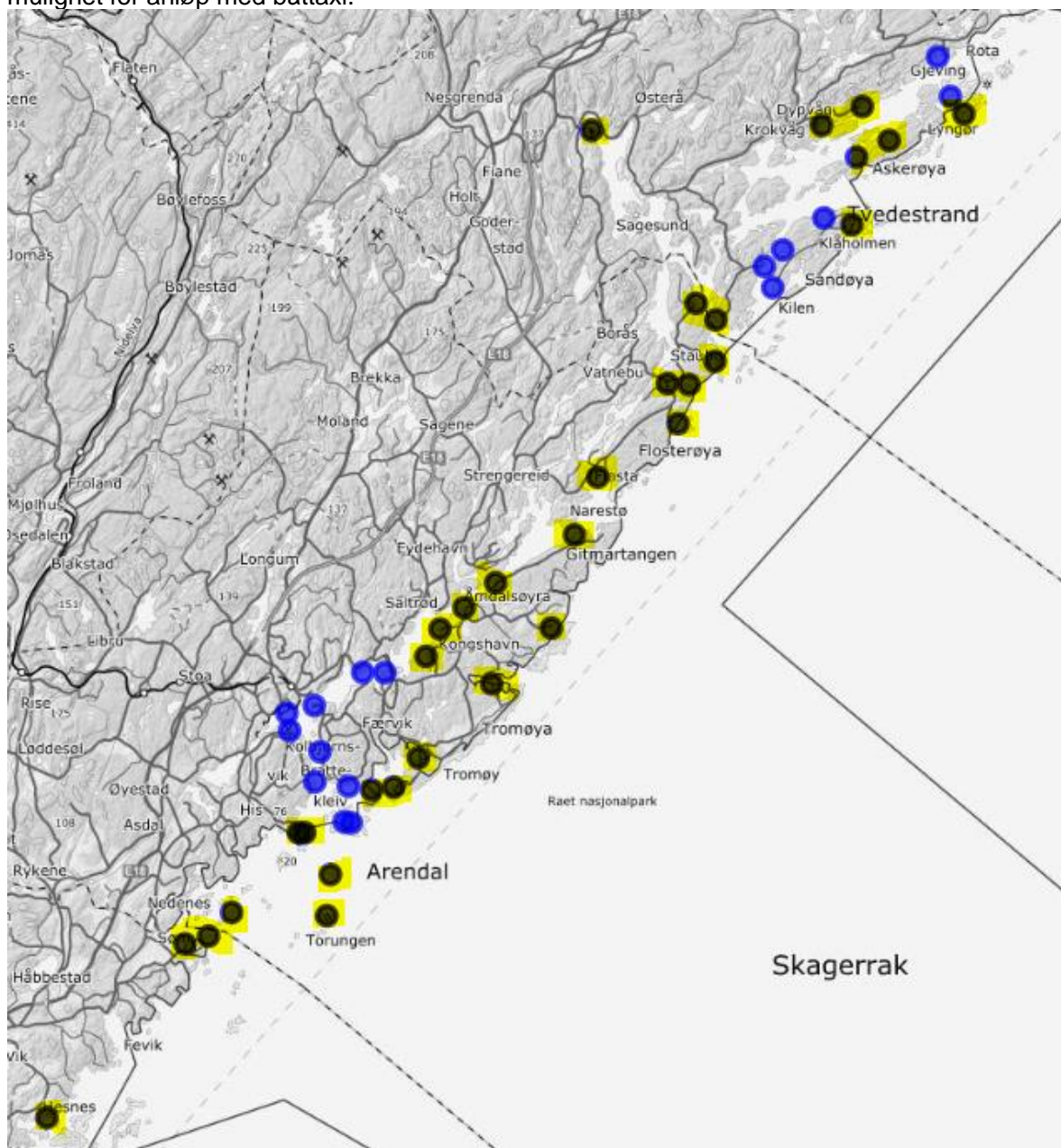
Vedlegg 4

Kart over buss – Hoveodden/Hove Leir uthevet som ønske om nytt stopp

Vedlegg 5

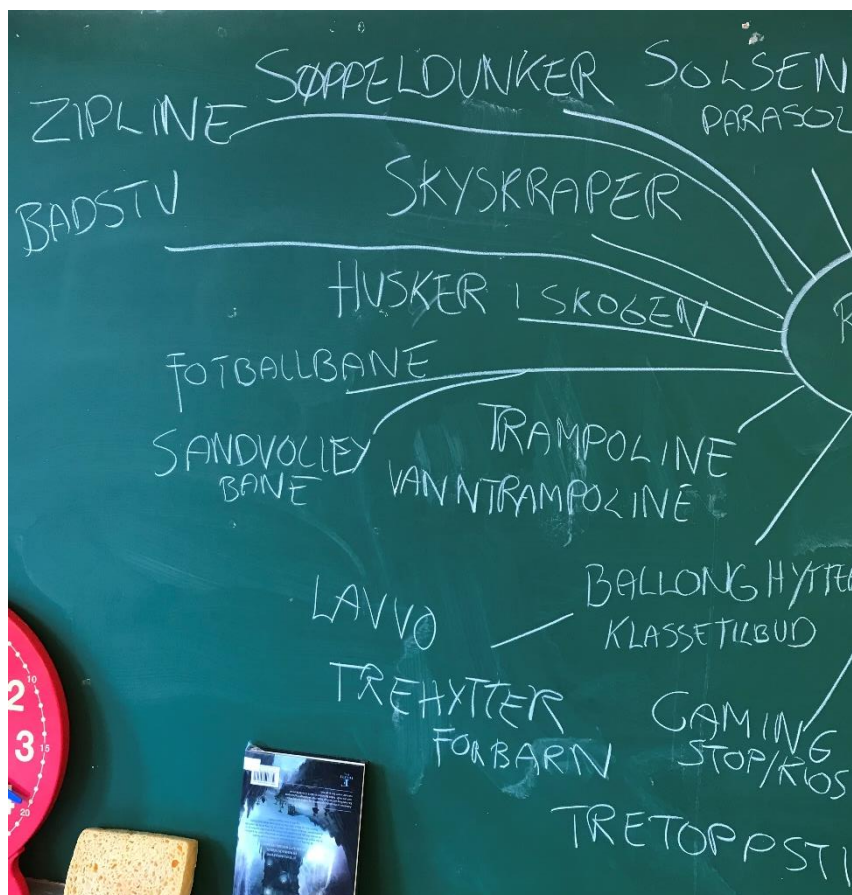
Kart over eksisterende fergetilbud (hverdager- skole/arbeidstid) – blå.
Ønske om båtforbindelse er uthevet med sort/gult. Mesteparten av disse har allerede kai og mulighet for anløp med båttaxi.

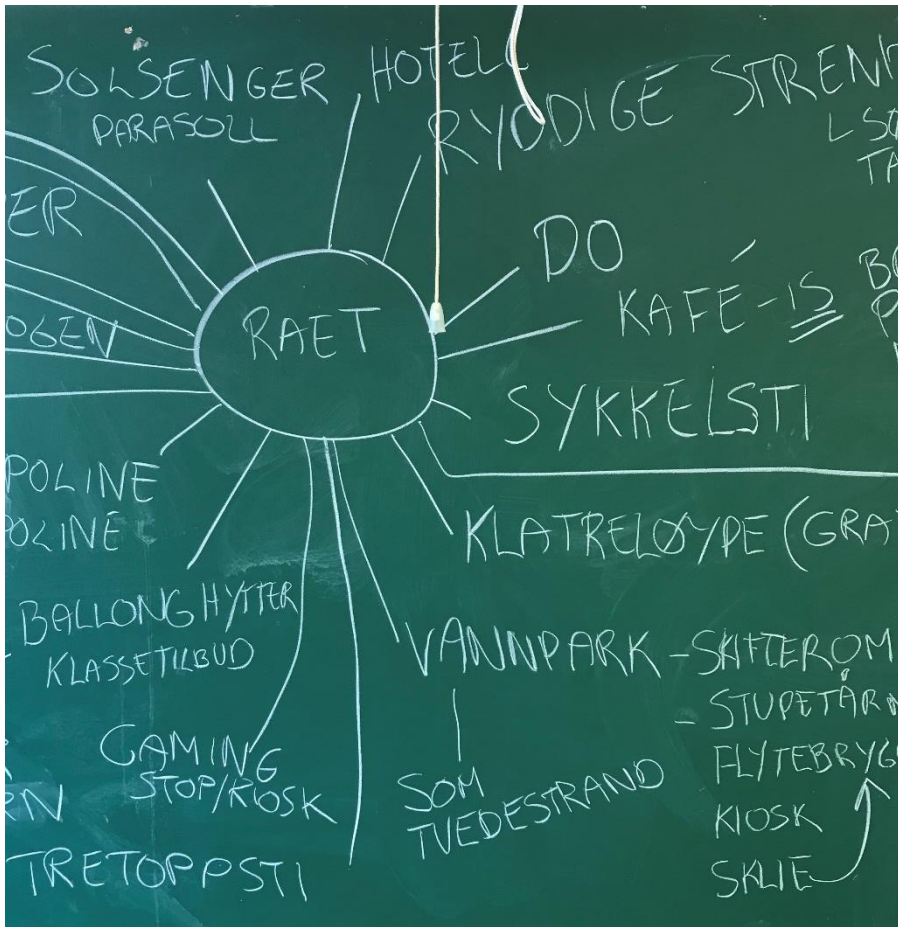

Vedlegg 6

Innspill fra 4.klasse 2018/2019 ved Roligheden skole

Hva ønsker dere på en badeplass/turområde i Raet Nasjonalpark? For eksempel Hoveodden (der hadde alle vært.)

DO

KAFE-IS

SYKKELSTI

KLATRELØYPE (GRATIS) → FULLFØXE LEKEPLASS
PARKOUR

VANNPARK - SKIFTEROM / SKAP

- STUPEÅRND

STRAND

FLYTEBRYGGE / VANNPLATTFORM

KIOSK

SKJIE →

BRUS REKE

PIZZA

MILKSHAKE

KAKE

BLASKJELL

KRABBE

HAMBURGER

KEBAB

POMMES

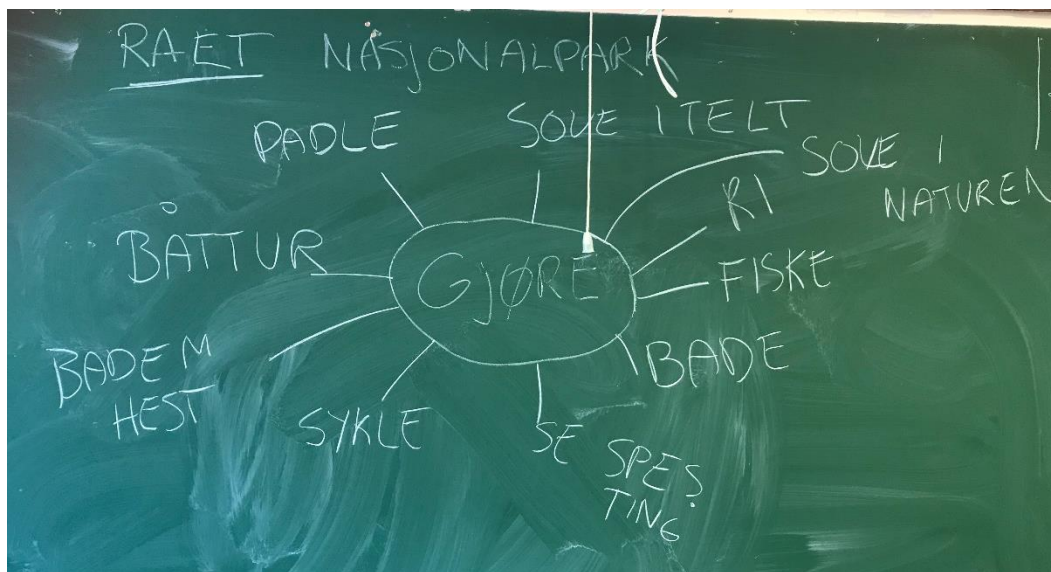
FRITES

KARLSON

MARSHMALLOW

HJELPERANER

Hva ønsker dere å gjøre når dere er på tur med venner/familie i Raet nasjonalpark?

Vedlegg 7

Totalt antall innspill ca 750 Ulike symboler er benyttet – ikke alle er merkevarer.

